94(38)
Б-26

ლევან სანიკიძე

სავალ-სავალი

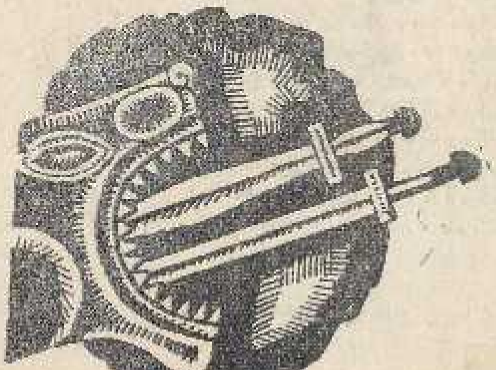

„ნაკადული“
თბილისი - 1971

9(41)+9(3)
9(47.922+38)
ს262
2—6—3

ისტორიის დამარცხებულ-დამპყრობლების დიალექტიკა. ამ წიგნშიც სწორედ ერთიმეორის მსგავსი ხასიათის პარალელებია მოთხრობილი. ესაა ორი ისტორიული ეპოქა ორი ხანგრძლივი ხალხისა: ბერძნებისა და ქართველებისა; სათავე ორი ეპოქისა: ბერძნულ-სპარსელთა და ქართველ-არაბებისა. 2275 წელი აშორებს ერთმანეთისაგან ამ ორ ამბავს, მაგრამ რამდენ განსხვავებაა მათ ერთიმეორისგან, ზოგი მსგავსებანი მაინც აქვთ:

ე რ თ ნ ა ი რ ა დ: სახელ-სახელი;
ე რ თ ნ ა ი რ ა დ: სახელი — მრავალთაობის პირისპირ;
ე რ თ ნ ა ი რ ა დ: სიმრთელე-უმცირესობით პირისპირ;
ე რ თ ნ ა ი რ ა დ: უზენაესი სიყვარული მამულისადმი;
ე რ თ ნ ა ი რ ა დ: უზენაესი მეომრული შემართება;
ე რ თ ნ ა ი რ ა დ: უზენაესი სიკვდილით სიკვდილი;
ე რ თ ნ ა ი რ ა დ: სიკვდილითა სიკვდილის დათრგუნვა;
ე რ თ ნ ა ი რ ა დ: უკვდავება თქვენით თქვენისა, უკვდავისა ფე-ხისამდე.

მაშ, ისწავლე, ქართველო მკითხველო, გმირობანი ხანმოკლეთა.

ჩემი
მ ა მ ი ს
ნათელ ხსოვნას

მე, უბედური სიმამაცე,
აქ, აიაქსის საფლავთან ვზივარ.

ბერძნული ეპიგრამა

„ომი შეიქნა ცისკრისა ჟამსა,
ცისკრისა ჟამსა, გამთენისასა;
გამთენისასა ქნევა ხმალისა;
ქნევა ხმალისა, ძგერა შუბისა;
ძგერა შუბისა, შუბის ნაღეწი;
შუბის ნაღეწი ზეცას ცვიოდა;
ზეცას ცვიოდა, ჩამოცვიოდა;
ჩამოცვიოდა მესამე დღესა.

ქართული ლექსი

წიგნი პირველი

სამანი სართველი

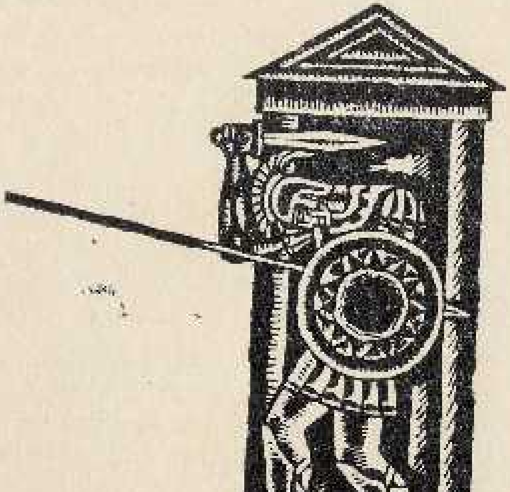

„წინ, ღირსეულნო შვილნო მამათა,
გმირობით განთქმულ სპარტის შობილნი!
მარცხენა ხელით ფარი იფარეთ,
მარჯვენით მედგრად შუბი აძგერეთ,
სიცოცხლე თქვენი აღარ დაზოგოთ:
სპარტას სიმხდალე არა სჩვევია!"

ტირტეოსი.

თავი პირველი

თერმოპილემდე

„მიწა და წყალი"

„სისხლისმღვრელ ომში მოვიხსენოთ ნოვალეთა,
ითენის ტიმარის აშენებულნი ხელნი ისრები,
სიკვდილისა და ჟამისგან მფარველნი, მიჩანუშლელნი
სპარს მეომართა სისხლით ყვავილ-დაწინწკლებულნი".

სიმონიდე.

ქრისტეს დაბადებამდე" იდგა 492 წელი.

ორი სამყარო ხმალამოწვდილი ედგა პირისპირ.

იყო სპარსეთის მსოფლიო სახელმწიფო—ლიბიიდან და ეგეოსიდან ინდოეთამდე გადაჭიმული. იქდა მეფედ აქემენიდური დინასტიის მესამე დიდი წარმომადგენელი (კიროსისა და კამბიზის შემდგომ)—დარიოს პირველი. სპარსელთა გარდა, ურიცხვი მოდგმისა და რჯულის ხალხი ემორჩილებოდა სპარსელ მბრძანებელს: აფრიკელი ეგვიპტელები, ეთიოპელები და ლიბიელები; მცირეაზიელი ბერძნები, ბითინიელები, პაფლაგონელები, ტიბარენები, ხალიბები, მარდუხები, მაკრონები, კოლხები, სასპერები, მოსხები, კაპადოკიელები, ფრიგიელები, კარიელები, კილიკიელები და ლიკიელები; სამხრეთელი სირიელები, ფინიკიელები, ებრაელები და არაბები; მესოპოტამიელი ასირიელები, ბაბილონელები და ქალდეველები; კავკასიელი არმენები და ალბანელები; ერანელი მიდიელები და ატროპატენელები; შუააზიელი სკვით-საკები, პართიელები, ბაქტრიელები, არიელები, ჰირკანიელები, დრანგიანელები, სოგდიანელები და სინდეთიდან გედროზიელები.

ხოლო სპარსული მსოფლიო ვეშაპის ზედ ხახასთან იდო სა-

ბ ე რ ძ ნ ე თ ი, იყოფოდა ჩამქრალი. სწორედ უწვრილეს ნაწყვეტებად და ნაფლეთებად გადანაწილებული ბალკანეთზე და ეგეოსის არქიპელაგზე. აქ არ არსებობდა არავითარი ერთიანობა და ცენტრალიზმი. საბერძნეთის ყოველ ქალაქს და ქალაქ-კუნძულს საკუთარი, დამოუკიდებელი „სახელმწიფოებრიობით" ცხოვრობდა. ყველა პოლისს (ქალაქ-სახელმწიფოს) საკუთარი ეკონომია და ავტარქია ჰქონდა*.

აზიური მონარქია ევროპისაკენ მოიწევდა.

უპირველესად: საბერძნეთი — ჰელადა!

სითმარი წინდი, კარგი ხანია, ჩავდებულია.

სრულიად ბერძნული სამყარო სამი ძირითადი ნაწილისაგან შედგებოდა: ბალკანეთის (კონტინენტური), ეგეოსის კუნძულთა და მცირე აზიის სანაპიროთა საბერძნეთი. ეს უკანასკნელი, მცირე აზიელი ანუ იონიური საბერძნეთი, მისი უმდიდრესი ქალაქებით, უკვე დიდი ხნის წინათ დაიმორჩილეს სპარსელმა მპყრობელებმა. ახლა დანარჩენ ორი მესამედის რიგიც დადგა.

დარიოსს ომის დაწყების საბაბიც უკვე ჰქონდა ხელში: ამას წინათ რომ მცირეაზიულმა ბერძნულმა ქალაქებმა, სახელდობრ მ ი ლ ე ტ ი ს მეთაურობით, სპარსული უღლისაგან თავის დასაღწევად აჯანყება მოაწყვეს (500—494 წწ.), ათენელებმა და ერეტრიელებმა აჯანყებულ თანამოძმეებს დამხმარე ძალები გამოუგზავნეს.

განსაკუთრებით ა თ ე ნ ზ ე იყო გაბრაზებული დარიოსი. როცა შეიტყო, მოაჯანყე იონიელებმა ათენელების დახმარებით ლიდიის მთავარი ქალაქი სარდი დაწვეს, გრიზმორეულმა ზეცას ისარი შესტყორცნა და თავის უზენაეს ღმერთს შეჰღაღადა:

„ოო, დიდებულო აჰურამაზდა, მომეცი ძალა, შური ვიძიო ათენელებზე!".

თანაც თავის ერთ მსახურს უბრძანა, ყოველდღე, სადილობის წინ, შეეხსენებია მისთვის:

„ხელმწიფევ, გახსოვდეს ათენელები!"

მეფეს არ სურდა, დიდხანს გაგრძელებულიყო მისი უგემური სადილ-ნადიმობანი. 494 წელს სპარსულმა არმიებმა გაანადგურეს

მცირეაზიელი იონიელები: აიღეს და დაანგრიეს აჯანყების ცენტრი მილეტი.

ხოლო, სწორედ 492 წელს დარიოსმა „ათენელებზე შურის საძიებლად" და სრულიად საბერძნეთის დასაპყრობად გაგზავნა დიდი არმია და ფლოტი თავისი სიძის (უმცროსი ქალიშვილის ქმრის), ახალგაზრდა, მამაცი და პატივმოყვარე მ ა რ დ ო ნ ი ო ს ი ს სარდლობით.

სპარსელთა სახმელეთო ძალები ჰელესპონტიდან მიეშურებოდნენ. თვითონ მარდონიოსი სახმელეთო არმიას მიუძღოდა თრაკიისა და მაკედონიის სანაპიროთა გასწვრივ. საზღვაო ფლოტი პარალელურად მიჰყვებოდა.

ის იყო სპარსელთა ფლოტი მიუახლოვდა ათონის კონცხს (სადაც შუა საუკუნეებიდან დღემდე აღმართულია სახელოვანი ქართული მონასტერი-სავანე), ზღვაზე საშინელი ქარიშხალი ამოვარდა და ფლოტი მთლიანად გაანადგურა. 300 გემი და 20.000 მეომარი შეეწირა ზღვაურ სტიქიონს.

ამასობაში არც სპარსელთა სახმელეთო ჯარებს დასდგომიათ უმჯობესი დღე. მათ მოულოდნელად თავს ესხმოდნენ მამაცი თრაკიელი ტომები — ბრიგები. ასეთ თარეშულ შეტაკებებში მარდონიოსის არმია ძალიან დაზიანდა. თვითონ სარდალიც ერთ-ერთ შეტაკებაში დაიჭრა და, როცა ფლოტის დაღუპვის ამბავიც შეიტყო, იძულებული გახდა საბერძნეთისაკენ ლაშქრობაზე ხელი აეღო და უკან დაბრუნებულიყო.

ამ მარცხიანი წამოწყების საპასუხოდ, 491 წელს, დარიოსმა საბერძნეთის ყველა ქალაქ-სახელმწიფოს ელჩები გაუგზავნა უზენაესი ბრძანებულებით:

„ჩამაბარეთ მიწა და წყალი!"

ეს უსიტყვო მორჩილების მოთხოვნას ნიშნავდა.

ბევრმა ბერძნულმა ქვეყანამ, ზოგმა სპარსეთთან ომის უიმედობით, ზოგმაც მეზობელ მოძმეთადმი შურით და მტრობით — მართლაც დაუყოვნებლივ ჩააბარა „მიწა და წყალი" აზიის „მეფეთა მეფეს". ასეთთა შორის აღმოჩნდნენ: ყველაზე დიდი ქვეყანა თ ე ს ა ლ ი ა ჩრდილოეთ საბერძნეთში, ბ ე ო ტ ი ა შუა საბერძნეთში და ა რ გ ო ს ი სამხრეთ საბერძნეთში (პელოპონესში).

ჰელინური სამყაროს უმეტესმა ნაწილმა თავისუფლების დაკარგვასა და უცხოურ მონობაში ჩავარდნას სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში გასვლა ამჯობინა. როგორც მოსალოდნელი იყო, ბერძენთა სამამულო ომის სათავეში უნდა მოქცეოდნენ ა თ ე ნ ი და ს პ ა რ ტ ა* — ჰელადის წამყვანი პოლისები. ეს ასეც მოხდა, მიუხედავად მათი ურთიერთო მეშურნეობისა და მეტოქეობისა.

ლაკონიელმა სპარტელებმა დარიოსისგან მიწა-წყლის მთხოვნაზე მისი ელჩები ჭაში ჩაჰყარეს და ზემოდან „ლაკონიურად“ შესძახეს:

„მანდ შეგიძლიათ ორივე მიირთვათ — მიწაც და წყალიც!“

ხოლო ათენელებმა სპარსეთის მეფის ელჩები, მათ ათენელ თარჯიმანთან ერთად*, იმ უფსკრულში გადასჩეხეს, სადაც ჩვეულებრივ სახელმწიფო დამნაშავეებს ჰყრიდნენ.

ასე დაიწყო ნახევარსაუკუნოვანი ომი ბერძენთა და სპარსელთა შორის.

მ ა რ ა თ ო ნ ი

„ჰელადისათვის მარათონის ველზე მტრებს სძლევდნენ, ათენელებმა იავარჰყვეს სპარსელთა ძალა“.

ს ი მ ო ნ ი დ ე

ოთხასოთხმოცდაათი წლის გაზაფხულზე სპარსელთა საომარმა ძალებმა თავი მოიყარეს კილიკიის დასავლეთ სანაპიროზე, კუნძულ სამოსის ახლოს. ფლოტი შედგებოდა 600 სამხედრო ხომალდისაგან და მრავალი სატრანსპორტო გემისაგან. მას ეგეოსის ზღვაზე უნდა გადაეყვანა 100 000-ანი ქვეითი არმია და 10.000-ანი კავალერია. დარიოსმა ამჯერად სარდლებად დანიშნა უკვე ხანში შე-

* ეს თემისტოკლეს მითითებით მოხდა: თარჯიმანი უნდა მოეკლათ იმიტომ, რომ მან ბერძნული ენით საბერძნეთს ბარბაროსი მეფის ბრძანება მოუტანა.

სული, გამოცდილი სარდალი დ ა ტ ი ს ი და თავისი ახალგაზრდა ძმისწული ა რ ტ ა ფ ე რ ნ ე.

„წადით საბერძნეთს, მონის ბორკილები დაადეთ და ისე მომგვარეთ ის თავხედები!“ ასეთი ბრძანებით გაისტუმრა ისინი დარიოსმა.

დატისმა და არტაფერნემ სამოსიდან საომარი ძალები ეგეოსის სიღრმისაკენ წარმართეს. მათ მეგზურად თან ახლდათ ათენელთაგან დამხობილი ტირანი ჰ ი პ ი ა, რომელიც აქამდე სპარსეთს თავშეფარებული, დროს უცდიდა, გაძევებისათვის სამაგიერო მიეზღო თავისი თანამემამულეებისადმი.

სპარსელებმა უპირველეს ყოვლისა დაიმორჩილეს კიკლადური კუნძულები. ამათგან ბუდეძირიანად აიოხრეს და ააწიოკეს კუნძული ნაქსოსი, რომელმაც ადრე (იონიური ქალაქების აჯანყების წინ) მარცხი აგემა სპარსელთა საზღვაო ძალებს. ნაქსოსელების უმრავლესობა ამოწყვიტეს, დანარჩენები მონებად წაიყვანეს, მათი ქალაქი გაძარცვეს და ხანძარს მისცეს.

აქედან სპარსელები გაემართნენ შუა საბერძნეთისაკენ და მიადგნენ კუნძულ ევბეაზე მდებარე ქალაქ ე რ ე ტ რ ი ა ს, რომელმაც ათენელებთან ერთად დახმარება გაუწია მოაჯანყე იონიურ ქალაქებს.

ექვსი დღის განმავლობაში სპარსელებს ამაოდ მიჰქონდათ იერიში ერეტრიაზე. მეშვიდე დღეს კი ღალატმა დასცა გმირი ქალაქი: ორმა არისტოკრატმა, ევფორბოსმა და ფილაგროსმა, გაუღეს კარი მტერს. სპარსელებმა ერეტრია გაძარცვეს და გადაწვეს, ხოლო ხოცვა-ჟლეტს გადარჩენილი მცხოვრებნი მონად აქციეს.

რამდენიმე დღის შემდეგ სპარსელებმა, ჰიპიას წინამძღოლობით, ევრიპის სრუტე გადალახეს და ატიკის მიწაზე გადმოვიდნენ, აქ მათ დაიბანაკეს ზღვის პირზე, საიდანაც იშლებოდა მ ა რ ა თ ო ნ ი ს ველი — ერთად-ერთი მოსახერხებელი ადგილი მრავალრიცხოვანი არმიისა და კავალერიის მანევრირებისათვის. მთავარსარდალმა არტაფერნემ თავისი კარავი დადგა ზღვის პირთან, მარათონის ველის ჩრდილოეთ კუთხეში, კინოსურის ბორცვზე, საიდანაც მთელი საომარი არეალი ხელისგულივით ჩანდა.

სპარსელებმა დაბანაკებიდან რამდენიმე საათის შემდეგ სამ-

ხრეთ ატიკის სოფლების აოხრება დაიწყეს. აშფოთებული ხალხი ათენისაკენ გარბოდა და თავშესაფარსა და შველას ითხოვდა.

ათენის სამხედრო საბჭომ, რომელშიც შედიოდა ერთი არქონტი-პოლემარქოსი და ათი სტრატეგოსი, სასწრაფოდ შეუდგა ლაშქრის შეყრას. გადაწყდა, დახმარება ეთხოვათ სპარტელებისათვის. მაშინვე გაგზავნეს განთქმული მალემსრბოლი ფილიპიდე, რომელმაც ორასი ვერსი ორ დღეში გაირბინა და სპარტაში ასეთი დანაბარები ჩაიტანა:

„ათენელები გთხოვენ სპარტელებს, არ დაუშვან, რომ ელადის უძველესი ქალაქთაგანი ბარბაროსებული მონობის ქვეშ მოექცეს. ბარბაროსებმა უკვე დაიპყრეს ერეტრია და ამით საბერძნეთის სახელოვან ქალაქთა რიცხვი ერთით ნაკლები გახდა".

სპარტის ხელისუფლებამ — მეფეებმა, ეფორებმა და გერონტებმა* — ათენის ელჩი ასეთი პასუხით გაისტუმრა:

„სპარტანელები, ადათის მიხედვით, ლაშქრის გამოყვანა საომარ ველზე შეგვიძლია მხოლოდ მთვარის სისავსის დადგომისას".

მთვარის გავსებამდე კი ათი დღე იყო დარჩენილი.

მაშ, ათენს მხოლოდ საკუთარი ძალების იმედიღა უნდა ჰქონოდა.

დაიწყო სამზადისი, სად უნდა გაემართათ ბრძოლა მტრისათვის: იქ, მარათონის ველზე, სადაც სპარსელები იყვნენ დაბანაკებულნი, თუ აქვე — ათენის კედლებთან.

ცხარე კამათი გაიმართა სამხედრო საბჭოზე. სტრატეგოსთაგან უმრავლესი და უგამოცდილესი მ ი ლ ტ ი ა დ ე მოითხოვდა, მტერს არ დალოდებოდნენ და დაუყოვნებლივ, მოულოდნელად დასხმოდნენ თავს, სანამ იგი მარათონის ველიდან აიყრებოდა და ათენისაკენ გამოსწევდა. მილტიადეს მიაჩნდა, რომ ათენელ მოქალაქეთაგან ბევრი, ყოფილი ტირანისა და ახლამდე სპარსელთა მეგზურის, ჰიპიას მომხრე იყო. ამიტომ თუ სპარსელები ათენის კედლებს მოადგებოდნენ, ქალაქში მოღალატეებიც მრავლად გამოჩნდებოდნენ.

მილტიადეს მოთხოვნას — დაუყოვნებლივ თავს დასხმოდნენ სპარსელებს მარათონის ველზე — სტრატეგოსთაგან პირველმა დაუჭირა მხარი ა რ ი ს ტ ი დ ე მ, შემდეგ თ ე მ ი ს ტ ო კ ლ ე მ,

ს ტ რ ა ს ი ლ ა ო ს მ ა და კიდევ ერთმა სარდალმა; მაგრამ დანარჩენი ხუთი სტრატეგოსი მოითხოვდა, ლაშქარი ქალაქში დარჩენილიყო და აქვე დალოდებოდა მტერს.

ხმების გაყოფის ამგვარ შემთხვევაში საკითხი უნდა გადაეწყვიტა არქონტ-პოლემარქოსს. იმ წელს ეს თანამდებობა ეჭირა კ ა ლ ი მ ა ქ ე ს. კალიმაქეს გადამწყვეტ ხმის მიცემამდე მილტიადემ ცალკე გაიხმო და უთხრა:

„ახლა შენზეა, კალიმაქე, დამოკიდებული: ათენელებმა მონობის უღელი უნდა დაიდგან, თუ თავისუფლება შეინარჩუნონ, და შენც საუკუნეებამდე მოიხვეჭო დიდება, რომლის მსგავსი არ ჰქონიათ თვით ჰარმოდიოსს და არისტოგეიტონს*. არასოდეს დაარსებიდან ათენს ასეთი საფრთხე არ ახსოვს, როგორიც ახლაა. სტრატეგოსთა ხმები გაიყო: ჩვენ ხუთი ვამბობთ, დაუყოვნებლივ გავემართოთ და შევებათ მტერს, ხოლო სხვა ხუთნი — მტერთან შებმაზე უარს ამბობენ. უკეთუ შენ ჩვენ მხარს დაგვიჭერ და საომარ ველზე გასვლას ხმას მისცემ, ჩვენი სამშობლო ბრძოლის ბედს კარგად გადაწყვეტს და ელადაში უპირველეს ქალაქად იქცევა; ხოლო უკეთუ ჩვენს განზრახვას წინ აღუდგები, უმალვე ჩვენ სპარსელთა და მოღალატე ჰიპიას მონებად გადავიქცევით".

მილტიადეს სიტყვამ კალიმაქეზე დიდად იმოქმედა. მან მილტიადეს მოსაზრებას უყოყმანოდ მისცა ხმა და ბრძოლის გასვლაც საბოლოოდ გადაწყდა.

ათენში ათი ფილე იყო და თითოეულ მათგანს ათასი მეომრის გამოყვანა შეეძლო, თავისი სტრატეგოსით სათავეში.

მაშ, შეიყარა ათენელთა ლაშქარი, სულ—10.000 მეომარი. ქალაქში დარჩნენ მხოლოდ მოხუცები, ქალები და ბავშვები.

ათენიდან მარათონამდე ორმოცკილომეტრიანი გზა ლაშქარმა ექვს საათში გაიარა და მტრის ბანაკიდან კილომეტრნახევარზე, მარათონის ველის ზემოთ აღმართულ მაღლობზე, ე. წ. ჰერაკლეს წმიდა ხეივანში, დაბანაკდა. მათ ზურგში ციცაბო შეკვეთილი ხეობიანი მ ა რ ა თ ო ნ ი ა, იქით ქვემოთ ხელისგულივით ბრტყელი მოჩანდა ნახევარწრიულად გარშემორტყმული თვით მარათონის ველი, ხოლო ზღვის პირზე — სპარსელთა ბანაკი.

წესის თანახმად, ათენელთა ლაშქარს სტრატეგოსები ყოველდღიური ცვლით მთავარსარდლობდნენ, მაგრამ ამჯერად მათ, მტერთან ომის დამთავრებამდე, უცვლელი მთავარსარდლობა ამ ბრძოლის ინიციატორს, მილტიადეს ჩააბარეს. ასეთი გადაწყვეტილების ორი მიზეზი ჰქონდა: სტრატეგოსთა ერთ ნაწილს მიაჩნდა, რომ მათ შორის მილტიადეს სპარსელებთან ბრძოლის ყველაზე დიდი გამოცდილება ჰქონდა (იგი ადრე დარიოსის სკვითურ ლაშქრობაშიც მონაწილეობდა და სპარსელთა სტრატეგიასა და ტაქტიკას კარგად იცნობდა). მეორე ნაწილი მილტიადეს შემტევ საომარ გადაწყვეტილებას კვლავ ეჭვის თვალით უცქეროდა, მაგრამ „მუდმივ" მთავარსარდლობას მხარს უჭერდა, რადგან მოსალოდნელ მარცხში „ხელის დაბანაზე" ფიქრობდა.

11 სექტემბერი იყო. დაღამდა თუ არა, ათენელებმა სავსებით მოულოდნელი დახმარება მიიღეს: მათ ბანაკს შეუერთდა ათასი მეომარი პატარა ქალაქ პ ლ ა ტ ე ი დ ა ნ. ახლა მილტიადეს საომარი დროშის ქვეშ 11.000 ჰოპლიტი იდგა. მან ისარგებლა მის თანამებრძოლთა საერთო აღტაცებით, — რაც პლატეელთა ვაჟკაცურმა თანადგომამ გამოიწვია — და ბრძოლა დანიშნა მეორე დილისათვის, როცა მას მთავარსარდლობა ჩვეულებრივი რიგითაც უწევდა.

ძვ. წ. 490 წლის 12 სექტემბერი. სახელოვანი მარათონის ბრძოლა. 11.000 ბერძენი 100.000 ერანელის წინააღმდეგ.

თენდებოდა. დღე და ღამე ჯერ კიდევ არ გაჰყროდა ერთმანეთს, როცა მილტიადემ საომარი სამზადისის ბრძანება.

პოლემარქოსმა კალიმაქემ ნადირობის ქალღმერთის, არტემიდეს სადიდებლად სამსხვერპლო ცხოველი დაკლა და მის შიგნეულზე იმკითხავა. მისნობამაც „იღბლიანი" პერსპექტივა აჩვენა და მილტიადემაც ლაშქარი საბრძოლოდ გაიყვანა.

ათენელი სარდალი თავიდანვე ითვალისწინებდა უმთავრესს: არ დაეშვა მოწინააღმდეგის მრავალრიცხოვანი არმიისაგან, განსაკუთრებით კავალერიისაგან, მისი მცირერიცხოვანი ჯარის გარშემორტყმა ველზე გაშლისას. ამიტომ მან თავისი ლაშქარი საომარ ფრონტად ერთი კილომეტრის სიგრძეზე გაშალა. განსაკუთრებით გააძლიერა ფლანგები, საიდანაც მოსალოდნელი იყო მტრის მთავარი

შემოტევანი ბერძენთა ალყაში მოსაქცევად. აქ, ფლანგებზე, სიღრმეში (ერთიმეორის ზურგში) ექვსი ფარი (ექვსი მწკრივი) დააყენა მილტიადემ, ხოლო ცენტრში მხოლოდ სამი ფარი. ათენელთა მარჯვენა ფლანგს სარდლობდა კალიმაქე, ხოლო მარცხენა ფლანგზე მდგარ პლატეელებს თვითონ მამაცი სტრატეგოსი ა რ ი მ ნ ე ს ტ ო ს ი. ცენტრში, სადაც ათენელთა ლაშქარი ყველაზე სუსტი იყო, სარდლებად იდგნენ არისტიდე და თემისტოკლე.

მილტიადემ იერიში ბრძანა.

ათენელები სწრაფად დაიძრნენ და ერთბაშად სირბილზე გადავიდნენ. მანძილად ერთი კილომეტრნახევარს ბევრი არ ჰქონდათ, რაც მარშით უნდა დაეძლიათ. მილტიადეს ამჯერად სისწრაფე მიაჩნდა სწორედ გადამწყვეტ ძალად: რაც შეიძლება სწრაფად გაერბინათ სივრცე, რომელსაც მრავალრიცხოვანი მოწინააღმდეგე, [illegible] დაასწრებდა, ისრის სეტყვით „დააბნელებდა", ანდა კიდევ კავალერიის კონტრშეტევით „ამოაკვეთდა".

სისწრაფე და მოულოდნელობა მართლაც გადამწყვეტი აღმოჩნდა.

როცა სპარსელებმა ჯერ კიდევ წყვდიადშერეულ ბინდბუნდში ყიჟინითა და ისრის სროლით მომქროლავი ბერძნები გაარჩიეს, აქაიქ ყვირილი ასტეხეს:

„ისინი ჭკუაზე შეშლილები არიან!"

მაგრამ პანიკისათვის დრო აღარ დარჩენიათ, სპარსელები ბანაკიდან გამოცვივდნენ და სასწრაფოდ სწორკუთხედის ფორმით საომრად გაეწყვნენ; ცენტრში ქვეითი ლაშქარი, ფლანგებზე — კავალერია.

სირბილით ძალმიცემული ბერძნული ფალანგა ზვავივით მოექროდა. ათენელებმა საისრე მანძილი ისრის სროლით ჩაათავეს და შუბგაწვართულნი ეკვეთნენ მტერს, მერე მახვილები იძრეს და ჩეხვაზე გადავიდნენ.

სპარსელებიც კონტრშეტევით დაუხვდნენ მტერს, საშინელი ხელჩართული გაჩაღდა.

კარგა ხანს ბრძოლის სასწორი წონასწორად [illegible] მერე აზიელთა ცენტრალურმა ნაწილებმა, სადაც [illegible] თვითონ

2. ლ. სანიკიძე

ბიბლიოთეკა
№

სპარსელები და საკები, ბერძენთა სუსტი ცენტრი გაარღვიეს და უკუაქციეს. მათ კიდევაც ხელთ იგდეს რამდენიმე მონა, რომელთაც ბრძოლის ველიდან გაჰყავდათ დაჭრილი ათენელები. მაგრამ ფლანგებზე გამარჯვება უკვე ხელთ ეპყრა მილტიადეს. აზიელები ფლანგებიდან უკვე გარბოდნენ, მაგრამ მილტიადემ მათ დევნაზე თავისიანებს ჯერჯერობით ხელი აიღებინა, ძლევამოსილი ფლანგები შეამჭიდროვა და მისი განლაგების ცენტრში შემოჭრილ მოიერიშე სპარსელებს მძლავრად შეუტია.

ახლა სპარსელები ცენტრშიც დამარცხდნენ და უკუიქცნენ.

უკვე სპარსელთა მთელი არმია გარბოდა. მილტიადემაც მთელის ფრონტით გამოდევნება ბრძანა.

სპარსელები ზღვის პირს მიაწყდნენ. ბერძნები მახვილთა კვეთებით მიჰყვნენ. ხომალდებთან, წყლისა და ხმელის შესაყარში, სისხლის ღვარი ახალის ძალით გაჩაღდა. სპარსელები გემებზე არბოდნენ, ღუზებს სწევდნენ და ზღვაზე გაქცევით ეძებდნენ ხსნას. ბერძნებმა მახვილებთან ერთად ანთებული ჩირაღდნები მოიმარჯვეს და მტრის ფლოტს გადაუგზავნეს. ბერძენთა ანგარიშმიუცემელი ბრძოლა ზღვაში მხოლოდ მაშინ შეწყდა, როცა სპარსელთა ხომალდებმა ღრმა წყლებში გააღწიეს.

აზიელთა ფლოტი ახლა სუნიონის კონცხს უვლიდა და დასავლეთისაკენ მიისწრაფოდა. მილტიადე მაშინვე მიხვდა მტრის განზრახვას: მას სურდა ქალაქი და ნავსადგური უპატრონოდ დატოვებულ ათენში ჩაესწრო და ხელთ ეგდო იგი, სანამ მარათონიდან თვითონ ათენელთა ჯარი დაბრუნდებოდა. ამიტომ მილტიადემ მარათონზე დაპყრობილ სპარსთა ბანაკის საპატრონოდ დატოვა არისტიდე თავისი ასი მეომრით, თვითონ კი დანარჩენი ძალებით სასწრაფოდ უკანვე გადაიარა გზა მარათონიდან ათენამდე.

ათენში უკვე იცოდნენ სასიხარულო გამარჯვების ამბავი: ერთმა მეომარმა ბრძოლის დამთავრებისთანავე მარათონიდან ათენამდე შეუსვენებლივ ირბინა და ქალაქში შევარდა ყვირილით:

«გაიხარეთ, ათენელებო, ნიკე (გამარჯვება), ნიკე, ნიკე!!!»

ალტაცებული მახარობელი ასეთი სიტყვებით შეძახილთან ერთად დაეცა და სული ამოხდა.

მეორე დღეს ნავსადგურ ფალერონთან ათენისაკენ საიერიშოდ გადმოსულმა სპარსელებმა დაინახეს ქალაქის კედელთა წინ სამრიგად გამწკრივებული მარათონელი გმირები.

სპარსელი სარდლები მარცხს საბოლოოდ შეურიგდნენ და გადარჩენილი არმიით და ფლოტით აზიისაკენ იბრუნეს პირი.

მარათონის ველი ათენელთა სიდიადის აკვანი შეიქნა. აქ გამართულმა უთანასწორო ბრძოლამ და მისმა მოულოდნელმა შედეგმა მთელ ქვეყანას თვალნათლივ დაანახვა, რა შესძლებია მშობლიური მამულისადმი თავდადებულ სიყვარულს. რამდენიმე ათასეულმა პატრიოტმა ათჯერ უმრავლეს დამპყრობელს სძლია.

სპარსელთა მთელი ბანაკი, მდიდარი აზიური იდჰურჭლობით და ფარაჯ-ფორანით ათენელებს დარჩათ. მტრის ფლოტიდან შვიდი ხომალდი ჩაიგდეს ხელში. 6.400 აზიელი ესვენა ბრძოლის ველზე. მათ შორის იყო ჰიპია, ათენელი ტირანმოყვარე, სამშობლოს მოღალატე და სპარსელთა მეგზური. მიხრწნილებაში ფეხაღგმულმა ჰიპიამ სიცოცხლის უკიდურესი და უსახელო აღსასრულის მოახლოება, თურმე, წინასწარ იგრძნო, როგორც კი სპარსელებთან ერთად ფეხი შესდგა ატიკის მიწაზე. მას ხველება და ცხვირისცემინება აუტყდა, ბერიკაცს მორყეული კბილი წამოვარდნია და ქვიშაში დაჰკარგვია; ამაო ძებნის შემდეგ მოხუცს ნაღვლიანად უთქვამს:

„ეს მიწა ჩვენი არ ყოფილა და ვერ დავეუფლებით მას; ერთადერთი, რაც მე ამ მიწიდან მეკუთვნის, ეს არის მხოლოდ ჩემი კბილი...“

ათენელებს მარათონის ბრძოლაში მხოლოდ 192 კაცი დაეღუპათ, ამათ შორის იყვნენ მამაცი პოლემარქოსი კალიმაქე, სტრატეგოსი სტესილაოსი და პოეტ ესქილეს ძმა კინეგიროსი, რომელსაც მართლაც საარაკო გმირობა გამოუჩენია: მან თურმე ზღვაში შესდია მტერს და ხელებით სწვდა ხომალდს, ხოლო როცა სპარსელებმა ხანჯლით ერთიმეორის მიყოლებით ორივე ხელი გადასჩეხეს, კბილებით ჩააფრინდა გემის ძგიდეს; გაოცებულ სპარსელებს ისღა დარჩენოდათ, რომ გამმაგებული სახიჩრისათვის თავიც გადაეკვეთათ!

მარათონის ბრძოლის მომდევნო დღეს მთვარის სისავსეც დამ-

დგარიყო და სპარტელთა ორიათასიანი ჯარი ფლეიტების გუგუნითა და საომარი ემბატერიების გრიალით მოადგა ათენს.

„ჩვენ მოვედით, რათა თქვენთან ერთად შევებათ ბარბაროსებს!“

„მაგრამ ჩვენ უკვე გავანადგურეთ ბარბაროსები!“

„ნუთუ მართლა?“

„თუ არა გჯერათ, წადით და ჰკითხეთ მარათონის ველს!“

სპარტელები მარათონზე ჩავიდნენ, საომარი ველი მოიმოიხილეს, დახოცილ ათენელებს თაყვანი სცეს და მათ გმირობას ხოტბა შეასხეს. ათენს გამარჯვება მიულოცეს და შურით აღვსილნი სპარტაში დაბრუნდნენ.

ათენელებმა ბრძოლაში დაღუპული ის 192 თანამებრძოლი დიდის პატივით იქვე, მარათონის ველზე, ზღვის პირთან ახლოს, ერთ დიდ ძმათა სასაფლაოში დაკრძალეს და ზემოდან დიდი ბორცვი-ტუმბოც დაადგეს. იქვე აღმართეს მარმარილოს ათი სვეტი (ათენის ათი ფილეს მიხედვით) და დაღუპულ გმირთა სახელები წააწერეს. ათენელთა გვერდით დიდი პატივით დაკრძალეს ბრძოლაში დაღუპული პლატეელი თანამებრძოლნი და თანამოძმენი. ამიერიდან პლატეა ათენის ნათესავ და ძმა-ქალაქად ითვლებოდა. პანათენეურ დღესასწაულზეც ათენელთა და პლატეელთა ლოცვა-კურთხევაც ერთად ხდებოდა.

კიდევ ორი ძეგლი დადგეს ათენელებმა მარათონის ველზე, ერთი მთავარსარდლის, მილტიადეს სახელზე, ხოლო მეორე საერთოდ ათენელთა გმირობის სამახსოვროდ. ამ უკანასკნელს ამშვენებდა პოეტ სიმონიდეს მიერ შეთხზული წარწერა:

„ჰელადისათვის მარათონის ველზე მტრებს სძლევდნენ,
ათენელებმა დაამარცხეს სპარსელთა ძალა“.

ყოველ წელიწადს, დიდი გამარჯვების აღსანიშნავად, მარათონის ველზე იმართებოდა დღესასწაული. გმირთა საძმო საფლავის წინაშე საზეიმო ზორვა და გვირგვინთა მირთმევა. მოჰყავდათ ყოველ წელიწადს მსხვერპლის სწირავდნენ ქალღმერთ არტემიდეს, რომელსაც ბრძოლის წინ მსხვერპლი შეჰპირდა და შეეწირა სახელით მილტიადემ. ამიერიდან ათენელი ორატორები, ყოველ საჭირო დროს, მარათონის მაგალითით აღაფრთოვანებდნენ თავის თანამემამულეებს. ყოველ

ათენელს სიამაყის გრძნობა ავსებდა, როცა მას მოიხსენიებდნენ „მარათონის ველზე მებრძოლთა". თვითონ ესქილე თავისი საფლავის ქვაზე წარწერილ ეპიტაფიაში მხოლოდ იმას ამბობს, რომ მან მარათონის ველზე იბრძოლა და სპარსელებს აჩვენა თავისი სიმამაცე. ათენში ჯილდო გამოცხადდა მისთვის, ვინც შეთხზავდა საუკეთესო ელეგიას მარათონის ბრძოლაზე. ბევრმა სცადა კალამი, მათ შორის სახელოვანმა პ ი ნ დ ა რ ო ს მ ა ც, მაგრამ მარათონელი გმირების პოეტურ ხოტბაში ყველას ისევ ს ი მ ო ნ ი დ ე კეოსელმა აჯობა და საპატიო ჯილდოც მან დაიმსახურა.

მილტიადეს აღსასრული

„მაგრამ ხანგრძლივი არ სიკეთე
გაახარებს ვინმე განა?"

[illegible]

მარათონის ბრძოლის მთავარი გმირი მთელს საბერძნეთში უპირველეს კაცად იქცა. ქებათა ფიანდაზად ეფინებოდა მილტიადეს. მას ძეგლი დაუდგეს მარათონის ველზეც და ათენშიც, პრიტანეაზე, დიდი სახალხო გმირების, ჰარმოდიოსისა და არისტოგიტონის ძეგლთა გვერდით. მისი სპილენძის ქანდაკება გამოკვეთეს სახელგანთქმული დელფოს აპოლონის ტაძრისათვის.

მილტიადე ათენში ფაქტიური დიქტატორი — ერთპიროვნული გამგებელი — შეიქნა. მან ეკლესიისაგან და არეოპაგისაგან* მოითხოვა მის სრულ გამგებლობაში გადაეცათ სახმელეთო და საზღვაო ძალები და სახელმწიფო ხაზინა იმ მოტივით, რომ აპირებდა დიდ სამხედრო ექსპედიციას, რომელიც ათენს მოუტანდა დიდ სახელსა და სიმდიდრეს; ხოლო ამ ლაშქრობის მიმართულება ბოლომდე საიდუმლოდ უნდა დარჩენილიყო. მისი მოთხოვნა დააკმაყოფილეს.

მარათონის ბრძოლის მომდევნო 489 წლის ადრიან გაზაფხულზე მილტიადემ 70 გემით ათენელთა ლაშქარი ზღვაზე გაიყვანა და კიკ-

22

ლადურ კუნძულებს მიადგა. ათენელებმა რამდენიმე მათგანი აიღეს, გაძარცვეს და აიხრეს იმის მიზეზით, რომ გასული წლის ბრძოლებში ეს კუნძულები სპარსელებს ემორჩილებოდნენ. შემდეგ მილტიადემ ღუზა ჩაუშვა კიკლადთაგან ყველაზე მდიდარ კუნძულ პ ა რ ო ს თ ა ნ.

პაროსელებმა წინა წლის შემოსევისას სპარსელებს ერთი ტრირემა (სამპალუბიანი გემი) მისცეს ათენის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ეს სავსებით საკმარისი საბაბი იყო მილტიადესათვის პაროსის დასასჯელად.

მილტიადემ პაროსელებს ათენისადმი სრული მორჩილება და ჯარიმად 100 ტალანტის (150.000 მან.) გადახდა მოსთხოვა. მაგრამ ორივე მოთხოვნაზე ცივი უარი მიიღო.

პაროსელები გამალებით შეუდგნენ საომარ სამზადისს. ქალაქის კედლები გაამაგრეს და სიმაღლით გააორმაგეს, ახალი ზღუდეები დღეღამ სწორებით აღმართეს და დიდი და პატარა იარაღის ქვეშ დააყენეს.

მილტიადემ პაროსელთა ქალაქი ალყაში მოაქცია. მისი გემები კუნძულს გარს შემოერტყნენ, ხოლო ჯარი ქალაქის გარშემო ყანა-მინდვრების აოხრებას შეუდგა. მაგრამ ათენელებს საალყო და საიერიშო აღჭურვილობა არ გააჩნდათ და ქალაქის ალყაც დიდხანს უნდა გაჭიანურებულიყო. მილტიადემ კედლების ძირის თხრა დაიწყო; ამის წარმატებაც უნდა მოჰყოლოდა; კედლები ზოგ ადგილზე უკვე ეცემოდნენ და პაროსელთაგან ბევრი უკვე მოითხოვდა ქალაქის ჩაბარებას, მაგრამ ღამით მახლობელ კუნძულ მიკონზე ცეცხლი აენთო. პაროსელებმა ეს სპარსელთა მაშველი ძალის ნიშნად მიიჩნიეს, ქალაქის ჩაბარებაზე გადაჭრით ხელი აიღეს და მის დასაცავად გაორკეცებული ენერგიით დაირაზმნენ.

თავის დროზე ვერავინ მიხვდა, რომ მიკონზე ავარდნილი ცეცხლი ტყის შემთხვევითი ხანძარი იყო.

პაროსის უშედეგო ალყის დაწყებიდან უკვე ოცდამეექვსე დღე იდგა. იმედგაცრუებული და სულიერად მოქანცული მილტიადე რელიგიურ ცდუნებას აჰყვა. მასთან იდუმალ გამოცხადდა ქვესკნელის ღმერთთა პაროსელი ქურუმი ქალი, რომელმაც ათენელ მთავარსარდალს უეჭველი გამარჯვება აღუთქვა, თუკი იგი, პირადად, ღამით

23

ნაყოფიერების ქალღმერთის დემეტრეს ტაძარში მოვიდოდა და მსხვერპლს შესწირავდა, ან თვითონ ქალაქის მფარველი დემეტრეს ქანდაკებას წაიღებდა.

მილტიადე დათანხმდა.

ღამით, ათენელთა ბანაკისაგან იდუმალ, მილტიადე გაეშურა ქალაქის ძველი ბორცვისაკენ, სადაც აღმართული იყო დემეტრეს ტაძარი.

პირველი, რამაც გმირის გულში ავისმაუწყებლად დარეკა, იყო ის, რომ ტაძრის გალავნის კარი დაკეტილი დახვდა. გალავანი მაღალი იყო. მცირე ყოყმანის შემდეგ იგი აცოცდა და ეზოში გადახტა. მძიმედ დაეცა. მაგრამ მუხლი მაინც სწრაფად გაიმართა და ტაძრის მთავარი შესასვლელისაკენ გაეშურა.

ის იყო, ტაძრის ზღურბლზე ფეხი შესდგა, რომ რაღაც უსიამო შეგრძნებამ დახანჯლა მილტიადეს გული. საზარელი წყვდიადი და მდუმარება ღალატის სუნით გაჟღენთილიყო. ფეხის წადგმა ვეღარ გაბედა. მყისვე უკანვე შემობრუნდა და ისევ გალავანს მოადგა. მიმოიხედა და ძლივსძლივობით აცოცდა.

გადმოხტა. სადღაც ქვიან პიტალოზე დაეცა. საშინელმა ტკივილმა წუთით გონი წაართვა. გმირმა გმინვა მაინც შესჭამა...

რიჟრაჟი იდგა, როცა ათენელმა მთავარსარდალმა დამსხვრეული მარჯვენა ფეხი ძლივს მიათრია თავის კარავში...

ათენელთა ფლოტი და ლაშქარი სამშობლოში სირცხვილნაჭამი დაბრუნდა. უსაშველოდ დაიხარჯა ფიცხელი ფული; ტყუილუბრალოდ გაწბილდა მარათონული გმირობა და სახელდიდება; სავსებით გახუნდა და გაუფერულდა თვით მილტიადეს საარაკო ვაჟკაცობა და ნიჭიერება.

დრო იშოვნეს მისმა ძლიერმა მტრებმა, რომელთაც მარათონის გმირის სახელმოხვეჭილობა ძილსა და მოსვენებას უკარგავდათ.

სავანგებოდ შეყრილ ეკლესიაზე მილტიადე საკაცით მოასვენეს. იგი სიცხის ბურანში გახვეულიყო; დამსხვრეულ ფეხზე განგრენა შესდგომოდა.

სასამართლო დაიწყო. მკაცრი ინვექტივით გამოვიდა ქ ს ა ნ თ ი პ ე. მან მილტიადეს ბრალი დასდო ათენელი ხალხის მოტყუებისა და საზოგადოებრივი ნდობის ბოროტად გამოყენებაში. ეს ნიშნავდა

სახელმწიფო ღალატს, რისთვისაც კაცი სიკვდილით უნდა დასჯილიყო.

დიდხანს გაგრძელდა ბრძოლა და ჭიდილი მილტიადეს მტრებსა და მეგობრებს შორის. როგორც იქნა, მარათონის გმირი მისმა ერთგულმა დამცველებმა და დიდ დამსახურებათა დამფასებლებმა სიკვდილით დასჯისაგან გადაარჩინეს, მაგრამ დიდი ფულადი ჯარიმის გადახდისაგან ვერ იხსნეს. ჯარიმა შეადგენდა 50 ტალანტს (75.000 მან.). ამდენის გადახდა მილტიადეს არ შეეძლო, ამიტომ მას, როგორც კანონი მოითხოვდა, ვალის სრულ დაფარვამდე წაერთვა ყოველგვარი სამოქალაქო პატივი, უფლება და მიესაჯა „სავალო სახლში" ცხოვრება.

მალე სიკვდილის დასჯისაგან გადარჩენილს სიკვდილმა უსწრო, ბერძენთა დიდი სახალხო გმირი გარდაიცვალა მისივე თანამემამულეთაგან უმადურად პატივაყრილი და დამცირებული. კარგა ხანს მისი შვილი და მემკვიდრე კ ი მ ო ნ ი ასევე „სავალო სახლში" ცხოვრობდა, ვიდრე მამის ვალი უკანასკნელ გროშამდე არ გადაიხადა...

მაშ, ათენს მილტიადე აღარ ჰყავდა.

მაგრამ მარათონელი გმირის სანაცვლოდ ათენის თვალსაწიერზე არანაკლებ ახოვანი ფიგურა წამოიმართა.

თემისტოკლე და არისტიდე

ხუთასოცდახუთ წელს ათენში დაიბადა „შერეულსისხლიანი ათენელი:" დედამისი უცხოელი — თრაკიელი (თუ კარიელი) ქალი იყო. მამამ, ნეოკლემ, ვაჟს თ ე მ ი ს ტ ო კ ლ ე დაარქვა.

იმ დროს, „პისისტრატიდების ტირანიის"* ქარიშხლიან ხანაში, რასაკვირველია, ვერავინ წარმოიდგენდა, რომ ეს ახლადნაშობი „არასრულფასოვანი მოქალაქე" შეიქნებოდა უპირველესი მესაჭე და ჭეშმარიტი მხსნელი დიდი მილტიადეს სიკვდილით დაობლებული ათენისათვის.

თემისტოკლე ბავშვობიდანვე გასაოცარი გონებამჭრიახობით,

ნებისყოფით, ტემპერამენტით, უკიდურესი პატივმოყვარეობითა და თავზეხელაღებული მიზანსწრაფულობით გამოირჩეოდა. ერთი მისი მასწავლებელი ხშირად ეტყოდა ხოლმე:

„შენგან, ბიჭუნა, ჩვეულებრივი მოკვდავი არ დარჩება: ან ძალიან დიდი გმირი უნდა იქნე, ან დიდი ნაძირალი“.

შემდეგში თვითონ თემისტოკლე საკუთარ მაგალითზე იტყოდა ხოლმე:

„თვით ყველაზე ველური კვიცებისაგან საუკეთესო ცხენები დადგებიან, თუ მათ ოსტატი სათანადოდ გაწვრთნის და გაზრდის“.

შერეულსისხლიან ბავშვებს უფლება არ ჰქონდათ „წმინდასისხლიანთა“ შორის ესწავლათ აკადემიასა და ლიკეიონში*. მათი გიმნაზიონი* კინოსარგში* იყო. ჭაბუკმა თემისტოკლემ წარჩინებულ და „სრულუფლებიან“ ათენელ თანატოლებთან შეჯიბრებანი გამართა და ყველა დაჩრდილა თავისი გასაოცარი ნებისყოფით, აზრის სინათლით, გონებამახვილობითა და სწრაფსაზრიანობით. ამის გამო სულ მალე სწავლების ცენტრად კინოსარგი იქცა.

მაგრამ მისი განსწავლულობა მაინც ცალმხრივი და შეზღუდული დარჩა, იგი საკმაოდ გულგრილი იყო უნატიფესი ხელოვნებისა და მეცნიერების დარგებისადმი. მის უმაღლეს სტიქიონს წარმოადგენდა პოლიტიკა, დიპლომატია, სამხედრო საქმე და წმინდა სახელმწიფოებრივ-პრაქტიკული საქმიანობა. მერე თვითონვე აღიარა:

„მე ნაკლებ მესმის სიმღერა და არფის ჟღერიალი, მაგრამ მომეცით ერთი მცირე, მიყრუებული სოფელი და მე მას უდიდეს და უძლეველ პოლისად ვაქცევ“.

მამა არ უჩხევდა თემისტოკლეს პოლიტიკისადმი გამოდევნებას. ერთხელ მან ჭაბუკი შვილი ზღვისპირზე მიიყვანა. უყურადღებოდ მიყრილმოყრილ დამპალ გალერებზე მიუთითა და უთხრა:

„შეხედე, შვილო: სწორედ ასე ექცევა ხალხი თავის მეთაურებს, როცა ისინი მას აღარ სჭირდება“.

ეს სიტყვები შემდეგში ახსოვდა კიდეც თემისტოკლეს, მაგრამ მანამდე რამდენი რამ უნდა განეხორციელებინა პატივმოყვარეობის ამ სწორუპოვარმა კუმირმა.

493 წელს თემისტოკლე — ათენელთა თვალში უკვე სახელმოხვეჭილი პოლიტიკოსი, ბრწყინვალე ორატორი და გულმხურვალე

პატრიოტი, — ათენის არქონტი გახდა. მაშინ მან პირველად წამოაყენა პროექტი გემთმშენებლობის შესახებ და შესძლო კიდეც 70-მდე ხომალდის აგება. იმავე ხანებში თემისტოკლემ ათენის უპირველეს სამხედრო და სავაჭრო ნავსადგურად აქცია პირეოსი; გაამშვენიერა და თავდაცვითი კედელ-ზღუდეებით გაამაგრა იგი.

მერე მარათონის ბრძოლა ჩამოდგა პოლიტიკურ ვნებათა ასპარეზზე და თემისტოკლეც ახალის ენერგიით გამოდის სახელმწიფოს უპირველეს მესვეურთა შორის.

მაგრამ მილტიადემ ხომ ყველა დაჩრდილა. ყველას მისი სახელი ეკერა პირზე. ხოლო თემისტოკლე სახელმოწყურილი და ნერვებაწეწილი ისმენდა მილტიადეს ქებადიდებას. მან მოსვენება დაკარგა, საკვარელ დროსტარებაზე უარს ამბობდა, ღამეები აღარ ეძინა, ოხრავდა და ბორგავდა. როცა მიზეზს ეკითხებოდნენ, იგი აშკარად, მოურიდებლად წამოიძახოდა:

„მე მოსვენებას მიკარგავს მილტიადეს სახელდიდება, მისი ძეგლი, მისი საბრძოლო ტროფეუმები!“

„უნდა გავასწრო, იმას უნდა გადავასწრო! ქვეყანა უნდა ვაიძულო, მარტოოდ ჩემზე — თემისტოკლეზე ილაპარაკონ!“ უქმურ-შეყრილივით არწმუნებდა და აიმედებდა იგი თავის თავს.

თემისტოკლე არა სცნობდა არავითარ ზნეობრიობას პოლიტიკურ ორომტრიალში. მას მიზნის მისაღწევი ყოველნაირი საშუალება გამართლებულად მიაჩნდა. მთელი მისი ქარიშხლიანი ცხოვრების უმთავრესი ბერკეტი პატივმოყვარეობა იყო.

მაგრამ ათენელები სთვლიდნენ, რომ თემისტოკლეს პატივმოყვარეობაც კი სამშობლოს კეთილდღეობას ემსახურებოდა. ხალხის გულის მოსანადირებლად ისიც კმაროდა, რომ ამ „ენათაფლიანმა“ კაცმა ყოველი ათენელი მოქალაქის სახელი ზეპირად იცოდა. მას ყველა აფასებდა სახელმწიფო კანონიერების თავგამოდებული, მიუდგომელი და მიუკერძოებელი დაცვისათვის. სამაგალითოდ კმაროდა მისი პასუხი სახელოვანი პოეტის, სიმონიდე კეოსელისადმი, როცა ამ უკანასკნელმა სტრატეგოსად გასულ თემისტოკლეს რაღაც უკანონო საქმის გაკეთება სთხოვა:

„როგორც შენ, სიმონიდე, არ იქნებოდი კარგი პოეტი, თუკი ლექსწყობის კანონებს დაარღვევდი, ასევე მეც, თემისტოკლე, არ

ვიქნებოდი კარგი მმართველი, თუკი ვისმეს გულისათვის კანონების წინააღმდეგ მოვიქცეოდი".

ხალხის სულში ჩაძრომა ძალიან ეხერხებოდა თემისტოკლეს. „ხალხი კაპრიზ ქალს ჰგავს: ალერსიანი ფხანა უყვარს!"

ერთი სიტყვით, თემისტოკლე ათენის სახელმწიფოს პირველ კაცად იქცა.

მარათონის ბრძოლის შედეგი ყველა ათენელისათვის მხოლოდ აღტაცებისა და სიამაყის მომგვრელი იყო; ყველამ ირწმუნა, რომ ათენი უძლეველი პოლისი ყოფილა.

დიდი გამარჯვების სხივებით თვალმოჭრილ ქვეყანაში თემისტოკლე ერთადერთი აღმოჩნდა, რომელმაც სწორედ ამ ძლევამოსილ ბრძოლის დასასრულსავე უპირველეს ყოვლისა მშობლიური ქვეყნის სიძლიერე კი არა, — სისუსტე დაინახა. თემისტოკლესებრ ვერავინ იგრძნო, რომ მარათონის ბრძოლა, მიუხედავად მისი ბრწყინვალე შედეგისა, მაინც მხოლოდ ადგილობრივ ლოკალური ხასიათის ბრძოლა იყო. ბერძნებმა ხმელეთზე ბრძოლა მოიგეს, მტერს ზღვამდე მისდიეს და ზღვაში მკერდამდე დასველების შემდეგ უკანვე გამობრუნდნენ. ეს იყო და ეს. მთავარი მათ ვერ შესძლეს: ზღვაზე მტრის გამოდევნება და მისი საბოლოო განადგურება. ხოლო ზღვა ყველაფერი იყო, სპარსელები სწორედ ზღვიდან მოდიოდნენ. ზღვაზე მანევრირებას ახდენდნენ, ხმელზე უშედეგო იერიშის შემდეგ ზღვაზე ბრუნდებოდნენ და დღეს თუ ხვალ ხელახალი იერიშებისათვის ისევ ზღვიდან გამოჩნდებოდნენ.

თემისტოკლემ თავისი ქვეყნის სწორედ ამ სისუსტეს დაადგა თვალი. იგი თავგამოდებით შეუდგა თანამემამულეთა დარწმუნებას: ან ზღვაზე გასვლა გაბატონება, ან სიკვდილი! ვისაც ძლიერი ფლოტი და საზღვაო ლაშქარი ეყოლება, იგი აღკვეთავს ბარბაროსულ საფრთხესაც და გაბატონდება მთელ ჰელადაშიც!

მაშასადამე, ან ზღვა, ან სიკვდილი!

მაშასადამე, ათენი საზღვაო სახელმწიფოდ უნდა ქცეულიყო. სახმელეთო ჰოპლიტური* ლაშქარი საზღვაო ეკიპაჟით შეცვლილიყო.

თემისტოკლეს „საზღვაო პროგრამას" ძალიან ბევრი მიმდევარი

აღმოუჩნდა, განსაკუთრებით სახალხო ფენები, ვაჭრები, მრეწველ-ხელოსნები და წვრილი მიწათმეურნენი.

მაგრამ ძლიერი აღმოჩნდა თემისტოკლეს და მის მიმდევართა საწინააღმდეგო მიმდინარეობაც, რომელიც ძირითადად ათენურ არისტოკრატიას წარმოადგენდა. ეს იყო კონსერვატიული „პარტია", რომლის ბატონობა მთლიანად მსხვილ მიწათმფლობელობას ემყარებოდა და ყოველგვარ რადიკალურ სიახლეს, — მით უფრო „ზღვაზე გასვლას" — მტრული და უნდო თვალით უცქეროდა.

„აგრარულ-კონსერვატიული პარტიის" პოზიციას აძლიერებდა მისი ლიდერის სახელმოხვეჭილობა. ეს იყო ა რ ი ს ტ ი დ ე — მთელს ჰელადაში განთქმული პატიოსნობით, სამართლიანობით, მამულისადმი გულმხურვალე სიყვარულითა და თავდადებით, ჭირსა თუ ლხინში ერთნაირი სიმშვიდითა და შეურყევლობით.

არისტიდეს მართალ და პატიოსან ბუნებაზე ბევრს გადმოგვცემენ მისი თანამედროვენი. ერთხელ, როცა არისტიდე ჰელიასტი* იყო და ურთიერთ მტრადგადაკიდებული ორი კაცის საქმეს არჩევდა, ერთი მათგანი ფეხზე წამოიჭრა და მოსამართლეს მიმართა:

„ოო, არისტიდე, ამ კაცს უფრო მეტი ბოროტება ჩადენილი აქვს შენს წინააღმდეგ, ვიდრე ჩემს წინააღმდეგ". და ის იყო უნდა ჩამოეთვალა ეს „ბოროტებანი", რომ არისტიდემ წამსვე შეაწყვეტინა და მშვიდად უთხრა:

„ჩემო მეგობარო, უმჯობესია მითხრა, შენ რა გაგიკეთა ცუდი ამ კაცმა, რადგან მე ვარჩევ შენს საქმეს და არა ჩემს საქმეს".

შემდგომ, გვიან, 470 წელს, როცა ათენში პირველად დაიდგა ესქილეს ტრაგედია „შვიდნი თებეს წინააღმდეგ" და სცენიდან აქტიორმა გმირ ამფიარაეზე თქვა:

„ის არამარტო გვეჩვენება სამართლიანი,
არამედ არის სინამდვილეში;
ის თავის ხნულით წვდება სიღრმეებს,
საიდანაც მოიფურჩქვნებიან ბრძნული რჩევანი",

წამსვე ყველა დამსწრემ პირი იბრუნა არისტიდესკენ, — ყველაზე სამართლიანი და ბრძენი კაცისაკენ.

ასეთი კაცი დადგა თემისტოკლესთან საომარ ასპარეზზე. იგი

გადაჭრით მოითხოვდა საზღვაო პოლიტიკის ჩაშლას და სახმელეთო ლაშქრისა და სტრატეგების ამაღლებას.

ისინი არავითარ საშუალებას არ ზოგავდნენ ერთიმეორის წინააღმდეგ საომრად. ათენი მძაფრმა საზოგადოებრივმა ბრძოლამ მოიცვა.

დასაშვებია მართლაც გაიმართა ასეთი დიალოგი ხალხსა და მის ლიდერთა შორის: „რა გვიშველის ჩვენ ათენელებს, როცა თქვენ თემისტოკლე და არისტიდე, ჩვენი სათაყვანო გმირნი, ასე მტრობთ ერთმანეთს?“

თემისტოკლეს პასუხი:

„მე გიშველით თქვენ, თუ არისტიდეს კლდეზე გადააგდებთ!“

არისტიდეს პასუხი:

„გვიშველებათ მხოლოდ მაშინ, თუ ორივეს, მეც და თემისტოკლესაც, კლდეზე ერთად გადაგვყრით!“

მაგრამ ათენს არ შეეძლო მიეღო არისტიდეს დიდსულოვანი და მიუკერძოებელი პატიოსნებით აღსავსე რჩევა. ათენი ორივეს ვერ შეელეოდა. ერთ მათგანს უნდა დაეტოვებინა საბრძოლო ასპარეზი.

ამისათვის არსებობდა ოსტრაკიზმი — კენჭისყრა თიხის ფირფიტებით („ოსტრაკონი“): საგანგებოდ მოწვეულ სახალხო კრებაზე ყველა მოქალაქეს აძლევდნენ თიხის ფირფიტას, რომელზეც მას უნდა დაეწერა იმ კაცის სახელი, რომელიც სახელმწიფოსათვის არასანდოდ ან მავნედ მიაჩნდა. ვისი სახელიც უმრავლეს ფირფიტაზე აღმოჩნდება, იგი ათი წლის ვადით ტოვებდა სამშობლოს.

484 წელს ათენის ეკლესია ოსტრაკიზმზე შეიყარა. ხალხს ოსტრაკონები დაურიგეს. ერთ-ერთი უნდა წასულიყო ექსორიაში — ან თემისტოკლე, ან არისტიდე.

ერთი ატიკელი გლეხი, რომელმაც წერა-კითხვა არ იცოდა, შემთხვევით არისტიდეს შეხვდა, თიხის ფირფიტა გაუწოდა და უთხრა:

„ძალიან გთხოვ, წამეხმარე და დამიწერე!“

„რა დავაწერო, თემისტოკლე თუ არისტიდე?“

„არისტიდე“.

არისტიდეს გაეღიმა და ჰკითხა:

„განა, არისტიდემ რაიმე დაგიშავა?“

„არაფერი, მე მას პირადად არც კი ვიცნობ“.

„მაშ?!“

„უბრალოდ, მე ძალიანაც მწყინს, რომ ყოველი კაცი იმ ვიღაც არისტიდეს სამართლიანს ეძახის; „სამართლიანი“ და „სამართლიანი“! პირდაპირ თავი მომაბეზრა!“

არისტიდეს წამით გაოცებულ სახეზე ისევ ნაღვლიანმა ღიმილმა გადაურბინა, ფირფიტაზე „არისტიდე“ დააწერა, ახირებულ მოსაუბრეს დაუბრუნა და გაშორდა.

როცა ფირფიტები დაითვალეს, აღმოჩნდა, რომ ათენელთა დიდი უმრავლესობა ხმას აძლევდა არისტიდეს გაძევებას.

არისტიდე ათი წლით მიდიოდა სამშობლოდან. ქალაქის კარიბჭიდან რომ გავიდა, შემობრუნდა, ხელები ზეცისკენ აღაპყრო და შეჰღაღადა:

„ოო, ოლიმპის დიადო ღმერთნო, თქვენ გევედრებით! არასოდეს დასდგომოდეთ ათენელებს ისე მძიმე დღე, რომ არისტიდე მოჰგონებოდეთ!..“

თემისტოკლე ათენის ფაქტიურად ერთპიროვნული გამგებელი გახდა. იგი ერთადერთი შეუდგა თავისი დიდი გეგმის განხორციელებას. სულ მალე მისი საოცარი ენთუზიაზმით აღძრული ათენი „საზღვაო ციებცხელებამ“ მოიცვა. თემისტოკლემ ყოველგვარი ფინანსიური და მატერიალური საშუალებები გემთმშენებლობის საქმეს მიაპყრო. ლავრიონის მთის მაღაროებიდან შემოსული ვერცხლი, — რაც ადრე მოქალაქეებზე ნაწილდებოდა, — ფლოტის აგებისათვის დაიხარჯა. თვითონ ათენელთა ხალხი თემისტოკლემ ზღვის პირზე გაიყვანა და ზღვას შეაჩვია. აქვე საგანგებოდ გაწყობილ ხომალდებზე აწვრთნიდა ნიჩბის მოსმას, აჩვევდა ცურვას, ზღვაოსნურ ბრძოლას და ზღვაზე მტრის დამარცხებას.

ბელადისა და ხალხის ერთობლივმა თავდადებამ თავისი გაიტანა. 480 წლისათვის ათენს 200-ზე მეტი ხუთბაქნიანი (პენტერა) და სამბაქნიანი (ტრიერა) ჰყავდა. ათენი ერთბაშად უპირველეს საზღვაო სახელმწიფოდ გადაიქცა.

მალე ცხოვრებამ დაამტკიცა, რომ თემისტოკლეს რადიკალური წამოწყებანი უდიდესად პროგრესულ შინაარსს ატარებდნენ.

თ ა ვ ი   მ ე ო თ ხ ე

თერმოპილე

ქსერქსე

„მათი დიდება უკვდავია, ხვედრი საამო,
ვინც თერმოპილეს სისხლგუბეთან თავი გასწირა!
მათი საფლავი წმინდა არის, და გლოვა დიდებას,
მაგრამ გულებში ჩაიბეჭდოს გმირების ხსოვნა!
დრო ვერ გადაშლის მათ საფლავზე წარწერა ქვეყნისმანს,
ყველა გოლიათი დაიმლება, დაიფარავს ხავსი!
გულადნი აქ ტრფობით თვისი დაასაფლავო...
ჰეი, ლეონიდე, მოწმედ მიჰყავ, სპარტის კლდეოვანი,
არ დაივიწყებს ეგ გმირთა სამარადისოს".

ს ი მ ო ნ ი დ ე

მარათონის ბრძოლით მარცხნაჭამი დარიოსი კიდევ ხუთი წლის მანძილზე ემზადებოდა რევანშისა და საბერძნეთის სრული განადგურებისათვის. მაგრამ აზიის დიდ მბრძანებელს ათენელთა ჯავრი განუქარვებლად ჩაჰყვა საფლავში. იგი გარდაიცვალა 485 წელს, 36 წლის ხელმწიფობის თავზე.

სპარსეთის სამეფო ტახტი, სასახლის კარის გარიგების მიხედვით, უნდა დაეჭირა გარდაცვლილი ხელმწიფის უფროს ვაჟს, არტაბაზანეს, რომელიც დარიოსს პირველი ცოლისაგან ჰყავდა. მაგრამ მეორე ცოლმა, მშვენიერმა ათოსამ, დარიოსი მთლიანად თავისი გავლენის ქვეშ მოიქცია და ტახტის უცილობელ მემკვიდრედაც სიცოცხლეშივე მათი ვაჟი, ქ ს ე რ ქ ს ე გამოაცხადებინა. ამ გადაწყვეტილებას დაბეჯითებით უჭერდა მხარს სპარტიდან გაქცეული

მეფედყოფილი დ ე მ ა რ ა ტ ი ც, რომელიც დარიოსის გაშინაურებულ მრჩეველთა შორის დიდი გავლენით სარგებლობდა.

მაშ, სპარსეთის მსოფლიო სახელმწიფოს ახალი მბრძანებელი შეიქნა ქსერქსე.

ეს იყო ტანად სრული, ახოვანი და პირმშვენიერი კაცი, გულადიც და გულჩვილიც, უხვი მწყალობელიც და უზომოდ მესისხლეც, იშვიათად კეთილი რჩევის მომსმენიც და უფრო ხშირად თვითდაჯერებული, კაპრიზიანი მანიაკიც.

ტახტზე ასვლისთანავე ქსერქსემ სასტიკი სისხლთათხევით ჩაახშო ეგვიპტელთა აჯანყება, რომელიც მამამისის მეფობის დასასრულს დაწყებულიყო. მან ეგვიპტე მძიმედ დაარბია და მმართველ სატრაპად თავისი ძმა აქემენი ჩაუყენა.

ამის შემდგომ მეფე გამალებით შეუდგა საბერძნეთთან ომის ხელახალ, გრანდიოზულ სამზადისს.

ქსერქსე მთელი მსოფლიოს დაპყრობაზე ოცნებობდა. მას გადაწყვეტილი ჰქონდა საომრად ამოხდენილი მახვილი ქარქაშისათვის მხოლოდ იქ დაებრუნებინა, სადამდეც „აღწევს ეთერი ზეციერ ღმერთთა". მას უნდოდა გრანდიოზული დამპყრობლობითა და ხელმწიფური მიღწევებით დაეჩრდილა ყველა თავისი წინამორბედი, მათ შორის — კიროსიც, კამბიზიც, დარიოსიც.

მსოფლიოს დაპყრობის უპირველეს საფეხურად ქსერქსეს მიაჩნდა ურჩი საბერძნეთის დასჯა და განადგურება. ამასვე ჩასჩიჩინებდნენ მისი უახლოესი მრჩევლები, — უპირველესად მისი სიძე მარდონიოსი, დის ქმარი, პირველი მარცხიანი ლაშქრობის მეთაური, რომელსაც მხარს უბამდნენ სამშობლოდან გაქცეული ბერძნები — სპარტელი დემარატე და ათენელი ჰიპიას ვაჟი პისისტრატე. ერთადერთი ვინც ამაოდ არ ურჩევდა ქსერქსეს საბერძნეთზე ლაშქრობას, იყო მისი ბიძა არტაბანი.

ქსერქსემ გაითვალისწინა საბერძნეთზე წინა ლაშქრობების ყველა მარცხიანი პერსპექტივა. პირველი გალაშქრების დროს ხომ ათონის კონცხთან მთლიანად მძვინვარე ზღვამ დაამსხვრია სპარსელთა ფლოტი. ამიტომ მეფემ ბრძანა, ფართო არხით გადაეჭრათ ათონის ყელი და მასზე გავლით გვერდი აევლოთ კონცხისათვის. სამი წელი გაგრძელდა არხის გაყვანა. ამასობაში ფინიკიისა და მცირე აზი-

ის სანაპიროთა მთელს სიგრძეზე იგებოდა ახალი გემები, იკრიბებოდა ფლოტი. ჰელესპონტზე არმიისა და კავალერიის გადასაყვანად ხიდები უნდა აეგებულიყო. მეფემ მცირეაზიელი ბერძენი ინჟინრები გაგზავნა. სრუტის ყველაზე ვიწრო ნაწილში, აბიდოსსა (აზიიდან) და სესტოსს (ევროპიდან) შორის, ქსერქსეს წარგზავნილებმა გემები ორრიგად ჩაამწკრივეს, ზედ ფიცრები დააგეს, მოაჯირებით გადაღობეს (გადასვლისას ცხენები რომ არ დაფრთხალიყვნენ), ბაგირებით გადაჭიმეს და ამგვარად ორი ხიდი უკვე მზად იყო აზიურ საომარ ძალთა ევროპაში გადასაყვანად.

481 წელს ქსერქსე ლიდიის მთავარ ქალაქში — სარდეში ჩამოვიდა და იქვე ბრძანა საბერძნეთში სალაშქრო არმიების შეყრა.

წლის მიწურულში, როცა მრავალრიცხოვან და მრავალხალხოვან ლაშქართა დინება თითქმის დამთავრებული იყო, ქსერქსემ შეიტყო, რომ ჰელესპონტზე ამოვარდნილ ქარიშხალს ხიდები ერთიანად დაემსხვრია. რისხვით აღვსილმა მეფემ ხიდის მშენებლებს თავები დააყრევინა. მისივე ბრძანებით ზღვას „დასაჯეს": სამასი შოლტი დაჰკრეს და შიგ ბორკილები ჩაუშვეს. ხიდები „დასჯილ და დათრგუნულ" ჰელესპონტზე ხელახლა ააგეს.

2. როგორ მოდიოდნენ აზიელები

დადგა 480 წელი. სარდიდან გასვლა იწყო უზარმაზარმა არმიამ. წინა დღით ლიდიელმა მდიდარმა და წარჩინებულმა კაცმა, პითიოსმა, რომელსაც მთელი თავისი საგანძურები სპარსელი მეფის სამსახურად შეუძღვნია, ქსერქსეს სთხოვა, ლაშქარში გაწვეული ხუთი ვაჟიდან ერთი მაინც დაეტოვებინა მამისთვის. ქსერქსემაც თავის ერთგულ კაცს ასე შეუსრულა თხოვნა: მისი ბრძანებით პითიოსის უფროსი ვაჟი ლაშქრიდან გამოიყვანეს, მამის თვალწინ შუაზე გასჭრეს და ნახევარ-ნაწილები აქეთ-იქით გზაზე გამოაკიდეს*

* ასევე მოექცა დარიოსი სკვითებზე გალაშქრების წინ სპარსელ წარჩინებულს, ეობაზს, როცა მან მეფეს ბრძოლად გაწვეული სამი ვაჟიდან ერთ-ერთის გათავისუფლება სთხოვა. სამივეს შინ დაგიტოვებო, უთხრა მეფემ, და სამივეს თავი გააგდებინეს.

ახლა ქსერქსეს არმია სწორედ ამ გაჩეხილი კაცის შუაში მიდიოდა.

უწყვეტ ნაკადად მოდიოდა უზარმაზარი არმია. ავანგარდმა უკვე ჰელესპონტს მიაღწია და არიერგარდი ჯერ კიდევ სარდიდან არ გამოსულიყო.

გზად, პერგამოსის მაღლობზე, სპარსელმა მოგვებმა* ათასი ხარი დაუკლეს უზენაეს ღვთაებას — აჰურამაზდას. ქსერქსემ სკამანდრის პირზე მოინახულა სახელოვანი ილიონის ნანგრევები და მოისმინა თქმულებანი ტროას ომისა. ჰელესპონტთან, აბიდოსის ველზე, სახელდახელოდ აღმართეს თეთრი მარმარილოს ესტრადა, საიდანაც ქსერქსე გასცქეროდა არმიებისა და ფლოტის მსვლელობას.

უზღვავი საომარი ძალთა ხილვით აღტაცებულმა მეფემ შესძახა, ბედნიერზე ბედნიერი ვარო, მაგრამ გაახსენდა, რომ ადამიანის სიცოცხლე ძალიან ხანმოკლეაო და ტირილი დაიწყო. ბიძამისმა არტაბანმა გადაწყვიტა ესარგებლა ცხოვრების სიმოკლითა და ამაოებით შეშფოთებული მეფის განწყობილებით და ერთხელ კიდევ ეცადა, ხელი აეღებინებინა საბერძნეთზე გალაშქრებისაგან. საპასუხოდ ქსერქსემ არტაბანი სუზაში გაგზავნა და თავის მაგიერ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა მიანდო. თვითონ კი ჰელესპონტზე გადასვლის დაწყება ბრძანა.

დილით ადრე მოგვებმა საკმევრებლო თიმიამი აახრჩოლეს, ლოცვები აღავლინეს და ჰელესპონტზე მიმავალი გზა მურტის რტოებით მოჰფინეს. თვითონ მეფე მზის ამოსვლას ლოცვით შეხვდა: მის სადიდებლად ოქროს კრატერი აღმართა და ევროპაში ლაშქრობის წარმატებით დასრულება შესთხოვა. მერე ზღვისკენ შებრუნდა და ის ოქროს კრატერი, ოქროს თასთან და სპარსულ მახვილთან ერთად, ზღვის ღმერთის ძღვნად, ჰელესპონტში ჩაჰყარა.

ჰელესპონტზე გადასვლა დაიწყო.

ხიდებზე პირველმა გაიარა სამეფო გვარდიამ, გვირგვინებით თავშემკობილმა ათიათასმა „უკვდავმა". შემდეგ დაიძრა თვითონ ქსერქსე, რომელსაც წინ უძღოდნენ მისი პირადი მცველნი — ათასი ცხენოსანი და ათასი ქვეითი, გვირგვინებით თავშემკობილი რჩეული ვაჟკაცები. მათ კვალდაკვალ მოჰყვებოდა ბრწყინვალედ

მორთულმოკაზმული ათი ცხენი, ხოლო ამათ უკან რვა თეთრი მერანი მოაქანებდა მითრას საღვთო ეტლს, რომელსაც მოჰყვებოდა თვითონ ხელმწიფე, თავისი ნათესავებით, მეგობრებითა და მრჩევლებით გარშემორტყმული. სამეფო ამალის შემდგომ მოდიოდა ისევ ცხენოსან და ფეხოსან მცველთა რაზმები.

მეფემ ევროპის მიწაზე გადასვლისთანავე კარავი დაიდგა და ერთი კვირის განმავლობაში უცქეროდა, როგორ მოედინებოდა აზიიდან ევროპისაკენ მისი უთვალავი ლაშქარი.

არმია გადავიდა. ხიდების დაცვა აბიდოსის მცხოვრებთ ებრძანათ.

სპარსელებმა გადაიარეს თრაკიის ხერსონესი და გავიდნენ მდინარე ჰებრის ველზე, სადაც ქსერქსეს მთლიანად საომარ ძალთა დათვალიერება და დათვლა ჰქონდა ნაბრძანები.

ქალაქ ენოსის ნავსადგურში თავი მოიყარა ფლოტმა. 1.207 საბრძოლო და 3.000 სატრანსპორტო გემმა. ქალაქ დორისკის მახლობლად გაშლილ ველზე დაიწყო სახმელეთო ძალთა დათვლა. ჰეროდოტე ამ ამბავს ასე გადმოგვცემს: ჯერ გადათვალეს ათიათასი კაცი, ერთიმეორესთან მიზრჯნით შეამჭიდროვეს და გარშემო ღობე შემოავლეს. ათ, ასეთ „ქართას" ავსებდნენ მეომრებით, დაცლიდნენ, ისევ გაავსებდნენ და ა. შ. ამნაირად გაივსო და დაიცალა „ქართა" 170-ჯერ. გამოდის, რომ ქსერქსეს ჰყოლია 1.700.000 მეომარი. ასე, რომ, მართლაც, როგორც თანამედროვენი გაიძახოდნენ, ევროპაში მთელი აზია გადასულიყო. მაგრამ ჰეროდოტე ამასაც არ სჯერდება. იგი ძირითად სახმელეთო არმიას უმატებს საზღვაო ეკიპაჟს, ბერძენ მოქირავნეებს, თრაკიელ და მაკედონელ მოკავშირეებს და ამგვარად მთლიანად ქსერქსეს ხელქვეით თავს იყრის 5.283.200 მოლაშქრე.

ასეთი გადაჭარბებანი ჰეროდოტეს დიახაც უყვარს, მაგრამ სპარსულ არმიათა რიცხობრივი გრანდიოზულობა ეჭვს მაინც არ იწვევს. შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ქსერქსემ საბერძნეთში ნახევარმილიონიანი არმია შეიყვანა.

დათვლის შემდეგ სპარსელთა არმია დალაგდა ტომობრიობისა და შეიარაღების მიხედვით; ყოველ საჯარისო ერთეულს ქსერქსემ

უსარდლა თავისი უახლოესი ადამიანები — ნათესავები, მეგობრები და თანამეინახენი. შემდეგ არმია ალლუმზე დააწყო და საომარ ეტლზე ამხედრებულმა წინ მთელი ფრონტით ჩამოუარა. გვერდით უჯდა მწერალი, რომელსაც საგანგებო სიაში შეჰქონდა ლაშქრობის მონაწილე ტომთა სახელები.

აქ იყვნენ სპარსელები და მიდიელები, საკები და ბაქტრიელები, არიელები და ჰირკანიელები, პართიელები და დრანგიანელები, სოგდიანელები და ინდოელები, კავკასიელები და კასპიელები, მესოპოტამიელები და არაბები, ეთიოპელები და ლიბიელები, ლიდიელები და პაფლაგონელები, ფრიგიელები, და კაპადოკიელები, ხალიბები და მოსხები, კოლხები და ტიბარენები, ალაროდიელები და სასპერები. გზაზედ ზოგიერთი თრაკიული და მაკედონური ტომიც შეუერთდა სპარსულ არმიას.

შემდეგ ქსერქსემ დაიწყო ფლოტის დათვალიერება. მან სწრაფი სიდონური ხომალდით ჩამოუქროლა საზღვაო ძალებს. აქ იყვნენ ფინიკიელები და ეგვიპტელები, კვიპროსელები და კილიკიელები, ლიკიელები და კარიელები, ბოლოს — მცირეაზიელი და ეგეოსელი ბერძნები...

დიდი აზიური საომარი ძალები ზღვით და ხმელეთით საბერძნეთისკენ მიეშურებოდნენ.

როგორ ხვდებოდნენ ევროპელები

როცა ქსერქსე ჯერ კიდევ სარდში თავს უყრიდა საომარ ძალებს, თემისტოკლეს მოთხოვნით კორინთოს ყელზე შეიკრიბნენ ბერძნულ ქალაქთა წარმომადგენლები. უნდა გადაეწყვიტათ — სად, როგორ, რა ძალებითა და ხერხებით დახვედროდნენ კარს მომდგარ მტერს.

კვლავ დაქსაქსულობამ, შინაურმა მეტოქეობამ და ურთიერთ მტრობამ იჩინა თავი. სამხრეთ საბერძნეთიდან ომში მონაწილეობაზე უარი თქვა არგოსმა, რაკი მას მეტოქეობა ჰქონდა სპარტასთან.

ასევე მოიქცა პელოპონესის ჩრდილოური ოლქი — აქეია. შუა საბერძნეთიდან მხოლოდ ათენი და მცირე ქალაქნი — პლატეა და თესპია გამოდიოდნენ სპარსელებთან საომრად, ხოლო ათენთან და პლატეასთან ქიშპში ჩამდგარმა თებემ სპარსეთის მეფეს „მიწა და წყალი" გაუგზავნა. სპარსელების მხარეზე იდგა ყველაზე დიდი ბერძნული სახელმწიფო — თესალია. დახმარების სათხოვრად ელჩები ჰყავდათ გაგზავნილი სიცილიელი ბერძნების ბელადთან, ჰელონ სირაკუზელთან; მაგრამ ჰელონმა საომრად გამოსვლის აუცილებელ პირობად მთავარსარდლობა მოითხოვა, ამაზე უარი მიიღო და იმანაც თავის მხრივ სპარსელებთან ბრძოლის მონაწილეობაზე ცივი უარი თქვა.

კორინთოს თათბირზე შეკრებილი პატრიოტული ძალები მხნეობას მაინც არ ჰკარგავდნენ. ვერც დელფოს ორაკულის* საეჭვო წინასწარმეტყველებამ შეაკრთო ისინი. პითია სპარსელებთან ომში ორ მთავარ ქალაქს — ათენსა და სპარტას — ასეთ რამეს „უწინასწარმეტყველებდა": ათენელებს ხის კედლები დაიხსნიანო, ხოლო სპარტას ან თვითონ მთელის სახტიკი აოხრება, ან ერთ-ერთი მეფე დაელუპებათ. თემისტოკლემ „ხის კედლებში" გემები იგულისხმა და თანამემამულენი ფლოტის გამრავლებისა და გაძლიერების საქმეში დაითანხმა, ხოლო სპარტელებმა „ნაწინასწარმეტყველევი" საფრთხე სავსებით გულგრილად მოისმინეს და „ლაკონიური" მდუმარებით უგულებელჰყვეს.

კონგრესზე შეკრებილებმა უპირველეს ყოვლისა დაადგინეს ურთიერთ შორის ყოველგვარი უთანხმოებისა და საომარი მდგომარეობის შეწყვეტა და საერთო მტრის წინააღმდეგ მთელი ძალების გაერთიანება. ასე შერიგდნენ საომარ მდგომარეობაში მყოფი ათენი და ეგინა. ყველამ ფიცი დასდო, რომ ერთიანი ძალით იბრძოლებდნენ არა მარტო აზიელი ბარბაროსების წინააღმდეგ, არამედ საერთო საქმის წინააღმდეგ გამოსულ თანამემამულე ბერძენთა დასასჯელადაც. მოღალატენი უნდა აეკლოთ, ქონება წაერთმიათ, მეათედი დელფოს აპოლონის ტაძრისათვის შეეწირათ, დანარჩენი ურთიერთშორის გაენაწილებინათ.

შემდეგ მსჯელობა გაიმართა იმის თაობაზე, თუ სად უნდა შეხვედროდნენ მტერს, ხმელზეც და ზღვაზეც. ჯერ სპარტელები მოითხოვდნენ კორინთოს ყელზე და პელოპონესის სანაპიროებზე გამაგრებულიყვნენ, მაგრამ მათ მალე თვისი მოთხოვნა უკანვე წაიღეს, რადგან აშკარად გამოჩნდა: პელოპონესელებს შუა საბერძნეთი და განსაკუთრებით ათენი, — თუ მათ მტერი აიკლებდა, — მაინცდამაინც არაფრად ენაღვლებოდათ. ზოგიერთებმა მტრისთვის გზის შესაკრავად მაკედონიიდან თესალიაში გამოსასვლელი ერთადერთი გზა დაასახელეს — მდინარე პენეუსის შესართავთან, ტემპეის ველი. მაგრამ თემისტოკლემ ყველანი დაარწმუნა, რომ ეს ადგილი სახიფათო იქნებოდა, რაკი ზურგში სპარსელთა მოკავშირე თესალია ეყოლებოდათ. ამიტომ მისივე წინადადებით დადგინდა: სახმელეთო ჯარები უნდა გამაგრებულიყვნენ ჩრდილო (თესალია) და შუა (ლოკრიდა) საბერძნეთის შესაყარში, ეტას მთასა და ზემო ევბეის ვიწრო ზღვას შორის, ვიწრო, გოგირდოვანი წყაროებით ცნობილი თ ე რ მ ო პ ი ლ ე ს ხ ე ო ბ ა შ ი, ხოლო ფლოტი უნდა განლაგებულიყო თერმოპილეს პარალელურ სრუტეში, ევბეის ჩრდილოეთ ნაწილში წამოზიდულ ა რ ტ ე მ ი ს ი ო ნ ი ს კ ო ნ ც ხ თ ა ნ.

სახმელეთო ჯარების მთავარსარდლად დანიშნული იქნა სპარტის მეფე ლ ე ო ნ ი დ ე.

თითქოს საეჭვოდ არავის უნდა გაეხადა ფლოტის მთავარსარდლად თემისტოკლეს გამოცხადება. ჯერ ერთი, თემისტოკლე, ბერძენ სტრატეგოსთა შორის, საზღვაო საქმეთა უპირველეს მცოდნედ ითვლებოდა და მეორეც, რაც მთავარია, ბერძენთა გაერთიანებულ ფლოტში 315 გემიდან 200 მარტო ათენის გემი იყო, მაგრამ თემისტოკლეს ადმირალობის საკითხმა მოკავშირეებში დიდი დავა გამოიწვია. ათენის სწრაფი დაწინაურებით შეშფოთებულ პელოპონესელებს არ სურდათ ათენელის ხელქვეით მოქცეულიყვნენ. სპარტელები სახმელეთო ჯარების უფროსობას არ სჯერდებოდნენ და საზღვაო ძალთა ადმირალობასაც ეტანებოდნენ. მათ მხარს უჭერდნენ ათენის მეტოქე კორინთელები და მეგარელები. ყველაზე მეტად თემისტოკლეს მეთაურობის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ ახლახან ათენთან შერიგებული ეგინელები, მაგრამ, ყველასათვის გასაოცრად, პატივმოყვარე და ამპარტავანმა „ზღვის მგელმა"

თვითონ სთქვა უარი ადმირალობაზე. მან დანარჩენი ათენელები დაარწმუნა, რომ საბერძნეთისათვის ასეთ მძიმე ჟამს, არ ღირდა ბრძოლა და კინკლაობა სტრატეგოსობისათვის. მან ფლოტის მთავარსარდლობა ქედდადრეკით გადასცა სპარტელ სარდალს, ე ვ რ ი ბ ი ა დ ე ს, რომელსაც არამცთუ საზღვაო საქმეებისა არაფერი გაეგებოდა, ზღვაში რომ ვაგლახად ფეხი ჩასცდენოდა, საკუთარ თავსაც ვერ უშველიდა.

როცა კამათი მიწყდა, თემისტოკლემ ევრიბიადე გაიხმო და უთხრა:

„დღეს შენ იყავ, ევრიბიადე, მთავარსარდალი, მაგრამ, ილოცე, ზოგიერთი რამ მე უნდა დამიჯერო!“

„ასე იქნება“, მშვიდად უპასუხა სპარტელმა.

ჯარი გროვდება

ოთხასოთხმოცი წლის ივლისი დადგა. ამ დღეებში ელიდაში (პელოპონესი), ქალაქ ოლიმპიაში, ტრადიციული საყოველთაო ბერძნული ზეიმ-ასპარეზობა — ოლიმპიადა უნდა გამართულიყო. მაგრამ საომარ ძალებს ოლიმპიადისთვის არ ეცალათ.

ბერძენთა გაერთიანებული ფლოტი ევრიბიადეს მეთაურობით უკვე მივიდა არტემისიონის კონცხთან.

სახმელეთო ჯარებს ელოდა თერმოპილეს ხეობაც. უპირველეს ყოვლისა უნდა მოსულიყო მთავარი ძალა — სპარტელთა ლაშქარი მეფე ლეონიდეს მეთაურობით. მოელოდნენ, რომ პელოპონესიდან მოვიდოდა არანაკლებ 40.000 ჰოპლიტისა. მაგრამ მოვიდა მხოლოდ 3.100.

აქედან მხოლოდ 300 იყო სპარტელი.

მხოლოდ სამასი და მათ შორის ლეონიდე.

ლეონიდე უკვე ორმოცდაათ წელს იყო გადაცილებული, ათლეტური აღნაგობის, მშვიდი, ენერგიული სახიერების მქონე კაცი.

მისი სამასი სპარტელიც, ყველა ცოლშვილიანი, შუა ხნის ვაჟკაცები იყვნენ.

ახალგაზრდა სპარტელებს მაშინ არ შეეძლოთ ბრძოლად გამოსვლა, რადგან სწორედ იმ დღეებში მიდიოდა კარნეის დღესასწაულები, რაზედაც ახალგაზრდა ლაკედემონელთა დასწრება სავალდებულოდ ითვლებოდა. სპარტის ხელისუფლება ლაშქრის ასეთ მცირერიცხოვანებაზე ოლიმპიადის დღესასწაულებსაც იმიზეზებდა. მათთვის მთავარი მაინც პელოპონესი იყო და არა შუა საბერძნეთი. ამიტომ ისინი ძირითად ძალებს სწორედ პელოპონესის დასაცავად ისახავდნენ.

თვითონ ლეონიდე დანარჩენ მოკავშირეთა გასამხნევებლად ამბობდა, რომ იგი მხოლოდ ავანგარდულ რაზმს მოუძღვის და სპარსელების გამოჩენამდე სპარტიდან დიდი ლაშქარიც მოგვისწრებსო.

შუა საბერძნეთში შესვლისას სპარტელებს თავისი ნებით შეუერთდნენ თესპიელები, ლოკრები და ფოკიელები. ლეონიდემ მკაცრი ბრძანებით თებელებიც აიძულა გამოსულიყვნენ სპარსელებთან საომრად.

თესალიისა და ლოკრიდის საზღვარზე, ევბეის სრუტის ჩრდილოეთი ნაწილი ხმელეთში საკმაოდ ღრმად იჭრება და მალიაკის ყურის სახელს ატარებს. მის გასწვრივ მაღალ კედლად აღიმართება იტას მთაგრეხილი. იტას ჩრდილოეთ ფერდობზე, ნაპირის ოლქში, მცირე ქალაქი ტ რ ა ხ ი ნ ი მდებარეობს, ხოლო ტრახინის სამხრეთით, მთასა და წყალს შორის მიიმართება ვიწრო ზოლი, რომელიც მთისკენ მუხის, ზეთის ხილის, დაფნისა და ვაზის ხეივნებითაა დაფარული, ხოლო წყლისკენ — უცვარი დამრეცი და უძირო ჭაობებია. ამ ვიწრო გასასვლელის სამხრეთ ნაწილში, იქ სადაც მთა და ზღვა ერთმანეთს ერთი ეტლის სიგანეზე უახლოვდებიან, კლდეებიდან სამ ნაკადად გამოჩქეფს გოგირდოვანი თბილი წყაროები. აქედანვე წარმოსდგა სახელწოდება თ ე რ მ ო პ ი ლ ე — „თბილი კარიბჭენი“. აქვე მაღლობლად მდლობზე, ტრახინიდან ერთი საათის სავალზე, შეფენილია ლოკრიდის პატარა სოფელი ა ლ პ ე ნ ა.

იქ, თერმოპილესა და ალპენას შუაში, დაიბანაკა ლეონიდემ თავისი ლაშქრით.

ხოლო თვით ლაშქარში შედიოდა:

ს ა მ ხ რ ე თ ს ა ბ ე რ ძ ნ ე თ ი დ ა ნ:

300 სპარტელი,

500 ტეგეელი,

500 მანტინელი,
120 ორქომენელი,
400 კორინთელი,
200 ფლიუნტელი,
80 მიკენელი.

შ უ ა ს ა ბ ე რ ძ ნ ე თ ი დ ა ნ:

700 თესპიელი,
400 თებელი,
300 ლოკრიდელი,
500 ფოკიდელი.

და ამათ გარდა კიდევ 1.000 მონა და პერიეკი (ჩამოსახლებული უცხოელი) პელოპონესიდან.

ეს იყო და ეს: სულ 5.200 კაცი.

ხოლო სპარსელნი? ოჰ, უთვალავია ბარბაროსთა ლაშქარი!

მოდის მთელი აზია!

დაიძრა. ქვეყანა დაწყნარდა. ბერძენთა ბანაკიც სდუმდა, თუმცა არ ეძინა.

ვიღაცამ ამოიოხრა.

სადღაც ჩურჩულებდნენ:

„ჩვენ კი გვეგონა, რომ ყველაზე მეტი სპარტელები იქნებოდნენ!“

„ჰო, სპარტელები. ხოლო ისინი სამასი კაცი!..“

უცებ მკაცრმა ხმამ გააწყვეტინა:

„სამასი კაცი?!“

და იგივე ხმამ მკაცრადვე „გაასწორა“:

„სამასი სპარტელი!!!“

ბანაკი ისევ დუმდა.

პირველი სისხლი ზღვაზე

სპარსელმა არმიამ მაკედონია გაიარა, ტემპეს ველი გაიარა და თესალიაში ნიაღვარივით შეიჭრა. პარალელურად მოედინებოდა საზღვაო ფლოტი, რომელსაც სათავეში ედგა ქსერქსეს ძმა ა ქ ე მ ე ნ ი.

დაზვერვაზე წინასწარ წამოსული ათი სიდონური ხომალდი წააწყდა კუნძულ ს კ ი ა თ ო ს თ ა ნ (ევბეის ჩრდილოეთით) საგუშაგოდ მდგარ სამ ბერძნულ ხომალდს. უთანასწორო ბრძოლაში სპარსელებმა ხელთ იგდეს ორი ხომალდი — ერთი ეგინისა და მეორე ტროიზენისა. ბარბაროსებმა ბერძენ ტყვეთაგან აარჩიეს ულამაზესი ვაჟკაცი, სახელად ლეონი, და იქვე მათსავე გემზე, ფინიკიელ და სპარსელ ღმერთთა სამსხვერპლოდ ყელი გამოსჭრეს; ხოლო დანარჩენებს მონობის ბორკილები დაადეს. მესამემ — ათენელთა გემმა ტყვეობას გაასწრო და მისმა ეკიპაჟმა კუნძულ სკიათოსს შეაფარა თავი. აქედან მათ კოცონით აცნობეს თავისიანებს სპარსელთა ფლოტის მოახლოება.

ბერძენმა სტრატეგოსებმა არტემისიონთან ყოფნა აშკარად სახიფათოდ მიიჩნიეს და უკანდახევის ბრძანება გასცეს. ფლოტი ევბეის სრუტეს დაუყვა და მის ყველაზე ვიწრო ნაწილში, ქალაქ ქ ა ლ ქ ი დ ი ს მყუდრო ნავსადგურში ჩაუშვა ღუზა.

სპარსელთა ფლოტს თ ე ს ა ლ ი ი ს მ ა გ ნ ე ზ ი ი ს ნაპირთა გასწვრივ ღამე მოუსწრო. აქემენმა დილამდე ღუზის ჩაშვება ბრძანა. მაგრამ ღამით ჩრდილო-დასავლეთიდან საშინელი გრიგალი წამოვიდა. ბერძნები მას „ჰელესპონტურ ქარს“ უძახდნენ. სპარსელი მოგვები* ლოცვითა და მსხვერპლის წირვით ამაოდ აბეზრებდნენ თავს ღმერთებს. სამი დღე-ღამის განმავლობაში ქარტეხილი ნაფოტებივით ისროდა სპარსელთა ხომალდებს. გემები ერთმანეთს ეხლებოდნენ, ან ზღვაში პიტალოდ ჩამოშვებულ პ ე ლ ი ო ნ ი ს კ ლ დ ე ე ბ ს ეხეთქებოდნენ. 400 გემი თავისი ეკიპაჟებითა და სიმდიდრეებით დაიმსხვრა ზღვის ფსკერზე. ვინც ხმელეთზე გადარჩა, ადგილობრივ ტომთაგან თავდასხმის შიშით, გემთა ნამსხვრევებისაგან ბარიკადებს აგებდა და მოსალოდნელი ომისათვის ძრწოლამოსილი ემზადებოდა.

როცა ქალკიდასთან დაბანაკებულმა ბერძნებმა მტრის ზარალის ამბავი შეიტყვეს, ზღვისა და ქართა მბრძანებელ ღმერთებს — პოსეიდონსა და ბორეასს — სამადლობელი მსხვერპლი შესწირეს და ისევ არტემისიონის კონცხისაკენ გაეშურნენ, ისინი წამოეწივნენ უკვე პ ა გ ა ს ი ს ყ უ რ ე შ ი შემავალი სპარსული ფლოტის არიერ-

გარღვს და ბრძოლა გაუმართეს მას. ამ შეტაკებაში 15 ტრიერა წაართვეს ბერძნებმა სპარსელებს და მათი ბელადები დაბორკილი გაუგზავნეს სამოკავშირეო საკრებულოს კორინთოს ყელზე.

მიუხედავად ასეთი წარმატებებისა, არტემისიონთან მდგარი ბერძნული ფლოტის მთავარსარდლობაში მაინც საკამათო გახდა, გაემართათ თუ არა გენერალური ბრძოლა მტრის ფლოტთან, რომელსაც ამ ზარალთა შემდგომ მაინც დარჩა ორი ნაკლები 1.000 ხომალდისა. კორინთელი სტრატეგოსი ა დ ი მ ა ნ ტ ო ს ი მოითხოვდა დაუყოვნებლივ დაეწყოთ უკანდახევა სამხრეთისაკენ, პელოპონესის სანაპიროებისაკენ. მთავარსარდალმა ევრიბიადემ მაშინვე დაუჭირა მხარი კორინთელის წინადადებას. მათვე მიემხრო ათენის საღვთო გემის უფროსი ა რ ქ ი ტ ე ლ ე. თემისტოკლე თავგამოდებით იბრძოდა არტემისიონთან დარჩენისა და მტერთან გენერალური ბრძოლის გამართვისათვის. თემისტოკლეს, ათენელთა გარდა, მხარს უჭერდნენ ევბეელები, რომელთაც დიდი შიში ჰქონდათ: თუ ბერძნები წავიდოდნენ, სპარსელები ევბეას აათხრებდნენ. ამიტომ გადამწყვეტ მომენტში ევბეელებმა უკვე სამხრეთისაკენ წასასვლელად გამზადებული ევრიბიადესა და ადიმანტოსის მოსასყიდად თემისტოკლეს მისცეს 30 ტალანტი (დაახლ. 43.000 მან. ვერცხლი).

თემისტოკლემ ამ თანხიდან ევრიბიადეს მისცა 5 ტალანტი, ადიმანტოსს—3 ტალანტი და თავის ერთ თანამემამულე არქიტელეს 1 ტალანტი. დანარჩენი 21 ტალანტი თემისტოკლემ მოსალოდნელ „შავ დღეთათვის“ შეინახა. დაქრთამულთაგან არავინ იცოდა, რომ ფული ევბეელებისაგან იყო გაღებული.

„კვერთხმა ეშმაკის ძირისამ“ თავისი გაიტანა. ბერძენთა ფლოტი არტემისიონის კონცხთან დარჩა.

დაღამდა.

ადამიანებს უხაროდათ, რომ წყვდიადში უკვე ვეღარ ხედავდნენ ზღვის ქაფში შერეულ წითელ სირმებს, კაცთაგან კაცთა დაქცეულს სისხლს.

მაგრამ მომდევნო დღისთვის იგივე ადამიანთა ორივე მხარე უარესი სისხლისთხევისთვის ემზადებოდა.

ბრძოლა არტემისიონთან

აქემენმა წინასწარი დაზვერვით იცოდა, რომ ბერძნებს მასზე გაცილებით მცირერიცხოვანი ფლოტი ჰყავდათ. ამიტომ გადაწყვიტა მოწინააღმდეგე ისე გაენადგურებინა, რომ მათგან ამბის გამტანიც კი არ გაეშვა. მან 200 გემი გამოჰყო და იდუმალ გაგზავნა ევბეის სრუტის სამხრეთ გასასვლელის ჩასაკეტად, რამეთუ აქედან, იერიშის დაწყების ჟამს, არცერთი ბერძნული ხომალდი არ გაქცეოდა ხელიდან. როგორც კი აქემენი შეიტყობდა, რომ გაგზავნილი ხომალდები უკვე დანიშნულ ადგილზე მივიდნენ, მაშინვე იერიშსაც დაიწყებდა.

სპარსელთა ეს გეგმა შეიტყო თემისტოკლემ და ის მაშინვე ამოქმედდა. მან სტრატეგოსთა თათბირზე მოითხოვა, რაკი მტრის ფლოტი 200 გემით შემცირდა, დაუყოვნებლივ თვითონ დასხმოდნენ თავს აქემენის ბანაკს.

მცირე ყოყმანის შემდეგ სტრატეგოსთა საბჭო თემისტოკლეს წინადადებას დაეთანხმა და უკვე მზის დასალიერზე ბერძენთა ფლოტი სწრაფი სვლით დაიძრა მოწინააღმდეგისაკენ.

სპარსელები არ ელოდნენ და საბრძოლოდ გამწყობა ვერ მოასწრეს, ბერძნებმა პირველი იერიშისთანავე მტერს 30 ხომალდი მოსტაცეს და თავის ბანაკში უვნებლად დაბრუნდნენ. მრავალ ტყვეთა შორის აღმოჩნდა კვიპროსელი მეფის ძმა.

ბერძნებს იმედი ჰქონდათ, რომ შეტაკების დროს სპარსელთა ბანაკში მყოფი თანამოძმე იონიელები (მცირეაზიელი ბერძნები) მათ მხარეზე გადავიდოდნენ, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. მხოლოდ ერთი ლემნოსური ტრიერა გამოექცა სპარსელებს ა ნ ტ ი დ ო რ ე ს მეთაურობით.

იმ ღამით კვლავ აიშალა ქარიშხალი ზღვაზე. კოკისპირული წვიმა და ღვარნაფშვები წამოვიდა. წინა დღეთა ქარიშხლისაგან დალეწილ ხომალდთა ნამსხვრევები და დახოცილ ადამიანთა გვამები გამოიტანა ზღვამ პელიონის ნაპირებიდან. სპარსელები შეაძრწუნა მათმა ხილვამ. აქემენის ბანაკი პანიკამ მოიცვა. უარესი ამბავი შეიტყო სპარსული ფლოტის ადმირალმა: ის 200 ხომალდიც მთელი თავისი ეკიპაჟითა და აღჭურვილობით ქარიშხალმა დალეწა და გაანადგურა. მათგან ამბის მომტანიც აღარ დაბრუნებულა.

ბერძენთა სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა; მით უფრო, რომ სწორედ იმ დღეს, როცა სპარსელთა ფლოტმა ამდენი ზარალი ნახა, ბერძენთა ბანაკმა ახალ დამხმარე ძალად ათენიდან კიდევ 53 ხომალდი მიიღო.

მაშ, ჰეროდოტეს თქმისა არ იყოს, „ღმერთმა მართლა შეამცირა განსხვავება" სპარსელთა და ბერძენთა ძალებს შორის.

თემისტოკლე სიხარულით ცას ჰკიდებდა ხელს.

მომდევნო საღამოს, როცა ავდარმა გადაიარა, ბერძნებმა ისევ წამოიწყეს იერიში და კიდევ რამდენიმე ხომალდი წაართვეს მტერს.

სამი დღის შემდეგომ ცოფით შეპყრობილმა ქსერქსემ თვით გამოიყვანა ფლოტი იერიშზე. მისი ხომალდები ნახევარწრედ მოიწევდნენ მოწინააღმდეგისაკენ.

ორივე მხარე იბრძოდა დიდი სიმხნევითა და თავგანწირვით. ორივე მხარემ ნახა ზარალი. ბარბაროსთა მხრიდან განსაკუთრებული სიმამაცით იბრძოდნენ ეგვიპტელები, ბერძენთა ბანაკიდან — ათენელები.

ბრძოლა ამ დღეს სწორი სასწორით დამთავრდა.

ბერძნები მომდევნო დღეთა გეგმებზე ბჭობდნენ, როცა შეიტყვეს მოულოდნელი ამბავი: ქსერქსეს ჯარებმა თერმოპილეს ხეობაში ბერძენთა დაცვა გაარღვიეს და შუა საბერძნეთში შეიჭრნენ. ახლა ფლოტის დარჩენას აზრი აღარ ჰქონდა და სტრატეგოსებმა გადაწყვიტეს დაეწყოთ სწრაფი უკანდახევა სამხრეთისაკენ. თემისტოკლემ წინასწარ ევბეის მცხოვრებლებს საქონლის ნაწილი გააწყვეტინა, ნაწილიც სამხრეთისაკენ გადაარეკვინა, რამეთუ შემოსეულ მტერს შიმშილი დასტყდომოდა თავს.

მერე დაიწყო უკანდახევა ევბეის სრუტით. ყველგან, თვალსაჩინო ადგილებზე, კლდეებზე და წყაროებთან, — სადაც მტერს სასმელი წყალი უნდა აეღო — თემისტოკლე სწრაფი ხომალდით მიმოქროდა და აწერდა მოწოდებებს სპარსელთა ფლოტის მონაწილე იონიელი ბერძნებისადმი:

„თქვენ უსამართლოდ იქცევით, როცა ებრძვით თქვენსავე ძმებს და მამებს და მტერს ეხმარებით მშობლიური ჰელადის დამონებაში. გადმოდით ჩვენთან, ხოლო თუ ეს არ შეგიძლიათ, დაბ-

რუნდით უკან თქვენს სახლებში და თანვე წაიყვანეთ კარიელებიც. მაგრამ-უკეთუ ბარბაროსთა უღელი ისე მაგრად გბოჭავთ, რომ არც ერთის და არც მეორის გაკეთება არ შეგიძლიათ, მაშინ მაინცდამაინც თავგამოდებით ნუ შეგვებრძოლებით ჩვენ, თქვენს ძმებსა და ნათესავებს"!

თემისტოკლე ამბობდა: თუ გადმოვლენ ჩვენკენ იონიელები, ხომ კარგი, თუ არადა, ამ წინადადებათა წაკითხვისას სპარსელები ხომ მაინც უნდო თვალით დაუწყებენ მათ ცქერას...

ორი ბანაკი თერმოპილესთან

„ჩვენ ხომ ჰეროკლეს მოდგმისა ვართ...
მხნედ შეუტიეთ..."

ტირტეოსი.

სანამ ზღვაზე ეს ამბები ხდებოდა, მის პარალელურად ხმელეთზე დიდი დრამატიზმითა და ტრაგიზმით აღსავსე ეპოპეა მზადდებოდა.

ხუთმეტდღიანი ლაშქრობის შემდეგომ ქსერქსემ თავისი უზარმაზარი არმიით თესალია ჩაიარა და ტრახინს მიადგა.

თერმოპილეს ხეობაში მდგარი ბერძენთა ბანაკი მტრის უზომო სიმრავლის ხილვამ შეაძრწუნა და შეარყია.

პელოპონესიდან მოსული ჯარები მაშინვე წამოიშალნენ და სასწრაფოდ სამხრეთისაკენ, კორინთოს ყელისკენ, უკანდახევა მოითხოვეს. ისედაც ხომ მათ შუა საბერძნეთი არაფრად ენაღვლებოდათ და მხოლოდ საკუთარი პელოპონესის გადარჩენაზე ზრუნავდნენ.

შუა საბერძნეთის ჯარები, განსაკუთრებით ფოკიდელები და ლოკრიდელები, — რომელთა მიწაზეც უკვე შემოსულიყო ფეხი სპარსელებმა — მოითხოვდნენ თერმოპილედან ფეხი არ მოეცვალათ და მტერსაც აქვე შებმოდნენ.

კამათი და აურზაური სასწრაფოდ აღკვეთა მთავარსარდალმა.

ლეონიდე ბანაკის წინ წამოიმართა და შეურყეველი ტონით განაცხადა:

„ჩვენ ვრჩებით!“

მთავარსარდლის ზვიადურმა ბრძანებამ შეაყენა და შეადუღა ბერძენთა ბანაკი.

ყველა რჩება; არავინ ფეხს არ მოიცვლის.

ისინი თავის მშობლიურ მიწაზე დგანან. ეს მიწა აძლევს მათ უძლეველ ძალ-ღონეს. ვნახოთ, რას გახდება სხვის დასამონებლად შოლტების ცემით მორეკილი ბარბაროსთა ლაშქარი.

თერმოპილეს ხეობა მტრისთვის მიუვალი ჩანს, მაგრამ მის უკან, კ ა ლ ი დ რ ო მ ი ს მ თ ი ს გადაღმა, ვიწრო ხეობას სიცალფეხო ბილიკი მისდევს. ეს ბილიკი ზურგიდან უვლის თერმოპილეს ხევს.

ლეონიდემ ფოკიდელთა და ლოკრიდელთა ათასეული გაგზავნა იმ ბილიკის ჩასაკეტად.

სპარსელებმა ბილიკის შესახებ ჯერჯერობით არაფერი იციან. მაგრამ ლეონიდე მაინც ვარაუდს იჭერს, რომ მტერმა რაიმე შემთხვევით, ზურგიდან არ შემოუაროს...

ლეონიდემ შიკრიკი აფრინა კორინთის ყელზე შეკრებილ სამოკავშირეო საბჭოსთან; მტრის მოსვლას აცნობებდა და დამხმარე ძალებს მოითხოვდა. თვითონ სწამდა, რომ ახალ საომარ ძალას ვერ მიიღებდა, მაგრამ ასეთი თხოვნის გაგზავნით მეომართა გულში იმედი და მხნეობა შეჰქონდა.

დგანან ბერძნები ბერძნულ მიწაზე.
ელიან მტერს.
ელიან სიკვდილს.
ელიან უკვდავებას.
ელიან გმირობას.

სამასი სპარტელი მოსულა უწმინდესი მიწის დასაცავად. სპარტელები ჰერაკლიდიები არიან — დიადი ჰერაკლეს შთამომავალნი. სწორედ აქ, ტრახინსა და თერმოპილეში გაატარა თავისუფალ და თანასწორ სპარტელთა ლეგენდარულმა წინაპარმა თავისი გმირული სიცოცხლის უკანასკნელი წლები. აქ, ამ თბილ წყაროებთან დგამ-

და ჰერაკლე სახორველ საკურთხეველს. იქ, ოეტას უმაღლეს მწვერვალზე აღიმართა დიდი კოცონი, რომელშიც ჩაიწვა და ჩაიფერფლა გმირი. ჩაიფერფლა, რამეთუ ზეცად, ოლიმპიელ ღმერთთა ტოლად აღზევებულიყო.

ოეტას გადაღმა, ცოტა მოშორებით, „დედამიწის ჭიპია“ — ფოკიდა დიადი აპოლონის სამყოფელი, — პარნასის მთა, პარნასის მთის ფერდობზე — ყოველი ბერძნის სამლოცველო, აპოლონის თეთრი ტაძარი. იქვეა პითია, ქურუმი ქალი, რომელიც მთელს ქვეყანას ამცნობს ხელოვნებისა და სინათლის ღმერთის ნებასურვილებს.

აქ, ტრახინში, სადაც ოდესღაც თავისი ოჯახით ცხოვრობდა დიდი ჰერაკლე, ახლა აზიელი მბრძანებელი დაბანაკებულა თავისი უზარმაზარი არმიებით.

ამას მოთმენა ბერძნებს დიდხანს არ შეუძლიათ...

ერთი თესპიელი ლეონიდეს მიეახლა და ჰკითხა:

„რატომ არის, რომ გმირს შერცხვენილ სიცოცხლეს სახელოვანი სიკვდილი ურჩევნია?“

„იმიტომ, რომ ადამიანის სიცოცხლე ბუნებას ეკუთვნის, ხოლო სახელოვანი სიკვდილი თვითონ ჩვენ — გმირ ადამიანს“, ხმამაღლა, ყველას სასმენად სთქვა ლეონიდემ.

მხნეობა იზრდებოდა ბერძენთა ბანაკში.

ერთი ტრახინელი გლეხი მოიჭრა თერმოპილეს ხევში და შეშფოთებით შესძახა ბერძნებს:

„თავს უშველეთ, ბერძნებო! რის იმედი გაქვთ? ბარბაროსები იმდენი არიან, ყველამ რომ ერთად ისარი სტყორცნონ, მზე დაბნელდება!“

„მით უკეთესი: ვიომებთ ჩრდილში!“ ლაკონიურად უპასუხა ლაკონიელმა, — სპარტელმა მეომარმა, სახელად დიენეკემ.

ქსერქსეს ტრახინიდან დაბანაკებამდეც ჰქონდა ცნობა, რომ თერმოპილეს ხეობაში ბერძენთა მცირერიცხოვანი ლაშქარი იდგა. ბანაკიდან დაუყოვნებლივ ხელდახლა გაგზავნა მზვერავი. მზვერავი გაოცებული და გაოგნებული დაბრუნდა.

„რა ნახე?!“ — ჰკითხა ქსერქსემ.

„ვნახე, სწორედ იქ, თერმოპილეს ხეობაში დგანან“,

„მერე, რას სჩადიან, როგორ იქცევიან?“

„ერთობიან“.

„როგორ თუ ერთობიან?!“ — გაიცინა მეფე.

„როგორ და, ზოგნი ჭიდაობენ, ზოგნი ვარჯიშობენ, ზოგიერთები თმებს ივარცხნიან, სხვები კიდევ ყვავილებსა და ბალახებს კრეფენ. გვირგვინებს წნავენ და ერთმანეთს თავზე იდგამენ“.

მეფეს სახე გაეყინა: მერე ერთბაშად დემარატეს მიუბრუნდა:

„რას ნიშნავს, ბერძენო, ყოველივე ეს?“

„ეს იმას ნიშნავს, ხელმწიფევ, ბერძნებს გადაუწყვეტიათ თავგამეტებით შეგებრძოლონ“ — წყნარად უპასუხა დემარატემ.

ქსერქსემ [illegible] გაიცინა:

„ვაჰ, ასე შეშლილები არიან ის შენი სპარტელები?“

„არა, ხელმწიფევ, სპარტელებს ჩვევად აქვთ, ბრძოლის წინ [illegible] [illegible]-სასიცოცხლოა“.

„ნუ კი მგონია, ჩემი ბანაკის ცქერასაც დიდხანს ვერ გაუძლებენ“, — დარწმუნებით დაასკვნა ქსერქსემ.

ოთხი დღე-ღამე ამაოდ უცდიდა სპარსეთის მეფე თერმოპილეს ხეობაში ჩამდგარ „შეშლილთა“ გაქცევას.

პირველი სისხლი ხმალებზე

„საამაყოა მეწინავე რიგებში ბრძოლა
სამშობლოსათვის და სიკვდილი სახელოვანი“.

ტ ი რ ტ ე ო ს ი.

მეხუთე დღეს ქსერქსე დილით ადრე ადგა, მაღლობზე აღმართულ ტახტზე დაბრძანდა და ისევ დემარატე იხმო.

„მაშ, თქვენ, ლაკონიელ სპარტელებს, ლაკონიური გასაუბრება გიყვართ, არა?!“

„დიახ, ხელმწიფევ“, შიშნარევად გაეპასუხა დემარატე.

„მაშ, კარგი. ლაკონიური იქნება ჩემი ბრძანებაც“. ეს სთქვა და ამალაში ვიღაცას ანიშნა.

ამალის კაცი გამოეყო და თერმოპილესაკენ სასწრაფოდ დაეშვა. იგი ბერძენთა ბანაკს მიუახლოვდა და „ლაკონიურად“ შეჰყვირა:

„იარაღი ჩაგვაბარეთ.“.

„მოდით და აიღეთ!“ — იგრიალა ლაკონიელთა ბანაკმა.

რისხვით აღვსილმა [illegible] მბრძანებელმა იერიში ბრძანა.

„შეშლილნი ცოცხლად შეიპყარით და ბორკილდადებულნი მომგვარეთ!“ — ასეთი იყო მეფის ბრძანება.

მძლავრ ხაზად დაიძრნენ მიდიელთა და კისიელთა კოლონები, [illegible] მისულებმა ისრის სეტყვა დაუშინეს მოპირდაპირეს. ბერძნებმა დიდი ფარები იფარეს და ისართა სეტყვა აიცილეს. მერე გრძელი შუბები გამართეს და შეტევაზე გადმოსულ მტერს შეებნენ.

პირველსავე კვეთად მოუძლურდნენ სპარსული რაზმები ბერძენთა ლაშქარს.

საშინელი ხელჩართული გაჩაღდა.

ქსერქსე ჰხედავდა, როგორ ჰკლავდნენ ბერძნები მისგან წარგზავნილ ჯარებს.

მეფე რისხვით თავს ძლივს იჭერდა, მაგრამ ტახტიდან მაინც არა დგებოდა, რამეთუ სისუსტედ და სიმხდალედ არავის ჩაეთვლია.

მიდიელთა მეწინავენი ბერძნებმა ჩახოცეს, დანარჩენები უკუიქცნენ.

მაშინ მეფემ უბრძანა „უკვდავთა არმიის“ მთავარსარდალს, ჰიდარნესს, სასწრაფოდ გამოეყვანა თავისი ჯარები საიერიშოდ.

სპარსეთის არმიის ყველაზე საუკეთესო ნაწილი, 10.000 „უკვდავი“ გვარდიელი — მტკიცე სოლური წყობით, იარაღის ჩხარუნით და თავზარდამცემი ყიჟინით გაქანდა ბერძნებისაკენ.

სპარსელები მთიდან დაქანებული ზვავივით მოექანებოდნენ.

სპარტელები იერიშს იერიშით შეხვდნენ.

[illegible] ლაშქართა შეხეთქების და შეჯახების ექო ჰომერულ გმინვად აღმოხდა იდას მთას და კლდეთ.

ველავ გაუდრეკელი მკლავებით სჩეხდნენ სპარტელნი. „უკვდავთა" მეწინავე რიგები ჩაჰკაფეს კიდეც. მაგრამ გაურღვეველი იყო სპარსელთა „ზვავის" თვალუწვდენელი სიღრმე და სიგრძე.

მაშინ ლეონიდემ რაღაც შეუძახა თავისიანებს.

სპარტელები ერთობლივი და ერთბაშა მოწოლით მიაწვნენ მტერს, მერე ერთბაშადვე ზურგი აქციეს და უკუიქცნენ.

სპარსელები, მტრის „გაქცევით" ფრთაშესხმულნი, აღტაცებული ღრიანცელით გამოენთნენ.

დევნა დიდხანს არ გაგრძელებულა.

ლეონიდემ თვალი ჰკიდა და როგორც კი დარწმუნდა, რომ სპარსელების რიგები თავდავიწყებითი სირბილისაგან უკვე აშლილ-არეულიყვნენ, თავისიანები ერთბაშად უკანვე შემობრუნა და მტერს ხელახლა შეება.

სპარტელები და მათზე მიდევნებული დანარჩენი მებრძოლები უწყალოდ სჩეხდნენ დაფანტულ და დაბნეულ სპარსელებს.

ქსერქსემ უკვე ვეღარ შეძლო ხელმწიფური თავშეკავებულობის დაცვა, იგი სამჯერ შეშლილივით წამოიჭრა ფეხზე და სამჯერვე მუხლმოკვეთით დაეცა ტახტზე.

დაღამდა.

„უკვდავთაგან" ბევრი დაიხოცა — 6.000-ზე მეტი მეომარი.

დანარჩენები დამარცხებულნი და სირცხვილნაჭამნი დაბრუნდნენ.

ქსერქსეს ეს მარცხიც უნდა მოენელებინა და მთელი ღამე მეორე დღის სამხარ ფიქრში გაატარა.

ხოლო მეორე დღეს მთელი ძალები დასძრა თერმოპილესაკენ.

ამდღევანდელი სისხლისთხევაც კვლავ ბერძენთა გამარჯვებით დასრულდა.

მაშ, თერმოპილეს აღება სპარსელებს არ შეეძლებიათ. იმ ვიწროებში ჩაკირულ ბერძენთა გამოდევნა შეუძლებელი ყოფილა.

მაშ, როგორ უნდა მოიქცეს დიდი სპარსეთის მბრძანებელი? ბანაკი ხომ არ უნდა აჰყაროს და უკან გაბრუნდეს შერცხვენილი და თავლაფდასხმული?

მაგრამ, არა, ნუ აჩქარდება მეფეთა მეფე! განა ოდესმე დაილე-

ვა ქვეყანაზე ქვეყნის გამცემი, მოღალატე მშობელი მიწის, მშობელი კერის, მშობელი ხალხის?

იყო, არის და იქნება.

ღალატი!

და ახლაც მოხდა სავსებით უბრალოდ: ერთმა ეიგანტდარამ, ხარბმა, ანგარმა და შარახვეტია შარლატანმა ღალუბა შეიყვანა.

ბერძენმა გაყიდა საბერძნეთი.

ა პ ო თ ე ო ზ ი

„თუ მშვენიერი სიკვდილი არის სიქველის ნიშანი,
სწორედ ეს ხვედრი გვარგუნა ჩვენ ბედმა აუცდენელმა,
ვიცავდით დედა-ელადის დიდებას, თავისუფლებას,
ვწევართ და გვამკობს სახელი წმიდა და მარადუხრწნელი".

ს ი მ ო ნ ი დ ე.

უკანასკნელ მარცხიან ღამეს ქსერქსესთან გამოცხადდა ვიღაც ადგილობრივი ბერძენი, სახელად ე ფ ი ა ლ ტ ე, რომელმაც დიდი საფასურის იმედით, მეფეს შესთავაზა სწორედ იმ ბილიკის ჩვენება, საიდანაც შეიძლებოდა თერმოპილეში გამაგრებულ ბერძენთა ზურგიდან შემოვლა.

აღტაცებულმა ქსერქსემ ჰიდარნესი თავისი „უკვდავთა" რაზმებით სასწრაფოდ გააყოლა ამ მოულოდნელ „ცათმოვლენილ მხსნელს".

მთელი ღამე მისდევდნენ სპარსელები თავის მეგზურს მთებსა და ღრეებში და დილის რიჟრაჟზე უკვე მიაღწიეს კალიდრომის უღელტეხილს, საიდანაც შეიძლებოდა უცებ დაშვება და თერმოპილედან უკანდასახევი გზის გადაჭრა.

მაგრამ არც სპარსელებმა და არც მათმა მეგზურმა არ იცოდნენ, რომ აქ ბილიკის ჩასაკეტად, ლეონიდეს ბრძანებით, ადრიდანვე იდგა ფოკიდელთა ათასეული.

მუხის ფოთოლთა შარიშურმა და ფიჩხის მსხვრევამ ფეხზე დაა-ყენა ფოკიდელთა ბანაკი. იარაღი გამართეს და მტერთან შესახვედ-რად გაემზადნენ.

პიდარნესი გაჰკვირდა და შეშინდა. მის წინ საომრად გამზადე-ბულნი სპარტელებად მიიჩნია და უკან გაბრუნებას აპირებდა. მაგრამ კვლავ „ისახელა" თავი ეფიალტემ. მან სპარსელთა სარდალი დაარ-წმუნა, რომ მის წინ სპარტელები არ იდგნენ.

სპარსელები ისრის „ცეცხლით" გადავიდნენ იერიშზე. ფოკი-დელები მაშინვე აირივნენ და გაიფანტნენ. გაქცეულებმა იტას მთის მიაშურეს თავშესაფარად.

სპარსელებმა დევნაზე ხელი აიღეს და დაღმართზე დაეშვნენ. მათ დროზე უნდა მოესწროთ თერმოპილეზე ზურგიდან თავდასხმა, სანამ ფრონტიდან შეტევაზე გადმოვიდოდა თვითონ ქსერქსე.

დამარცხებულ და დაფანტულ ფოკიდელთაგან რამდენიმე კაცმა ლეონიდეს ბანაკამდე მიაღწია მოულოდნელი და საშინელი ამბით:

სპარსელები ზურგიდანაც უვლიან ბერძნებს!

ლეონიდემ სასწრაფოდ შეჰყარა სტრატეგოსთა საბჭო.

სასწრაფოდ უნდა გადაეწყვიტათ, როგორ მოქცეულიყვნენ.

ბერძნებს ჯერ კიდევ აქვთ დრო თერმოპილედან უვნებლად გაეღ-წიონ, სანამ სპარსელები მთიდან ეშვებიან და ხეობიდან გასასვლე-ლის ჩაკეტვა ჯერაც არ მოუსწრიათ.

ვისაც დარჩენა არ სურს და არ შეუძლია, ახლავე დატოვოს ბა-ნაკი და რა გზითაც უნდა, თავს უშველოს.

ასეთი იყო ლეონიდეს წინადადება.

ხოლო, რაც შეეხება სპარტელებს, ისინი იქვე დარჩებიან, სა-იდანაც აქამდე ფეხი არ მოუცვლიათ.

ამათ გარდა, უნდა დარჩენილიყვნენ, აგრეთვე, თებელი მეომ-რები, რომლებიც ლეონიდეს თითქმის მძევლებად ჰყავდა წამოყვა-ნილი.

თებელთა სათავეში იდგა მათი სტრატეგოსი ლ ე ო ნ ტ ი ა დ ე.

თავისი ნებით სპარტელთა მხარდამხარ საომრად დარჩენა განა-ცხადეს მხოლოდ თესპიელებმა.

წინა ბრძოლებში ბერძნებმაც ხომ ნახეს ზარალი.

სამასი სპარტელიც ხომ უკვე აღარ იქნებოდა სამასი.

ასე რომ, ლეონიდეს ხელქვეით დარჩა დაახლოებით 1.200 ჰოპ-ლიტი.

დანარჩენმა ბერძენმა მოკავშირეებმა თერმოპილეს ხეობა სას-წრაფოდ დატოვეს და სამხრეთის მიაშურეს.

„ლეონიდე" „ლომს" ნიშნავს. პითიამ სპარტელებს უწინასწარ-მეტყველა, მტერი ან თვით სპარტას იკლებს, ან მის ერთ-ერთ მე-ფეს შეიწირავსო. მერე ისიც დაუმატა პითიამ: „ლომის ძალა" ვერ შეაკავებს მტრის ურიცხვ ძალებსო.

მაშ, ის მეფე ვინც მტრის შემოსევას უნდა შესწირვოდა, „ლო-მი" — ლეონიდე უნდა ყოფილიყო.

ლეონიდემ იცოდა დელფოს ორაკულის „წინასწარმეტყველე-ბი". იგი მდუმარე ღიმილით ისმენდა, როცა მას მოაგონებდნენ ხოლმე პითიას ნათქვამს.

ახლა კი ძალით დატოვებულ თებელთაგან ვიღაცას წასცდა:

„ცოტანიღა დავრჩით"!

ლეონიდემ ერთი გაჰხედა და სუსხიანად მოჭრა:

„რიცხვის მიხედვით ბარბაროსთა წინააღმდეგ მთელი საბერ-ძნეთიც კი მეტისმეტად მცირეა, მაგრამ სიმძლავრის, სიმამაცისა და საომარი ხელოვნების მიხედვით სამასი სპარტელიც საკმარისია".

სამარისებური სიჩუმე ჩამოწვა ბერძენთა ბანაკში.

სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლის ჟამმა დარეკა და მთავარსარ-დალს სიტყვა უნდა ეთქვა ჯარისთვის.

ლეონიდე ლაშქრის წინ აღიმართა, ბანაკს მზერა მოავლო. ყვე-ლა მას შესცქეროდა.

მეფე სპარტელებს დააშტერდა და ფოლადჩასხმული სიტყვით გამოაცხადა:

„ჩვენ ახლა აქ ვისაუზმებთ, ხოლო ჰადესში ვივახშმებთ!"

ესა სთქვა და ნეტი არაფერი.

ასე მოკლე და მრავლისმთქმელი სიტყვით არასოდეს, არც ერთ სარდალს არ მიუმართავს თავის ლაშქრისთვის.

ჩვენ დღეს ვომობთ მხოლოდ ლამაზი, ნაკაცური სიკვდილისა-

თვის; დილით აქ ვართ, მაგრამ საღამოს უკვე საქიოში — ჰადესის საუფლოში ვიქნებით!

ისინი უნდა დახოცილიყვნენ, ხოლო თავისი სიკვდილით სამარადისოდ უკვდავ გმირებად ქცეულიყვნენ.

ბერძნებმა სასწრაფოდ ხელპირი დაიბანეს, თმაწვერი დაივარცხნეს, გამოეწყვნენ და დამშვენდნენ. იარაღი გაამზადეს და საუზმე ტრაპეზს მიუსხდნენ...

ქსერქსე დილით ადრე ადგა, ამომავალ მზეს მსხვერპლი შესწირა, ლოცვა აღავლინა და საომარი სამზადისი ბრძანა. იგი ბერძენთა ზურგში გადასული ჰიდარნესისაგან ნიშანს უცდიდა, რომ თვითონაც მაშინვე მთელის ფრონტით გადასულიყო შეტევაზე.

ბრძოლის დაწყებას დიდხანს აღარ დაგვიანებია, რადგან თვითონ ლეონიდემ დასძრა იერიშზე თავისი ჯარი.

ბერძენთა შემართებით გაოცებულმა ქსერქსემაც კონტრიერიში ბრძანა.

პირველი დაჯახებისთანავე ხოცვა-ჟლეტა არაადამიანური სისასტიკით ადუღდა.

ბერძნები იბრძოდნენ უკიდურესი თავზეხელაღებულობით, სიკისკასითა და საომარი ხელოვნების სიმშვენიერით.

აქილევსური სიმამაცით იბრძოდა თვითონ ლეონიდე.

მოუშლელი ხელით მოქნეული და ნაძგერები მახვილებისაგან და შუბებისაგან ზედიზედ ეცემოდნენ სპარსელები. ახალ-ახალ საომარ ძალებს შოლტების ცემით მოერეკებოდნენ სპარსელი ოფიცრები.

საომარი ველი ბარბაროსთა გვამებით ივსებოდა. ბევრი, ბერძენთა მოწოლისაგან მუხლმოსხლეტილნი, ზღვის სანაპირო ჭაობებში ცვივოდა და იძირებოდა.

სპარსელთა არმიებს ბოლო მაინც არ უჩანდა. თეთრცხენებიან ეტლზე ამხედრებული ქსერქსე კვლავ ახალ-ახალ ათასეულებს აბამდა შემზარავ ხოცვა-ჟლეტაში.

სისხლით ატალახებულ მიწაზე ფეხი სხლტებოდა.

იარაღის თავბრუდამხვევი ქნევისაგან მკლავი იქანცებოდა და დუნდებოდა.

საშინელი სიმძიმისაგან მუხლი იკვეთებოდა.

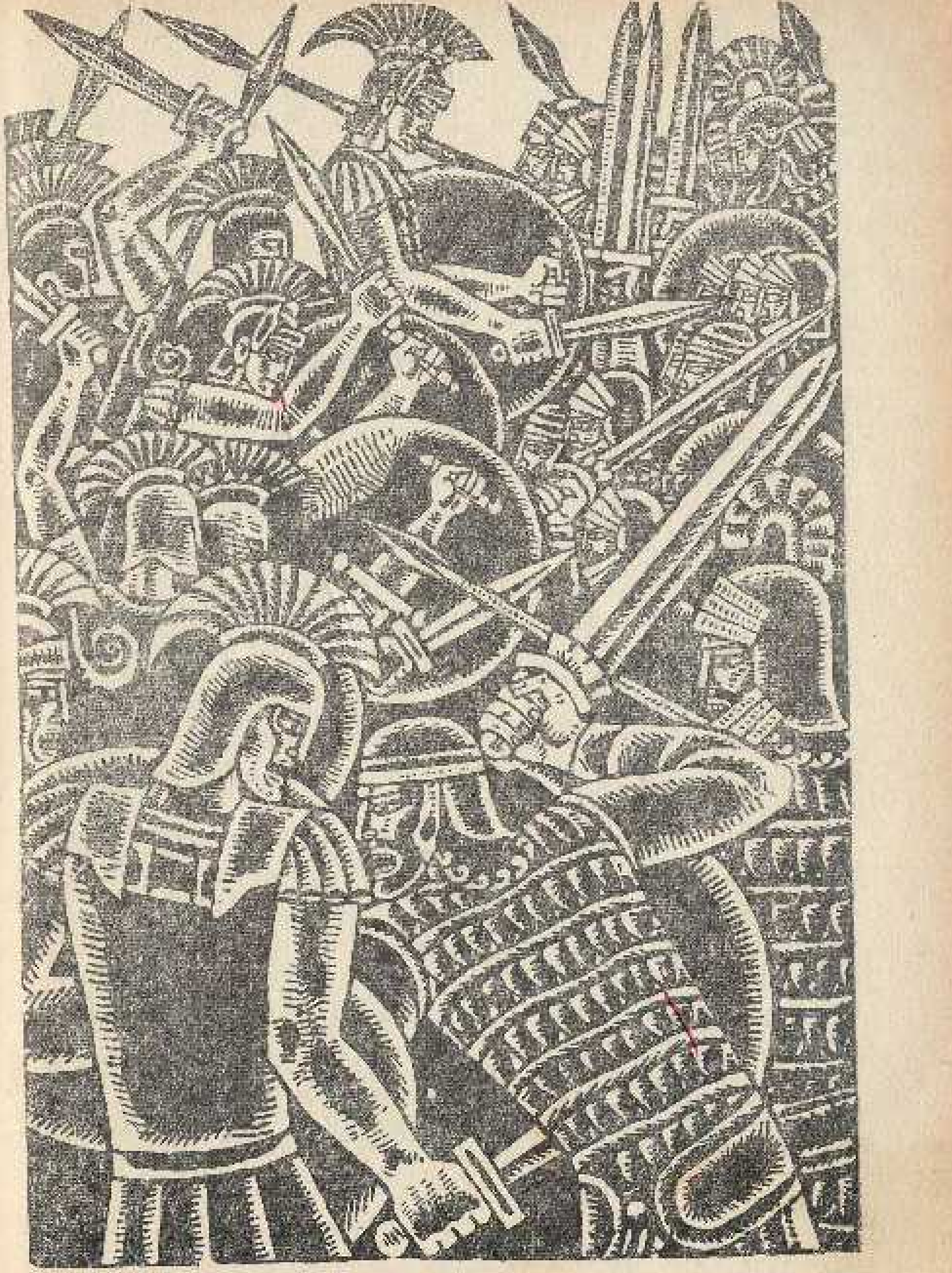

განუწყვეტელი კაცთკვლისაგან გული ძრწუნდებოდა.

ხშირი ძგერებისაგან შუბები იმსხვრეოდა.

ბერძნები შუბის ნალეწებითა და ნამუსრევებით უტევდნენ მოპირდაპირეს.

ხშირი ცემისაგან მახვილები ჩლუნგდებოდა.

ბერძნები ბლაგვი მახვილებით ცემას არ წყვეტდნენ.

ვისაც შუბისა და ხმლის ნამუსრევიც დაეკარგა, მტერს ფარის ცემით ულევდა ბოლოს.

ვისაც ფარიც არ შერჩენოდა, მტერს ხელდახელ ეჭიდებოდა, ძირს სცემდა, მასთანავე ჩაჭიდებული ეცემოდა, შიშველი ხელებით ყელს უჭერდა, ან კბილებით გლეჯდა.

სპარტელთა საარაკო გმირობით ფრთაშესხმულნი იბრძოდნენ თესპიელები.

გულარძნილად იქნევდნენ იარაღს თებელები.

მრავლად ეცემოდნენ სპარსელები, მაგრამ თხელდებოდა ბერძენთა რიგებიც.

სამასი სპარტელიც, დიდიხანია, აღარ იყო სამასი.

და უცებ ჰომეროულ საომარ გრუხუნ-ვრიალში გაიზუზუნა შუბმა, რომელსაც აურაცხელ ისართა და შუბთა შორის ბედისწერისგან დაეწერა: „ლეონიდე".

გმირის გულში შეიჭრა შუბი.

ლეონიდე მკვდარი დაეცა.

თითქოს სიკვდილ-სიცოცხლის სასწორი შექანდა ოლიმპიელი მპყრობელის ხელში.

მკვდარი იყო ეპოპეის მთავარი გმირი.

თითქოს წამით შედედდა ომის მდინარება.

მაგრამ მხოლოდ წამით, რათა უარესი გახელებით შებმოდნენ ერთიერთს მხეცად ქცეული ადამიანები.

სპარტელები და სპარსელები საარაკო თავზეხელაღებულობით ებრძოდნენ ერთურთს ლეონიდეს გვამისათვის, — ეს ისე, ვითარცა ოდესღაც აქაველები და ტროელები ერთიმეორეს ზედ აწყდებოდნენ ჯერ პატროკლეს, ხოლო შემდგომ აქილევსის ცხედრისათვის.

სპარტელებმა რკინისებური სალტე შეკრეს თავისი მეფის გარშემო.

სპარსელთა გაფთრებული იერიშები ზედ ემსხვრეოდა იმ სალტეს.

უკვე ზურგიდანაც გამოჩნდნენ სპარსელები.

ეს ჰიდარნესი მოდიოდა „უკვდავთა" გვარდიის ნაწილებით.

ფოლადის მუშტად შეკრულმა ბერძნებმა ლეონიდეს ცხედარი აიწიეს და მახლობელ ბორცვს მიაშურეს.

სპარსელები ყოველის მხრიდან აწვებოდნენ.

კიდევ ოთხჯერ უკუაქციეს ბერძნებმა სპარსელები და ბორცვზე ავიდნენ.

უიარაღოდ დარჩენილი უკანასკნელი გმირები ნირშეუცვლელნი ელოდნენ სიკვდილს.

სპარსელები ყოველის მხრიდან მშვილდისარგამართულნი უახლოვდებოდნენ გაწირულთ.

სპარტელებმა გვიან შენიშნეს, რომ მათ რიგებს ადრევე ჩამოშორებიან თებელები. ისინი ახლა იარაღს ჰყრიდნენ და სპარსელებს გასძახოდნენ: ჩვენ თებელები ვართ, ჩვენმა ქალაქმა ხომ ადრევე აახლა „მიწა და წყალი" სპარსეთის ხელმწიფეს; სპარტელებმა ბრძოლაში ძალით წამოგვიყვანესო, ახლა გნებდებით და სიცოცხლე გვაჩუქეთო.

სპარსელებმა ჯერ ვერ გაარკვიეს, რას გაჰყვიროდნენ თებელები და ამიტომ მათი ნაწილი შორიდან ისრის სროლით დახოცეს, ხოლო, როცა შეიტყვეს, რაც სურდათ, ქსერქსემ მათთან გაგზავნა მდაღავნი, რომლებმაც ყველა გადარჩენილ თებელს, პირველ რიგში მათ ბელადს ლეონტიადეს, ცხელი შანთებით სამეფო მონობის აღმნიშვნელი დამღები ამოსწვეს.

დიადი ტრაგედიის უკანასკნელმა აკორდმა შეაზანზარა საბერძნეთი:

ყოველის მხრიდან წამოსულმა ისრის ღრუბლებმა „ცა დააბნელეს". ისრის მერეხი იმ ბორცვს დაეცხრა, სადაც უკანასკნელი გმირები გრილი ღიმილით პირდაშვენებულნი ელოდნენ სიკვდილს.

თერმოპილეს ბრძოლა დამთავრდა.

ომის ღმერთს შეეძლო მცირე ხნით ტკბილად ჩაეთვლიმა, უზომო სისხლით გალეშილს.

გმინავდა თერმოპილე მტერ-მოყვარის გვამთა გროვებით დახერგილი და დამძიმებული.

იწვა 10.000 სპარსელი, მათ შორის ქსერქსეს ორი ძმა.

1.000 ბერძენიც ესვენა საომარ ველზე, — მათ შორის სამასი სპარტელი.

სამასი წმიდა, ღვთაებრივი გმირი.

მათ შორის აქილევსის სწორი ლეონიდე...

ქსერქსე ერთ ხანს გამტერებით დასცქეროდა მის წინ გაწვართულ ვაჟკაცს — სპარტელ ხელმწიფეს. მერე აგზნიანად დაიქნია ხელი.

ფოლადმა დაიჩახუნა.

ლეონიდეს თავი ტანს გამოსცდა. ვიღაცამ თმაში ხელი ჩასჭიდა, გაიქნია და ზღვაში ისროლა.

ხოლო ტანი, ლეონიდეს უთავო ტანი, ქსერქსეს ბრძანებით ჯვარზე გალურსმეს...

სპარსელთა არმიები ნიაღვარივით მიედინებოდნენ შუა საბერძნეთში.

უკან დარჩა თერმოპილე,

ვითარცა უკაცური ხელით ჩახსნილ-ჩამქრალი საკინძე საბერძნეთის მღელვარე მკერდზე.

მერე, როცა სპარსელთა მხედრობის ნაკვალევი მტვრად იქცა, სპარტელებმა მოაკითხეს თავის დიდებულ თანამემამულეთა ნეშთებს.

იმ ბორცვზე, სადაც უკანასკნელი სპარტელი გმირები დაეცნენ, ლეონიდეს სამახსოვრო აკლდამა გამართეს და ზედ ლომის ქანდაკი დადგეს. ეპიტაფიად ზედ ეწერა სიმონიდეს ლექსი:

„ნადირთა შორის მე ვარ უმძლავრესი,
ხოლო კაცთ შორის უმძლავრესია,
ვისაც მე თვითონ აქა ვდარაჯობ".

მახლობლად, ერთ საერთო საძმო საფლავში ჩაასვენეს გმირთა ნეშთები. საძმო ქვაზედაც სიმონიდეს ლექსი იყო ეპიტაფიად:

„მგზავრო, როს მიხვალ ლაკედემონს, აუწყე ყველას,
რომ ჩვენ, ერთგულნი წესის და ვალის, აქ განვისვენებთ".

თავი მეხუთე

თერმოპილეს შემდგომ

„...წინ, ჰელადის შვილნო!
იხსენით სამშობლო,
ცოლნი და შვილნი,
ღმერთთა ტაძარნი,
მამათა საფლავნი!
ახლა ომი ყველაფრისათვის!"

ესქილე

სპარსელები ჰელადის გულში

ამ, სპარსელებმა თერმოპილე გაიარეს და შუა საბერძნეთში შეიჭრნენ.

ლოკრიდა უბრძოლველად ჩაბარდა ქსერქსეს. ბეოტიამ და დორიდამ ხომ ადრევე მისცა „მიწა და წყალი" სპარსელ მბრძანებელს.

სპარსელებმა სასტიკად აიოხრეს და ააკლეს ფოკიდის სოფლები და ქალაქები. მოსახლეობა, ვინც სიკვდილსა და მონობას გადაურჩა, გაიფანტა და დაიხიზნა. ხანძარმა ჩანთქა დიდებული კულტურის ძეგლები.

მერე, ქსერქსე გაემართა დელფოსისაკენ აპოლონის ტაძრის გასაძარცვავად. დელფოელებმა, როგორც კი მძარცველთა ლაშქარი დალანდეს, ტაძრის უმდიდრესი საგანძურები პარნასის მღვიმეებში გადამალეს და თვითონაც მთებში გადაიხიზნენ. ტაძარში მხოლოდ 60 კაცი დარჩა, მათ შორის ა კ ე რ ა ტ ი, პითიის „წინასწარმეტყველებათა" ჩამწერელი.

როგორც კი სპარსელები ტაძრისკენ მიმავალ ვიწრო და დამრეც გზებს შეუდგნენ, დელფოელებმა კლდე-ღრეებზე ქვა-ლოდთა გორება დაიწყეს. ამას ზედ დაერთო საშინელი ჭექა-ქუხილი და კოკისპირული თქეში. სპარსელები თავგზააბნეულნი და თავზარდაცემულნი დაქანდნენ უკან. აპოლონის ტაძარი გადარჩა. ამფიქტიონები* ასეთ „სასწაულს" ბარბაროსებზე აპოლონისა და ზევსის გარისხებას მიაწერდნენ.

სპარსელებმა გადაწვეს თესპია და პლატეა, რაკი აქაურები ჭეშმარიტი მამულიშვილური თავგანწირვით ებრძოდნენ აზიელ დამპყრობლებს.

შემდეგ სპარსელები შეიჭრნენ ატიკაში. ქსერქსეს გაოცებული იყო, რომ ათენისაკენ მიმავალ გზაზე არავითარი წინააღმდეგობა არა ხვდებოდა. მან არ იცოდა, რომ თემისტოკლეს წინადადებითა და ხელმძღვანელობით ათენში დარჩენილი მოსახლეობა (ბრძოლისუნარიანი მოქალაქენი ხომ გემებზე იდგნენ მეომარ ეკიპაჟებად), ქალები, მოხუცები და ბავშვები, სასწრაფოდ იქნენ ევაკუირებულნი. მათი უმრავლესობა გადასახლდა კუნძულ ს ა ლ ა მ ი ნ ზ ე, დანარჩენები — ე გ ი ნ ა ზ ე. ათენის აკროპოლისში დარჩა მხოლოდ რამდენიმე მოხუცი, რომელთაც გადაჭრით უარი განაცხადეს ქალაქიდან გასვლაზე.

სპარსელები ხმლის მოუქნევლად შევიდნენ დაცარიელებულ და დადუმებულ ათენში. მხოლოდ აკროპოლისთან გაუწიეს წინააღმდეგობა იქ ჩაკეტილმა მოხუცმა ათენელებმა. ისინი უთანასწორო ბრძოლაში მტერს უსაზმნოდ შეაწყდნენ. სპარსელები აკროპოლისზე შეიჭრნენ, პართენონის ტაძარი გაძარცვეს, აიხრეს და ცეცხლს მისცეს.

ხანძარი მთელს ქალაქს მოედო.

კუნძულებზე გაფანტული ათენელები ხედავდნენ, როგორ იწვოდა მათი სამშობლო.

ქსერქსემ სუზაში შიკრიკი აფრინა, — ბერძენთა უპირველესი ქალაქის აღების ამბავს ატყობინებდა. სპარსეთის სატახტო აღტაცებულ ზეიმს მიეცა. ქუჩები მირტის რტოებით მოჰფინეს, საკურთხევლებზე თიმიამი აახრჩოლეს და ნადიმ-ღრეობანი გააჩაღეს.

სალამინი

კორინთოს ყელზე პელოპონესელები დიდ ციხესიმაგრეებს აგებდნენ და სახმელეთო ჯარებსაც აქვე უყრიდნენ თავს. მაგრამ მალე ისინი მიხვდნენ, რომ მათ ამნაირ შრომას არავითარი შედეგი არ უნდა მოჰყოლოდა. სპარსელებს სავსებით თავისუფლად შეეძლოთ კორინთოს ყელისათვის აევლოთ და პელოპონესის სანაპიროებს ზღვიდან შესეოდნენ. დემარატი ასეც ურჩევდა ქსერქსეს: ნუღარ აყოვნებ, ფლოტიდან 200 გემი გამოყავი და სასწრაფოდ ლაკონიაზე საიერიშოდ გაგზავნეო. სპარტის იღბალი: ქსერქსემ ეს რჩევა არ მიიღო ფლოტის ადმირალის, აქემენეს, შთაგონებით.

მაშ, შემდგომი საომარი ჭიდილის ბედი ზღვაზე უნდა გადაწყვეტილიყო.

ბერძენთა ფლოტი, დაახლოებით 360 გემი, ამ დროს სალამინის ვიწრო სრუტეში იდგა. ხოლო სპარსელთა 800 გემიანი ფლოტი ჯერ კიდევ არ გამოსცდენოდა ევბეის სანაპიროებს.

როცა სპარსელებმა შუა საბერძნეთი ააოხრეს და ათენი ცეცხლს მისცეს, ბერძენთა ფლოტის სარდლობაში არეულობა შეიქნა. საგანგებოდ შეკრებილ სამხედრო საბჭოზე სტრატეგოსთა უმრავლესობა სალამინის სრუტიდან გასვლისა და ი ს თ მ ო ს ი ს ა კ ე ნ (კორინთოს ყელი) დახევას მოითხოვდა. მათ შორის ყველაზე აქტიური იყო კორინთელი სტრატეგოსი ადიმანტოსი, რომელიც გაცხარებით ებრძოდა სრუტიდან გასვლის მთავარ წინააღმდეგს, თემისტოკლე ათენელს.

კამათი დაწყებული არც კი იყო, რომ თემისტოკლე წამოვარდა და რიგის მოუცდელად დაიწყო სიტყვა. ადიმანტოსი მას პირში ეცა და შესძახა:

„ვინც შეჯიბრებას დათქმულ დროზე ადრე დაიწყებს, იმას სცემენ".

„ხოლო, ვინც აგვიანებს, ვერც ის მიიღებს გამარჯვებულის გვირგვინს", მშვიდად უპასუხა თემისტოკლემ და სიტყვა განაგრძო.

ათენელმა სტრატეგოსმა თვალნათლივ დაამტკიცა, რომ საბერძნეთის ყოფნა-არყოფნა მხოლოდ სალამინის სრუტეში უნდა გადაი-

წყალს. ბერძნებმა სპარსელები როგორმე სწორედ აქ უნდა ჩაითრიონ გადამწყვეტ ბრძოლაში. აქ, სალამინის ვიწრო სრუტეში ბარბაროსები ვერ გაშლიან თავის უზარმაზარ ფლოტს და ვერ გამოიყენებენ რიცხობრივ უპირატესობას. ხოლო თუ სრუტიდან გავლენ, გაშლილ ზღვაში ბერძნებს გარს შემოერტყმიან და გაანადგურებენ.

მთავარსარდალი ევრიბიადეც თემისტოკლეს წინააღმდეგ გამოვიდა. კამათის დროს ფიცხმა თემისტოკლემ შეძლო წონასწორობა არ დაეკარგა. მაგრამ დინჯი სპარტელი ისე გაცხარდა, რომ ჯოხი აღმართა თემისტოკლეზე დასარტყმელად.

„დამარტყი, მაგრამ მომისმინე!“ წყნარად სთქვა ათენელმა. ევრიბიადემ უმწეოდ დაუშვა ხელი.

„სწორედ აქ, მხოლოდ აქ, სალამინის სრუტეში უნდა ვიხსნათ ჩვენი სამშობლო!“ დაასრულა თემისტოკლემ.

„შე უბედურო, სადღა არის შენი სამშობლო?“ უცებ შეუძახა ადიმანტოსმა.

ეს სწორედ მეტისმეტი იყო: კორინთელი ლიტალეებს ვერ მალავდა, რომ ათენი, თემისტოკლეს სამშობლო, სპარსელებმა გაახრეს.

„ათენელებს კიდევ დარჩათ სამშობლო, რომელიც კორინთოსზე ძლიერია. ათენელთა ეს სამშობლო აი, ამ გემებზე დგას!“ მრისხანედ იქუხა თემისტოკლემ.

ამით იგი მიანიშნებდა იმ ორას გემზე, რომლებიც ათენელების ეკიპაჟით იყო დატვირთული და რომელთან შებრძოლება არც ერთ ბერძნულ ქალაქ-სახელმწიფოს არ შეეძლო.

ბოლოს თემისტოკლე მიუბრუნდა მთავარსარდალ ევრიბიადეს და შეურყეველი ტონით უთხრა:

„თუ შენ ფლოტს გაიყვან სრუტიდან და ისთმოსისაკენ გაეშურები, შენ ამით დაღუპავ საბერძნეთსაც და შენსავე პატრიდასაც. ჩვენ კი, ათენელები, ჩვენსავე გემებზე ავიყვანთ ჩვენს ცოლ-შვილს და ასე დედაშვილიანად გადავეშურებით სიცილიაში, სადაც დავაარსებთ ახალ ქალაქს და დავიწყებთ ახალ ცხოვრებას. ხოლო თქვენ გვიანღა ფუჭად გაგახსენდებათ თქვენი სიბრიყვე“.

თემისტოკლეს სიტყვამ ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა. ბერძნებს ათენელთა დაკარგვა ნაკლებად აწუხებდათ; მათ მხოლოდ იმისი ეშინოდათ, თუ 200 ათენური ხომალდი მოაკლდებოდათ, მაშინ მათ სპარსელთაგან უეჭველი განადგურება ელოდათ.

მეგარელები და ეგინელები თავიდანვე თემისტოკლეს უჭერდნენ მხარს. ხოლო ახლა, ათენელი სტრატეგოსის ძლიერი სიტყვის შემდეგომ, სარდალთა საბჭომ ერთხმად გადაწყვიტა სრუტეში დარჩენა.

სტრატეგოსები ამ ერთმხრივი შეთანხმების აღსანიშნავად კუნძულზე გადავიდნენ და ღმერთებს მსხვერპლი შესწირეს. თან ეგინიდან გადმოასვენეს ქანდაკებანი სალამინის მფარველი ხელმწიფეების და საბერძნეთის თავისუფლებისათვის მებრძოლი გმირების — ტელამონისა და აიაქსისა“.

მაგრამ, როცა სპარსელთა უზარმაზარი ფლოტი ეგინის სანაპიროება გამოსცდა და სრუტეს სამხრეთიდან შემოეფინა, პელოპონესელმა სტრატეგოსებმა ისევ კატეგორიულად მოითხოვეს ისთმოსისაკენ უკანდახევა.

მესამედ შეიყარა სამხედრო საბჭო.

საშინელი ბრძოლა ატყდა სტრატეგოსთა შორის. პელოპონესელები სრუტიდან გასვლას არ იშლიდნენ, ათენელები, მეგარელები და ეგინელები კვლავ დარჩენაზე იდგნენ.

თემისტოკლე მიხვდა, რომ სიტყვისა და ლოგიკის ძალით ახლა ვეღარას გახდებოდა, ამიტომ საერთო თათბირიდან შეუმჩნევლად გამოვიდა, სასწრაფოდ იხმო ერთგული მსახური ს ი კ ი ნ ე, თავისი შვილების მამამძუძე, და ღამით, ყველასაგან შეუმჩნევლად, გააგზავნა... სპარსელთა ბანაკში! დიახ, სწორედ სპარსელთა ბანაკში, პირადად ქსერქსესთან!

თემისტოკლე უთვლიდა სპარსელთა ხელმწიფეს:

„ბერძნები ერთმანეთში ვერ შეთანხმებულან და სალამინის სრუტიდან გაქცევას აპირებენ. ამიტომ თუ ქსერქსეს სურს უეჭველი გამარჯვება, დაე დაუყოვნებლივ შეუკრას გზები გასაქცევად გამზადებულ ბერძნებს. თუ ჩქარა ასე მოიქცევა, მას არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვდება: ბერძნები, რომელთაც უკვე სპარსეთის მორჩილება სურთ და ბერძნები, რომელთაც გაქცევა სურთ, ერთმა-

5. ლ. სანიკიძე

წყის დაიჭერენ. თემისტოკლე ასეთ რჩევას იმიტომ აძლევდა, რომ მას უკვე სპარსელების გამარჯვება სურს".

ქსერქსეს ფლოტის სარდლებთან თათბირი ჰქონდა, როცა მასთან სიკინე გამოცხადდა. თემისტოკლეს რჩევა მეფეს [illegible] და სალამინის სრუტეზე თავდასხმა უყოყმანოდ გადაწყვიტა. მან არ დაუჯერა მის ბანაკში მყოფ ჰალიკარნასის დედოფალს, არტემისიას, და სასწრაფოდ საომარი სამზადისი ბრძანა.

სალამინის სრუტეში ბერძენთა ფლოტის ჩაკეტვა ღამით უნდა დამთავრებულიყო და დილით ორივე მხრიდან შეტევა დაწყებულიყო. მეფემ ფინიკიელთა ფლოტი გაგზავნა სრუტის დასავლეთით ჩასაკეტად, რათა აქედან ბერძნები არ გაქცეულიყვნენ ისთმოსისკენ. რჩეული სპარსელი მეომართა ჯარი გადასხა კუნძულ ფსიტალეიაზე, რომელიც სამხრეთიდან ჰკეტავდა სრუტეს. ფლოტის დანარჩენი ნაწილი (ეგვიპტური, იონიური, კარიული და კილიკიური გემები) შევიდა სრუტეში და სამ რიგად განლაგდა ატიკის გასწვრივ, სალამინის პირისპირ. მათ უკან, ატიკის ნაპირზე, განლაგდა სპარსელთა სახმელეთო არმია.

ბერძენი სტრატეგოსები ჯერ კიდევ ცხარედ კამათობდნენ, როცა თემისტოკლეს ეწვია ეგინიდან დაბრუნებული არისტიდე.

არისტიდემ შეშფოთებით მიმართა თავის ძველ მეტოქეს:

„ნუთუ ვერ შეამჩნიეთ, თემისტოკლე, რა საშინელი ამბავი დაგვტყდომია თავს?!“

„რა ამბავი?“

„ჩვენ გარშემორტყმულნი ვართ ბარბაროსთაგან!“

„საიდან იცი?“ მოუთმენლად შესძახა თემისტოკლემ.

„მე ეგინიდან მოვცურავდი და ჩემი თვალით ვნახე, როგორ შემოვიდნენ მტრის გემები სრუტეში. ძლივს გამოვიპარე და ბანაკში მშვიდობით მოვაღწიე“.

„ჩემო ძვირფასო მეგობარო!..“ აღტაცებით თავი ვეღარ შეიკავა თემისტოკლემ.

არისტიდემ გაოცება ძლივს დასძლია და „ძველ მეგობარს“ მშვიდად და მტკიცედ უთხრა:

„მე და შენ დიდხანს ვებრძოდით ერთმანეთს. ახლა ერთმანეთს ვემეტოქოთ ჩვენი სამშობლოს კეთილდღეობისათვის“.

„დიახ, ასე იყოს! მადლობელი ვარ სასიხარულო ამბისათვის!“

„სასიხარულო?!“

„ჰო, ეს მე თვითონ...“

და თემისტოკლემ არისტიდეს უამბო, როგორც მოხდა პელოპონესელ სტრატეგოსთა „გაქცევისა“ და სპარსელთა „მოწვევა“ სალამინის სრუტეში.

ეხლა თემისტოკლემ არისტიდე შეიყვანა ჯერ კიდევ მოკამათე სტრატეგოსთა საკრებულოში.

პელოპონესელებს არ უნდოდათ დაეჯერებინათ ეს მოულოდნელი ამბავი, მაგრამ სწორედ მაშინ გამოჩნდა კიდევ ახალი მოწმე: სპარსელებს გამოექცა და ბერძენთა ფლოტს შეუერთდა ერთი ტენოსელი ხომალდი, რომლის მეთაურმაც დაადასტურა ამბავი სპარსელთა ღამეული შემოსევისა.

ახლა ბერძნებს, — ყველას, ვისაც სურდა და არ სურდა, — ბრძოლა უნდა ეწყოთ იქ, სადაც დაჟინებით მოითხოვდა თემისტოკლე: სალამინის სრუტეში.

გათენდა 480 წლის 28 სექტემბერი. ერთმანეთის პირისპირ დგანან: ბერძენთა ფლოტი 360 გემით და 70.000 მეომარ-მეზღვაურით და სპარსელთა ფლოტი 800 გემით და 150.000 მეომარ-მეზღვაურით.

ბერძენთა მარჯვენა ფლანგზე ეურიბიადეს მეთაურობით დგანან პელოპონესელები, კორინთელები, მეგარელები და ეგინელები; მარცხენა ფლანგზე განლაგდა ათენელთა 200 გემი თემისტოკლეს მეთაურობით.

ბერძნებმა ცენტრში, [illegible], ტელამონისა და აიაქსის ქანდაკებანი აღმართეს.

თემისტოკლემ მგზნებარე სიტყვით მიმართა ფლოტს.

„წინ, ელადის შვილებო, იხსენით სამშობლო!“ იგრიალეს ბერძნებმა.

ბერძენთა ფლოტი პეანის — საომარი სიმღერების გუგუნით დაიძრა მტრისკენ.

მაშინვე გამაყრუებელი ყიჟინითა და ღრიალით გაქანდა სპარსული ფლოტი.

ბერძნები მტრის ურიცხვი ძალების სწრაფი შემოტევით შემდრკალნი, მეთაურთა ბრძანებას გარეშე, თითქმის ინსტინქტურად, უკუიქცნენ.

დიდად ივაჟკაცა ა მ ი ნ ი ო ს ა თ ე ნ ე ლ მ ა, სახელოვანი ესქილეს ძმამ. მან თავისი სპილენძისცხვირიანი ტრიერა გააქანა, წინ გამოჭრილ ფინიკიურ ხომალდს გვერდიდან აძგერა, შეანგრია და დაძირა. თემისტოკლემ მძაფრ შეტევაზე გადაიყვანა ათენელები. გამხნევდნენ პელოპონესელებიც და მედგრად შეუტიეს მტრის მარცხენა ფლანგს.

ბრძოლა მთელ ფრონტზე გაჩაღდა.

თემისტოკლემ სავსებით დაამარცხა და გაჰფანტა ფინიკიელები და გამარჯვებულმა ფლანგიდან იერიში მიიტანა მტრის ცენტრზე, სადაც იბრძოდნენ კვიპროსელები და კილიკიელები. ეს უკანასკნელნი ერთხანს მხნედ უმკლავდებოდნენ ათენელთა შემოტევას, მაგრამ როცა ბრძოლაში დაეცა მამაცი კილიკიელი მეფე ს ი ე ნ ზ ე ნ ი, ისინიც დამარცხდნენ და რამდენიმე გემის დაკარგვის შემდეგ სულ დაიფანტნენ.

ამას მოჰყვა საშინელი არეულობა და ურთიერთ დაჯახება სპარსულ გემებს შორის. უკან, რეზერვში მდგარი ხომალდები ფრონტისკენ მიიწევდნენ, მაგრამ მათ საპირისპიროდ შებრუნებული, გაქცეული და გზააბნეული ხომალდები ეჯახებოდნენ და ერთმანეთზე გადადიოდნენ. მესაჭეები საჭეებს ვეღარ ერეოდნენ. ურთიერთჯახი და ურთიერთ-მსხვრევა დაუძლეველი ხდებოდა.

ბერძნები ათკეცი მხნეობით უტევდნენ მტერს.

სპარსული ფლოტი ნადგურდებოდა.

ათენელთაგან დამარცხებული ფინიკიელი სარდლები ქსერქსესთან მივიდნენ და თავისმართლება დაიწყეს: ჩვენ ბრძოლა იმიტომ წავაგეთ, რომ იონიელები ლაჩრულად იბრძოდნენ. ეს მაშინ, როცა ქსერქსე ხედავდა, რომ ერთადერთნი სწორედ იონიელები იყვნენ, რომლებიც ჯერჯერობით მედგრად ებრძოდნენ თანამოძმეებს. ამიტომ მეფემ ბრძანა და ფინიკიელ სარდლებს იქვე თავები დააყრევინეს.

ბრძოლაში თემისტოკლესგან დამარცხებული ცენტრალური მხარის მარცხენა ფლანგისაკენ დაიხია იონელებმა.

აქ მას შეეგებნენ დამხვდურები ეგინელები და კორინთელები.

თემისტოკლემ თავისი ხომალდი გააქანა მეწინავე გემისაკენ, რომელზედაც იდგა ამ ფლანგის მეთაური, ქსერქსეს ძმა არ ი ა ბ ი გ ნ ე. თემისტოკლეს ხომალდის ისრებისა და სპარსელების შუბების შეხვდნენ. ასეთ ხომალდის ცხვირი დაეჯახა არიაბიგნეს ცხვირით თავისი ტრიერის არიაბიგნეს გემს. დაიჭირეს და შეებრძოლნენ. სპარსელთა გემში დაიწყო ჭიდილი. არიაბიგნემ თავი მიუშვირა შუბებს და შემ-განზრახული გადავიდა ამ ხომალდის ხომალდისკენ. ათენელებმა შუ-ბები შეაგებეს და ყველანი გაჟლიტეს. ხომალდის პასუხისმგებლობით ეროვნულ მოტივებზე არიაბიგნეს ცხედარი ჰალიკარნასის დედოფალმა არ ტ ე მ ი ს ი ა მ აიტაცა და ქსერქსეს სამხრეთისაკენ ერთად გაუგ-ზავნა. არტემისიას სიმამაცით გაოცებულმა ქსერქსემ თქვა:

„ჩემს მამაკაცებს დედაკაცებად იქცნენ, ხოლო დედაკაცები — მამაკაცებად!"

პარალელურად ამ ამბებისა არისტიდე მძიმედ შეიარაღებულ რაზმით შეიჭრა კუნძულ ფსიტალიაზე და ამოჟლიტა იქ მყოფი სპარსელები.

სალამინის ბრძოლა დამთავრდა. ქსერქსემ 200 გემი და 50.000 მეზღვაური დაკარგა ზღვის ფსკერისაკენ. ბერძნებმა 40 ხომალდი დაჰკარგეს.

სალამინის შემდეგ

დამარცხებული სპარსეთის მეფე საბერძნეთიდან გარბოდა.

თემისტოკლემ სურდა ახლა კი ამით ევროპაში ყოფნა დაეყენებინა. არისტიდემ კი დაარწმუნა ბერძნები, უნდა ეცადონ, როგორმე ეზია ევროპიდან სწრაფად გაეძევებინათ, თორემ ჩვენთვის ძალიან სახიფათო იქნებოდა, თუ აზიას ევროპაში ჩაკეტავთ, თავგანწირულებით მოგვყვებიან.

თემისტოკლემაც აღარ დაიყოვნა და კვლავ აფრინა თავისი წია-

ნდო ქსერქსესთან: მეფევ, ბერძნები შენს წინააღმდეგ ხიდებს და ნავს მე ით ჩემი წინადადებებით დავარწმუნე, წადი თვის ფუ-ფულები.

ქსერქსემ საბერძნეთში 100.000 ათი სახმელეთო არმია დატოვა მარდონიოსის მეთაურობით, ხოლო თვითონ გაქცეულმა ხომალ-დებით გაიქცა ჰელესპონტისაკენ.

ჰელესპონტი საშინელი ქარიშხლით შეხვდა ბერძნის მბრძანე-ბლის. ხიდები ღრმა ულოდინ წყალში ლეღმიაა ელოდა. მესაჭის სა-შიშ გადაცემებით არაჩვეულებრივ ზღვასთან ბრძოლაში. მაინც იმედ-იდაა მესაჭემ გადარჩენილი ნავით მოაყენა ჯარი აზიის ნაპი-რისკენ.

ქსერქსე გადარჩა და დიდი ძალით სამეფოს დედაქალაქს. როცა დარწმუნდა, რომ ცხადად მიწაზე იდგა ფეხი, მესაჭე ახმა, ძვირ ოქრო-ვერცხლში ყელამდე ჩაავა, მერე ჯვარზე გააკრე-სნა.

— დაეჯილდოვე, როგორც ნიჭიერი გმირი, ხოლო აკვეთილი დასჯე, როგორც გადამწყვეტელი მეფე! — დაასკვნა მე-ფემ.

იმ დღეს სალამინთა სრულიად ბრძოლიანთა ზღვა.

ბერძნებმა დაღუპულ სპარსელთა გემებზე ოქროს საჭურჭლეზე გამოსწორა. თითქმის ყველა მეომარს ოქროს სამკაული და ძვირფას-თვლებიანი ყელსაბამი ჰქონდა.

თემისტოკლე მეგობრების თანხლებით ზღვისპირას მიდიოდა. ტალღებმა სპარსელთა თვალები, ძვირფასი ნივთები კი — ფეხით, დაცვალის ხარბი დენილით.

თემისტოკლე მის ცხედარის მოზრდილ მეგობარს სპარსების ძვირ-ფასეულებით ტანსაცმელში ჩაიცქირდა, მერე კაშხლებზე დაყრილებულ ოქრო-ზე ანიშნა და უთხრა:

— აიღე, ძმაო, შენც ხომ თემისტოკლე არა ხარ.

[illegible] მეგობრებს გახელებით მიცივდნენ.

თემისტოკლემ ნაოსნობას გადახედა და გზა განაგრძო.

იგი თავისი დიდების მწვერვალზე იდგა. პატივმოყვარეობა თითქოს უნდა დაცხრომოდა. მას ხომ ელინთა ბელადს უწოდებდნენ; ჰელადის მხსნელად თვლიდნენ. როცა ისთმოსზე სალამინის ბრძოლის მონაწილე სტრატეგოსები შეიკრიბნენ და ყველაზე მამაცის დასასახელებლად კენჭი ჰყარეს, ყველა მათგანმა პირველ ადგილზე თავისი თავი დაასახელა, ხოლო მეორე ადგილზე თემისტოკლე. ეს კი სწორედ ათენელი სტრატეგოსის უეჭველი პირველობის აღიარებაზე მეტყველებდა.

თემისტოკლე უცხოელთაგან ერთადერთი იყო, რომელიც სპარტაში მიიწვიეს და მანამდე გაუგონარი პატივი მიაგეს: თავზე ზეთისხილის გვირგვინი დაადგეს, საუკეთესო ეტლი უძღვნეს და კორინთომდე ამალად სამასი ახალგაზრდა სპარტელი ახლდა ფლეიტებისა და საომარი ციმბალების გრიალით.

როცა თემისტოკლე ოლიმპიადაზე შევიდა, ხალხი ფეხზე წამოიშალა და აღტაცებული შეძახილებით მიესალმა მას.

„აი ის, ჰელადის მხსნელი!“ იძახდა განუწყვეტლივ. ყველა მას შესცქეროდა: ოლიმპიადური სანახაობანი ყველას დაავიწყა ჭეშმარიტი ოლიმპიელის ხილვამ.

თემისტოკლე არ ცხრებოდა. იგი შეუდგა ათენის გარშემო ძლიერი თავდაცვითი ზღუდეების მშენებლობას. სალამინის პირდაპირ მდებარე პირეოსი მთელი საბერძნეთის უპირველეს ნავსადგურად გადააქცია, ხელახლა აღაშენა, განამტკიცა და გაამშვენიერა. ათენი და პირეოსი ერთიან საზღვაო-სახმელეთო სტრატეგიულ ანსამბლად იქცნენ.

დიდების მწვერვალზე მდგარი გმირი თავს მაინც უბედურად გრძნობდა. ხშირად ნაღვლიანი სიცილით იტყოდა კიდეც:

„ჩემზე ტყუილად ამბობენ, თითქოს პირველი ვიყო მთელს ჰელადაში. სინამდვილეში ყველაზე ძლიერი ადამიანი არის ჩემი უძნარა ვაჟი, რომელიც ყოველთვის ახერხებს იმის გაკეთებას, რაც მას მოეპრიანება. ამას იგი აღწევს დედამისის საშუალებით ჩემზე ზემოქმედებით. ასე რომ: ჰელადაზე ბატონობენ ათენელები, ათენელებზე — თემისტოკლე, თემისტოკლეზე — მისი ცოლი, ხოლო ცოლზე — მათი ვაჟი“.

კაპრიზი ცოლი და უნაქნისი შვილი კიდევ არ იყო ყველა უბედურების მიზეზი. თემისტოკლე გრძნობდა რა სწრაფად უახლოვდებოდა მას ყოველი დიდ დამსახურებათა დიდი მტერი — უმადურობა. მისი მხედრული გვირგვინები ხუნდებოდნენ და უფერულდებოდნენ. მისი მოწინააღმდეგენი ათასნაირ ცილისწამებას თხზავდნენ და ქვეშიდან ხლართებს ხვანჯავდნენ, ალალ მამულიშვილობას არად უთვლიდნენ და მაღლად ნაქმნარს მეტლად უძაგდნენ.

გულაცრუებულ გმირს ხშირად ახსენდებოდა მამის ნათქვამი: ომის შემდეგომ ხალხი თავის ბელადს ისე ექცევა, როგორც დამპალ ხომალდებსო. ახლა თვითონაც ამბობდა:

„ათენელები მე ისე მექცევიან, როგორც ჭადარს: „ქარიშხალია — თავს მეფარებიან, კარგი დარია — ტოტებს მამსხვრევენ“.

გარნა მარტო ტოტები როდი იკმარეს. ყველაზე დიდნაყოფიერ ხეს ფესვებიანად ამოგდებაც დაუპირეს. თემისტოკლე სამართალში მისცეს. მას ბრალს სდებდნენ განუზომელ პატივმოყვარეობაში, ბრალს სდებდნენ ანგარებაში, ბრალს სდებდნენ იმაშიც, რომ მან ათენელებს „ხელიდან მახვილი გამოგლიჯა და სამაგიეროდ ხის ნიჩაბი შეაჩეჩა“ (მაშ, ეს უდიდესი მამულიშვილური საქმეც — ფლოტის აგება და ათენის უპირველეს საზღვაო სახელმწიფოდ გადაქცევა — დანაშაულად ჩაუთვალეს!).

ათენელებმა თემისტოკლეს ოსტრაკისმა მოუწყვეს და სამშობლოდან გააძევეს.

დევნილი ჯერ არგოსს აფარებდა თავს, მერე ეპირს, შემდეგომ მოლოსების მეფეს. ბოლოს, რაკი საბერძნეთის მხსნელისათვის საბერძნეთში ადგილი აღარ მოიძებნა, ის წავიდა... წავიდა სპარსეთში.

ჰა, ახლა თემისტოკლე ქსერქსეს წინაშე იდგა, იმ ქსერქსეს პირისპირ, რომელიც სწორედ ამ უცნაური ბერძნის წყალობით ასე შერცხვენილი, მარცხნაჭამი და თავლაფდასხმული დაბრუნდა საბერძნეთიდან.

რამდენჯერ უნატრია სპარსეთის ავგული მეფეს თემისტოკლეს სისხლის დალევა! ახლა იგი წინ უდგას მისი სისხლითაც, ხორცითაც და... თავითაც. დიახ, თემისტოკლეს გასაოცრად ნიჭიერი თავი.

ქსერქსემ უნდა გადაწყვიტოს, როგორ მოექცეს თემისტოკლეს: და-ღუპულ თავს გაამხოს, თუ გაწიროყვენოს?

და იმ დღეს ქსერქსე ელოდნ ჭკვიანი ყოფილა. მის შეეცდინა თემისტოკლეს ფასი. იგი მიხვდა, რა ბასრი იარაღი გადმოუგდო ბედ-მა მოსისხლე საბერძნეთმა, — თვითონ წელიწადს არსად კი მან, ქსერქსეს საბერძნეთის ყველაზე დიდ მტერს, თავის ხელითაც გად-მოუგდო!..

მალე თემისტოკლე ქსერქსეს უახლოესი მრჩეველი და მეგობარი შეიქნა. მეფემ მას სამშობლოდ გადასცა რამდენიმე მცირეაზი-ური ქალაქი, მათ შორის ყველაზე დიდი — მაგნეზია.

თემისტოკლემ ქალაქი მაგნეზია არნახულად აღამაღლა, ააშენა და გაამშვენიერა.

წლები მიდიოდა. თემისტოკლე დიდ პატივში ცხოვრობდა. მა-ინც უბედურად უკვნესოდა გული სამშობლოდაკარგულ კაცს.

ნუთუ, საბოლოოდ გასწირეს იგი ათენელებმა?!

ნუთუ, მართლა აღარ არის იგი საჭირო ათენისათვის. სულ აღარ არის საჭირო?!

ნუთუ, არასდროს აღარ მოიკითხავენ?!

არა, მოიკითხეს. დასჭირდათ და მოიკითხეს.

თემისტოკლესთან ათენელი ელჩები მოვიდნენ, სახელმწიფოს სახელით ბოდიში მოუხადეს და სამშობლოში დაბრუნებას სთხოვეს.

თემისტოკლე შეარყია ასეთმა წვევამ.

მაშ, იგი ჯერ კიდევ საჭირო ყოფილა სამშობლოსათვის!

„მაშ, თქვენ გწამთ, რომ მე ათენში უნდა დავბრუნდე!“

„დიახ, მო. უნდა დაბრუნდე, შენ იქ ისევ გელოდება უმაღლესი ხელისუფლება!“ ერთბაშად მიახალეს.

უმაღლესი ხელისუფლება!

რამდენი ღამე გაუტეხია თემისტოკლეს ამ საოცარი ქიმერისა-თვის!

და ახლა ისევე სთავაზობენ!

დიდხანს ფიქრობდა გმირი.

მაგრამ უმადურობა?

ბოლოძე შეკრა და შებოჭა მისი სხეული.

უმადურობა უნდა დაისაჯოს, უნდა დაისაჯოს!

იგი ელჩებს მიუბრუნდა და მკაცრად სთქვა:

„მე არაფერი მწამს იმ ხალხის, რომელიც ერთსა და იმავე ჭურჭელს ღვინის სასმელადაც იყენებს და შარდის ჩასაქცევადაც".

ეს იყო და ეს.

პირზე ლაფშესხმული ათენელები უკან ხელცარიელნი გაბრუნდნენ.

მაშ, თემისტოკლემ საბოლოოდ თქვა უარი სამშობლოში დაბრუნებაზე და საბერძნეთიც უნდა ელოდეს შურისმგებლობას მისგანვე განდევნილი დიდი შვილისგან.

ეს დღეც დადგა. მოვიდა ქსერქსეს ბრძანება:

თემისტოკლემ უნდა უსარდლოს საგანგებოდ გამზადებულ დიდ ფლოტს და დაუყოვნებლივ დაიძრას საბერძნეთის წინააღმდეგ!

თემისტოკლემ სპარსეთის მეფის ბრძანება მშვიდად მოისმინა. მერე მეგობრები და ახლობლები იხმო სანადიმოდ. ძალიან მხიარული, ხალისიანი და ალერსიანი იყო. მშვენიერი, საამური სიტყვებით ესიტყვებოდა ყველას; ბოლოს ყველას ხელი ჩამოართვა, ზოგიერთს კიდეც გადაეხვია და მსხვერპლის საზორველად გავიდა.

საზორველი ხარი დაკლა. სისხლს დაეწაფა.

დიდხანს სვამდა. ფეხზე აღარ წამოდგა.

მოკვდა.

სამშობლოდან გაძევებულმა სამშობლოს წინააღმდეგ იარაღის აღმართვას საკუთარი სიკვდილი ამჯობინა...

გარნა თემისტოკლეს აღსასრულამდე საბერძნეთში დიდი ამბები დატრიალდა.

სალამინის ბრძოლის მომდევნო 479 წელს ბერძნებმა ორჯერ კვლავ სასტიკად დაამარცხეს სპარსელები: ხმელეთზე — ქალაქ პლატეასთან და ზღვაზე—მიკალეს კონცხთან.

ამის შემდეგაც კიდევ მოხდა რამდენიმე დიდი და მცირე ბრძოლა, რაც ისევ და ისევ სპარსელთა ძლევით დაბოლოვდა.

449 წელს სპარსელებმა ზავი ითხოვეს. დიდი კალიას ზავის მიხედვით სპარსეთმა თავი დამარცხებულად სცნო. მცირეაზიელ იონიური საბერძნეთი ბარბაროსული უღლისაგან გათავისუფლდა. დიდი საზღვაო გზები და ბაზრები მთლიანად ჰელინურ-ბერძნულ სამყაროში მოექცა.

ჰელადა კლასიკური აყვავების მწვერვალზე იდგა.

მ ი ნ ა წ ე რ ი

გამოხდა ხანი.

საბერძნეთის სიძლიერე შინაგანმა საზოგადოებრივმა და პოლიტიკურმა ტკივილებმა შეარყია. ორი ბერძნული ბანაკი შეება ერთურთს: დელოსის კავშირი და პელოპონესის კავშირი, პირველს ათენი უდგა სათავეში, მეორეს სპარტა. ეს იყო ე. წ. „პელოპონესის ომი", რომელიც 27 წელი (ძვ. წ. 431—404) გაგრძელდა.

უსასტიკესმა ძმათაშორისმა ხოცვა-ჟლეტამ ჰელინური სამყარო სიძლიერისა და სიდიადის მწვერვალიდან დაღუპვის უფსკრულისაკენ დაქანა. ქვეყანა გაპარტახდა ეკონომიურად, დაძაბუნდა ფიზიკურად, მოიშალა სულიერად.

ასე დადგა მე-5—4 საუკუნეთა შესაყარში „პანელინური" (საყოველთაო ბერძნული) კრიზისი.

სწორედ ასეთ დროს უცდიდა სპარსეთი. იგი სარევანშოდ ომისთვის ემზადებოდა. საბერძნეთის დღეები კატასტროფული სისწრაფით ითვლებოდა. ბერძენი პროგრესისტები თავს იმტვრევდნენ ქვეყნის დასახსნელ გზათა ძიებაში.

ასეთი გზაც მოინახა: საბერძნეთის გადარჩენა შეეძლო ახლადგამძლავრებულ მეზობელ მაკედონიასთან შეერთებას. ასე გაჩნდა „მაკედონური "პარტია"" ათენში. იგი მაკედონიასთან დაუყოვნებლივ გაერთიანებას მოითხოვდა.

იყო „ანტიმაკედონური პარტიაც", რომელსაც სათავეში ედგა სახელგანთქმული ორატორი და პოლიტიკოსი დ ე მ ო ს თ ე ნ ე. დემოსთენე ამტკიცებდა, რომ მაკედონიასთან გაერთიანება კისრად მხოლოდ მაკედონურ უღელს დაგვიდგამსო.

მაგრამ ღვთისტოლფერსაც არ შეეძლო ისტორიის გიგანტური ჩარხის შეტრიალება. სწორედ ისტორიის ლოგიკამ თავისი გაიტანა.

ქრისტეს დაბადებამდე 336 წელს საბერძნეთი მაკედონიას შეუერთდა.

ბერძენი ხალხი ღირსეულად ამოწყვეტასა და გადაშენებას გადარჩა.

წიგნი მეორე

სამანი პრაზველი

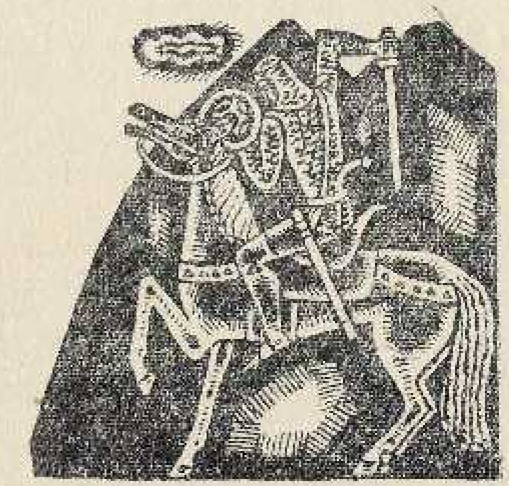

„ღრუბელი გასივდა და სისხლს წვიმდა".

გილგამეში

მშობელი ქვეყნის სიყვარულმა დამიპყრო სრულად,
მაშინ ფოთლები მოვაგროვე მიმოფანტული
და დავუბრუნე ხეს, რომელიც დადუმდა უკვე".

დანტე

თავი პირველი

კრწანისამდე

„აჰა, ივერი! ნუგეშ-დიდება,
თვისის დროისა გამშვენებელი,
მამაცთა შორის საკვირველი,
პატარა კახი, მეფე ირაკლი!"

გრიგოლ ორბელიანი

ორი რეალობა

ქრისტეს დაბადებიდან დგას 1789 წელი.

ქართლ-კახეთის მეფედ ჯერ ისევ არის ამდროინდელ აღმოსავლეთ ხელმწიფეთა შორის უპირველესი — ერეკლე მეორე, პატარა კახად წოდებული. მის ხელთაა მრავალი დიდი და მცირე გამარჯვება; ქართველთაგან მრავალგზის ძლეულ არიან მათი მეზობელ-მოსისხლენი: თურქნი, ლეკნი, ირანელნი. მარცხნაჭამი არიან: მაჰმად-ხანი, ფანა-ხანი, აზატ-ხანი, ომარ-ხანი, მალიქ-ბეგი, აბდულა-ბეგი, ყოჯახ-ბეგი, ჰაჯი-ბეგი, ნურსალ-ბეგი.

რად ღირს მარტო ასპინძის ბრძოლა!

სწორედ ასპინძის გმირი არის ის საიმედო და საფიცარი სახალხო კუმირი, რომელმაც სრულიად კავკასიის საქრისტიანო, ქართველ-სომხური სამყარო, უნდა დაიხსნას გათათრებისგან, ეროვნული გადაგვარებისგან.

ერეკლეს მოწყალენი არიან არაქრისტიანებიც, მისი ქვეშევრდომი მუსულმანური ხალხები — განჯელები, ყარაბაღელები, შირვანელები, რომელთაც კვლავაც მოელით შემოსევა ირანელ-სპარსელთაგან.

ყველაფერ ამასთან ერთად არის დიდი იმედი ჩრდილოეთიდან, ერთმორწმუნე რუსეთიდან; უკვე მეშვიდე წელი არსებობს „ტრაქტატი" რუსთაგან ქართლ-კახეთის მფარველობისა, კეთილი ძმობისა და თანასწორუფლებიანი მეგობრობისა.

ყოველივე ეს არსებობს — საოცარი პატარა ქვეყნის ორმოცწლოვანი ნათელი და ნაყოფიერი. გარნა ამ დიდად საოცარი რეალურობის პირისპირ მაინც არსებობს არანაკლები (თუ უფრო ძლიერი არა) პოტენციისა და ქართველთათვის საშიში პერსპექტივის მქონე მეორე რეალურობა.

ჯერ ერთი, არ არის არამცთუ ერთიანობა სრულიად საქართველოისა, არამედ თვით ქართლ-კახეთის სამეფოშიც არ არსებობს მტკიცე შინაგანი მთლიანობა. ჯერ ისევ ცოცხლობს შხამიანი შუღლი [illegible]; ირაკლი მეფეა კახეთისა და [illegible] ქართლისა. გულზვიადი ერისთავებიც ხშირად თავის ხელმწიფეს „მეფეს" როცა უწოდებენ, არამედ უბრალოდ, „კახთ-ბატონად" მოიხსენიებენ.

თვითონ ერეკლეს ოჯახური მრავალნაყოფიერება* ქვეყნის შინაგანი დაქსაქსულობის ხელშემწყობი შექმნილა. ადრე დაიღუპა ლევან ბატონიშვილი, მრავალრიცხოვან უფლისწულთაგან უმამაცესი, უნიჭიერესი და უკეთილშობილესი, ვისაც შეეძლო ჭეშმარიტი ერეკლეობა გაეწია მრავალთა შორის თითქმის ყოველთვის მარტოდმყოფი ერეკლესათვის. დანარჩენი შვილნი — მემკვიდრენი, თითქმის ყველანი, ერთნაირად არიან საშუალონი ან ქვესაშუალონი; თითქოს იმათშიც ჟამიდან ჟამზე ილევიან ნაპერწკალნი მამისეული სიქველისა და სიდიადისა, გარნა უმეტეს წილად ისევ და ისევ არიან მონანი დედისეული ეგოიზმისა, პატივმოყვარეობისა, მეშურნეობისა და გულზვიადობისა. ყოველი მათგანი ცალკეულად

* ერეკლეს სამჯერ იყო ნაქორწინები, პირველ ცოლად ჰყავდა ქეთევანი, ვახტანგ კოლოპაშვილის ასული, რომლისგანაც შვილი არ დარჩენია. მეორედ, 1745 წელს, შეირთო ანა, ზაალ აბაშიძის ასული, რომლისგანაც შეეძინა გიორგი და თამარი — შემდეგში ცოლი სარდლისა და სახლთუხუცესის დავით ორბელიანისა. 1749 წელს ანა გარდაიცვალა. ერეკლე მესამედ დაქორწინდა დარეჯანზე, კაცია დადიანის ასულზე, ამისგან დაიბადნენ: იულონი, ფარნაოზი(?), ვახტანგი (ადრე მოკვდა), კიდევ ვახტანგი (ალმასხანი), თეიმურაზი, მირიანი, ალექსანდრე, ფარნაოზი, ელენე (ცოლი ერისთავ გიორგის ძის [illegible]), მარიამი (ცოლი ოდიშის მთავარ გრიგოლ დადიანისა), ქეთევანი (ცოლი მუხრან-ბატონისა), ხორეშანი, ანასტასია.

საუფლისწულო-საბატონოს მოთხოვნას, განცალკევებისაკენ, ცალ-ჩაკეტილობისაკენ მიილტვიან და ამით ისედაც ცალუღელზე მდგარ ერთიან სამემკვიდრეობას ყველანი ძირს უთხრიან. მხოლოდ უფროსი ტახტის მემკვიდრის, გიორგის ძენი, დავითი და იოანე იძლევიან იმედებს.

ერთი სიტყვით, ბრძოლის ველზე ხელშეუვალი გმირის ქვეყნის სამეფოსა საკუთარი ოჯახის მთელი გასაჭირებაა. საქმეთა სამამულოთა უკვე სჯაბნიან საქმენი სადიაკონო(?). დარეჯან დედოფალი ეკატერინე დედოფლის მბაძავს, ფავორიტებსა და ვაჭარ-მოხელეებზე დაყრდნობით სახელმწიფო საქმეებში ჩარევასაც აღარ ერიდება, თავის გერს, უფროს უფლისწულს გიორგის, ტახტის მემკვიდრეობის წართმევას უპირებს და თავისი ღვიძლი შვილებისათვის მთელი ქართლ-კახეთის მიწაწყლის დარიგება-დანაწილებაზე ოცნებობს.

ეს შინაოჯახური აშლილობა დიდადაც ხელს შეუწყობდა ყოველთა საქვეყნო საქმეთა წარმართვაში გაბნეულობას, მიუხედავად იმისა, რომ დარეჯანიც ისეთივე ეკატერინა უნდა ყოფილიყო, როგორიც პოტიომკინიც თავის ყოფილობაში იქნებოდა; ქვეყნისთვის ყოვლადსაშიშიც იქნება კაცი იყო, რომელიც მსგავსად მაშინ(?) კაცი უნდა მოავლინდეს სოლომონ ბრძენის ნათქვამი: „თბობა ძლიერს ფიქრ-ლავს, მაგრამ შეგნის სრა სასახლეში ეშურებს ბინის დადებას".

მოულოდნელი მთიელები(?) შინაურობაშიც და გარეშეთაგან უცხოელებშიც. ლეკები არ იშლიან ქსნისა და არაგვის ერისთავებს. ქილიკ ჯიბღრობა(?) ფეოდალური ერთიანობის გამანადგურებელი „ძმობა ჩვენი და ცოლის ქმარი(?)". ქვეყანა არის ჩამორჩენილი ეკონომიურად, მოშლილი სულიერად, სისხლდაწრეტილი ფიზიკურად.

ერეკლესაგან დამარცხებულნი არიან, მაგრამ მაინც მძლავრობენ თურქეთ-ოსმალნი, ლეკ-ავარიელნი, ყიზილბაშ-ერაყელნი და ჩრდილოეთისა-რე — ჭოჭმანდ მავალი ველურ-თარაქამელნი.

ჩრდილოეთიდან დიდი იმედიც არსებობს და უნდობლობაც. ერთი მთავრობა რუსეთის, სპარსეთისა და თურქეთის წინააღმდეგობათა კავკასიურ გზაჯვარედინზე ჯერჯერობით ყველაფერს მხოლოდ თავის ინტერესთა თვალზე ზომავს. ხოლო „პრაქტიკული დახმარებიდან"

ერეკლემ ჯერჯერობით ის იცის, რომ რუსთა კორპუსის უფროსი, გენერალი ტოტლებენი, ტომით გონებაბრჯგუ და გულდრკუ გერმანელი, აწყურის ციხესთან მოკავშირე ქართველთა ჯარს მოღალატურად გამოეთიშა და საშინელი მტრის ხახასთან მარტოდ დაიგდო.

ასპინძის ბრძოლა ახალი გმირული დიდებით ამკობს ქართულ დროშებს; უძლეველი ქრისტიანი ხელმწიფის სახელიც მთელს მსოფლიოში ჰქუხს, მაგრამ მაინც მის სატახტოში, მის სასახლეს და შემოგარენს, იმ სასახლეზე უმაღლესი წინარეთიდან ყოველ დილით თავს დაჰკივის მოლა-თათარი.

თოფის გასროლა სასახლის აივნიდან

მაშ, 1789 წლის ზაფხული იდგა.

და დილით ადრე თბილისის სასახლის აივანზე თოფმა დაიგრიალა.

მინარეთიდან მოლა მოწყდა, გადმოეშვა და სასახლის მოედანზე მოგებულ ქვაფენილს დაასკდა.

თოფის ხმამ სასახლე შეარყია, სამეფო სახლი წამოიშალა. მოედანზე შეყრილი ხალხი პირველად თითქოს ახლა მიხვდა, რომ მის ყურთასმენას სწორედ ეს უსიამო, გაბმულ-გამკივანი ხმა აწუხებდა და ახლა თითქოს ყურმაც დაისვენა და გულიც დაწყნარდა.

ერეკლე აივანზე გამოიჭრა და, როგორც კი მოლის სიკვდილი მოახსენეს, გაჯავრებულმა მაშინვე მკვლელი მოიკითხა, ძებნაც არ დასჭირვებია. იქვე, მის გვერდით, აივანზე, ახლადდაცლილი და ბოლავარდნილი თოფით ხელში იდგა მისი სიძე არჩილი, იმ ღამით ქუთაისიდან სტუმრად გადმოსული.

არჩილი გაჯავრებულ სიმამრს თვალებში მშვიდად უცქეროდა და კმაყოფილ სახეზე დინჯი ღიმილი დასთამაშებდა. ეტყობოდა, მისთვის სავსებით უცნაური იყო ერეკლეს შემწყნარებლობა ყურანისადმი ქრისტიანთა დიდ სატახტო ქალაქში, სადაც დგას სიონი, ქართველთა პასტოფორიონი — ტაძარი სამეუფო, რომელშიც ჟამი ქართულ-ქრისტიანულად შეიწირვოდა.

ერეკლეს სიძე იაედაც არ მოსწონდა. საამისო მიზეზებიც ჰქონდა.

არჩილი იმერეთის მეფის სოლომონ პირველის უმცროსი ძმა იყო. როცა სოლომონი მოკვდა (1784 წ.), იმერეთის მეფობა ხელთ იგდო სოლომონის ბიძის ძემ, დავითმა. არჩილსა და მის შვილებს, ერეკლეს ასულის ელენეს, ავერთვე ეგეთ მფარველად, ისიც სახელად დავითი. ერეკლეს სურდა, იმერეთის ტახტ-გვირგვინი მის შვილიშვილს სჭეროდა. მაგრამ სურვილი აქამდე არ აღსრულდა და ამის მიზეზად იგი არჩილის უმოქმედობასა და უუნარობას თვლიდა. ამას გარდა, არჩილი ოფიციალურად სძაგდა დარეჯან დედოფალს, ხოლო ეს სავსებით საკმარისი იყო, მეფეს თავისი სიძისათვის ამრეზილად ეცქირნა.

სამაგიეროდ, არჩილი ძალიან უყვარდა უფლისწულ გიორგის. ეს სიყვარული თავის მხრივ კიდევ უფრო ამძაფრებდა დარეჯანის მტრობას გიორგისადმი. ბოლოს და ბოლოს, ერეკლემ უფროს ვაჟს კიდევაც აუკრძალა არჩილთან შეხვედრა. მაგრამ წინ ღამით, სტუმრად ჩამოსულისთანავე, სიძე-ცოლისძმა ერთმანეთს მაინც შეხვდნენ.

ახლა კი, სწორედ ახლა, გიორგი აივანზე ამოდის, არჩილთან მხიარული სახით მიდის, მხარზე ხელს ჰკრავს და მიზანმიუცდარ სროლასა და ვაჟკაცობას უქებს. მოლასა და ყურანის გაძლიერება ჩვენ, აჭარლებს ვერ მოგვიგონებია და იმერეთიდან გამოსულმა კაცმა გაგვახსენაო.

გიორგიმ ასეთი განწყობილების გამოჩენა ძალიან იშვიათად იცის. ის უმეტესწილად გულგრილია და უინტერესო. მისი საზრუნავი არის მხოლოდ ჭამა, ლოცვა და ნებივრობა, უყვარს თეთრი, გამტკიცული ფქვილით ნაცხობი დედალ-პურები, კვლიავით შემზადებული ქათმები, ცხვრის მწვადები, იუხაზურად შეკაზმული ძროხის ხორცი და მისთვის ყველაზე ძვირფასი ტყუპი — ერთწლიანი, ან მცირედ მოზრდილი ზაქი. „მთელს ზაქსა სჭამსო" — ამბობენ მასზე. ღვინოსაც მუდამ საგანგებოდ დაყენებულს მიირთმევს, — ყოველ დღიურად ერთი ჩარექი წითელი ხოდაშნური ან ყვარლური.

უზომო სმა-ჭამამ ახოვანი და მოხდენილი ვაჟკაცი ორმოცდე

წლის ასაკიდან ძალიან გაასუქა, გაასქელა და დაამძიმა. ფეხით ძლივს დადის. ცხენზედაც უჭირს მოუხერხებელი ტანის აწევა. როცა ჭამასა და ძილს მორჩება, ერთთავად სულ ლოცულობს. ერთი ოთახი სულ ხატებით აქვს სავსე: ჩამოუყრელის და ყველას ჩაჰკოცნის; რომელსაც ვერ მიწვდება, ჯოხს მიადებს და მისი მეშვეობით „ჰკოცნის". არ უყვარს არცა ნადირობა, არცა ჯირითობა და ასპარეზობა, არც მწიგნობრობის იცის რამე. ძლივს გაუძლო თავისი ძმის ანტონ კათალიკოსის ორიოდ ლექციას, მერე ხელი ჩაიქნია და შესძახა: „არა მესმის ესე, ენაყავ წყალსა".

მერე უფრო ვაჟკაცი იყო „ხოჯაბეგაი". განა, ის არ იყო, დადიანის გზაზე შემდგარ ტოტლებენს რომ მიეჭრა აწყურის ციხესთან, მიეჭრა და შესძახა:

„ღენერალო, სირცხვილია ამისთანა ღრმის ღალატი მეფისა".

„არა მაქვს ბრძანება იმპერატორისა, რომ შეგება ჯარითა ესრეთ მცირითა მტერსა ღონისა უსაროგებლოდ". — უპასუხა ტოტლებენმა.

„მაგიერთ ღენერალი არცხვენ რუსეთის ჯარსა და უტეხ სახელსა დიდისა რუსეთისა, ღმერთი ჩვენკენ იქნება, ჩვენ შეგებებით, გავიმარჯვებთ და მოვახსენებთ იმპერატრიცას შენს სიმხდალესა".

იქნებ გაცხარებულ უფლისწულს მამა რომ არ შემოსწყრომოდა, სილაც ეთავაზებინა ტოტლებენ გენერალისათვის.

ახლაც მისდამიანადვე გვერიანი ვაჟკაცობას, გაოცებული მამის წინაშე „მეტიჩარა იმერელის" მხარე დაიჭირა და ასეთი თავგასულ უსაქციელობაც მოეწონა.

„იდეურემ, სცა თოფი და ჩამოაგდე!"

ერეკლე უბრალოდ შებრუნდა და სადიდევის მიაშურა. გიორგიმ იცოდა: აქედან მალე მკვახე საყვედურთა ნიაღვარი წამოვიდოდა. მაგრამ ყველაფრისადმი ჩვეული გულგრილობა ამჯერადაც საიმედო აბჯარი იქნებოდა მისთვის.

ეს უცნაური ინციდენტი რაღაცნაირი პროლოგი გახდა „დიდი იმერული ელჩობისა" აღმოსავლეთ საქართველოში.

„ნუ ჰყოფნი, მეფეო!"

ათას შვიდას ოთხმოცდაათ წელს იმერეთიდან თბილისში ჩამოვიდა ელჩობა, რომელშიც შედიოდნენ: გელათელი ეპისკოპოსი ექვთიმე, ქუთათელი ეპისკოპოსი დოსითეოსი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი, პაატა მიქელაძე, სეხნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე ავალიშვილი, ქაიხოსრო ჯაჯანიძე და ფიცის კაცნი — ლორთქიფანიძე, ოსხელიანი, [illegible] და სხვანი.

იმერელი დესპანნი ერეკლეს წინაშე წარსდგნენ და აჯა აღავლინეს:

„არც თქვენ და არც ჩვენ მეფედ არ გვსურს დავით გიორგის ძე; ჩვენი სურვილია, იმერეთი ქართლ-კახეთს შეუერთდეს, იგივე სურთ გურიისა და სამეგრელოს მთავრებს; უნდა აღსდგეს ოდინდელი ერთიანობა სრულიად საქართველოისა, რომელსაც უწინამძღვრებს სახელოვანი ერეკლე. მთელი დასავლეთ ქართველობა დიდის სიხარულითა და სასოებით მოელის საქმისა ამის დასასრულსა... მეზობელთა გლეხთაც იციან ესე და უხარიათ ბატონობა თქვენი იმერეთისა, მტერთაგან ჯვარისა გაოხრებულისა".

მაშ, ერეკლეს საქართველოს გაერთიანებას და სრულიად ქართველთა ერთსულმწამობას სთავაზობენ. ესაა მრავალსაუკუნოვანი ოცნება ქართველი ხალხისა. ვინ იცის, ერეკლესაც რამდენი ეოცნებია, შეეძლო თუ არა აღედგინა ასეულწლების მანძილზე დასამარებული ერთიანობა ამერ-იმერი ქართველობისა. ახლა „იმერელი ერი" თვითონ სთავაზობს და ეაჯება მისი სკიპტრის ქვეშ შეერთებას; ესაა საყოველთაო სურვილი დასავლეთ ქართველთა, ერთსულოვნად ყოველთა, დიდთა და მცირეთა, მთავართა და გლეხთა, თავადთა და მღვდელთა, აზნაურთა და უაზნოთა, თითქოს პატარა კაცს მხოლოდ იმედი დარჩენია, ჩაღრმავებული თავსატეხქვეშ გადაიარის და ჩინს ნიაღვარი ერთიანი საქართველოს, გორგასლიანდავითიანისა და თამარისეული ჯილოსანი გვირგვინი დაადგას.

მაგრამ ქართველ ხალხს ისტორიის კაპრიზ ფორტუნასგან ერთიანობის აღდგენება სამუდამოდ წართმეული ჰქონდა. ერეკლეზე უკეთ ვის შეეძლო სცნობოდა მისი დროის ქარიშხლიანი ჟამსაბრუნავი. საკმარისია, მან თქვას: „დაე, იყოს ერთიანობა სრულიად ქართველთა, ამერთა და იმერთა!" და ერთბაშად ყოველის მხრიდან ამხედრდება სრულიად მუსულმანური სამყარო, ხოლო რუსეთი... რუსეთიდან ჯერჯერობით მხოლოდ „ტოტლებენური ღალატი" უწვნევია „ერთმორწმუნე ქრისტიან მეფეს".

ერეკლემ მდუმარედ მოისმინა იმერელთა თხოვნა, მერე ადგა და სათათბიროდ დარბაზის ერის შეყრა ბრძანა.

სამეფო პალატაში დარბაზის ერი შეიყარა. მოვიდნენ უფლისწულნი, ქართლ-კახეთის წარჩინებული თავადნი, სასახლის კარისკაცნი, მდივანბეგნი, მოურავნი, სარდალნი და მღვდელმთავარნი. ამათგან უსაჩინოესი იყვნენ: კათალიკოსი ანტონ მეორე (ერეკლეს ვაჟი თეიმურაზი), სახლთუხუცესი ჭაბუა ორბელიანი, სარდალი დავით ორბელიანი (ერეკლეს სიძე, თამარის ქმარი), თბილისის მოურავი დავით ციციშვილი (ერეკლეს სიძე, მარიამის ქმარი), სარდალი იოანე მუხრან-ბატონი (ერეკლეს სიძე, ქეთევანის ქმარი). ქიზიყის მოურავი ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ჯარიდან ჩოლოყაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლეონიძე.

თათბირი დაიწყო. ელჩებმა დარბაზის ერის წინაშე გაიმეორეს ქართლ-კახეთთან იმერეთისა და მთელი დასავლეთ საქართველოს შეერთების თხოვნა.

აღმოსავლეთ ქართველთაგან პირველი წამოდგა ჭაბუა ორბელიანი, კაცი ჭკვიანმეტყველი, რიტორი და გულმხურვალე მამულიშვილი. მან მეფესა და სადარბაზოს თავი დაუკრა და მწუხარე ხმით დაიწყო:

„კურთხეულ იყოს აზრი ჩვენდამდე შთაგონებული იმერთა დესპანთადმი, კურთხეულ იყოს აზრი იმერთა ერისა! ჩვენ სასიკეთოდ რა დაგვიშლია? ნუთუ რამე არს საყოყმანო და დასაყოვნებელი?"

წამით შეჩერდა.

მეფე სდუმდა. ყველა მას შესცქეროდა.

ჭაბუამ უცბად შესძახა:

„ნუ ჰყოფნი, მეფეო! მეფე ერისათვის და არა ერი მეფისათვის! ერი იმერთა ითხოვს ერთობასა და კავშირსა, ვითარ ეტყვი, მეფეო, უარსა? რისთვის არ მიიღებ ასეთ სანუკველ თხოვნასა?.. მე ვიცი და მესმის აზრი თქვენი, მეფეო! შენ ასე ფიქრობ: როგორ წავართვათ

ჩემს შვილიშვილს, დავით არჩილისძეს. მეფობა იმერეთისა თუ ასე ფიქრობ, ეს მოასწავებს დიდ უბედურებას იმერთათვის და დაღუპვას მთელი საქართველოსათვის! განა, მსგავსი რამ აქამდე არ მომხდარა? შენ ხომ მეფობა წაართვი ქართლსა. მაგრამ რაი დაკარგა საქართველომან დაკავშირებითა ქართლისა და კახეთისა? შენ ხომ არაგვის საერისთავო წაართვი იქ მემამულე ერისთავთა? შენ ხომ ქსნისაც საუკუნოდ წაართვი ქსნის ერისთავთა? მერე, თუ არ მოიგო, რა დაკარგა ამით ჩვენმა მშობელმან საქართველომან? ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა. ძლიერება მეფობისა არის ერთა დაკავშირება. იმერნი თვითონ, თავისი ნებით, ზეგარდმო აზ-რით შთაგონებულნი, გიხმობენ შეერთებას. შენც ნუღარ ჰყოვნი, მეფეო ჩვენო!“

ორბელიანი შესდგა.

მეფე კვლავ მდუმარებდა.

მაშინ ზედიზედ წამოდგნენ ანტონ კათალიკოსი, დავით ორბელი-ანი, სოლომონ ლიონიძე, ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ჯარიან ჩოლო-ყაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და გულმხურვალედ სთხოვეს მეფეს, მიეღო ერთიანი ხელმწიფობა, ქართლ-კახეთისა და იმერეთისა.

ვერცერთმა მათგანმა ვერ მიიღო პასუხი მეფისაგან. იგი უძ-რავად იჯდა და მძიმე საფიქრალს მისცემოდა.

ახლა ისევ იმერთა წრიდან გაისმა სიტყვა. ქაიხოსრო წერეთელი ლაპარაკობდა:

„ბატონო მეფევ, შეისმინეთ ჩვენი თხოვნა და მიიღეთ მეფობა იმერეთისა. დიდ, იყოს ერთობა მარადისი ქართლ-კახელთა, იმერელ-თა და ყოველ ქართველთა შორის, ხოლო უკეთუ ვერ დამტკიცდება ერთობა ჩვენთა, შეუდგება უწესობა საერთო საქმეს. ხოლო რამ შეიქმნება ქართლისათვის და მეფობისა თქვენისათვის, — მაშინ და-ტოვეთ მეფობა იმერეთისა, მაშინ უბოძეთ თქვენის ნებით მას სხვა ხელმწიფე. ახლა კი სცადეთ, ნუღარა ჰყოვნით, მიიღეთ გვირგვინი ჩვენიც, განძლიერდით ჩვენით და განგვაძლიერეთ თქვენით!“

„განძლიერდით ჩვენით და განგვაძლიერეთ თქვენით!“ ჩამოირ-ბინა დარბაზს ერთ ამ ჯადოსნურმა სიტყვებმა.

„ირწმუნეთ, მეფევ ბატონო, როცა მტერი ჩვენი ერთობას აშ-

ბავს შეიტყობს, მაშინვე მიეცემა შიშსა და ძრწოლას“, დაასრულა წერეთელმა.

არც იმჯერად ინება მეფემ პასუხი. არც უფლისწულებს უნებე-ბიათ წარმოეთქმა სიტყვისა.

უეცრად ტყვიასავით გავარდა იოანე მუხრან-ბატონის სიტყვა:

„მეტად ძნელ საქმეს გვთხოვენ იმერნი. არ შეგვიძლია შემოერ-თება იმერეთისა“.

„რად არ შეგვიძლია?“

„რად არ შეგვიძლია?“

„ჩვენ რა დაგვიშლის?“

მუხრან ბატონი კი უჯიათად განაგრძობდა:

„ჩვენ ქართველთა ჩვენის თავისთვის ვერ მოვუვლია, ვითარ მოვუვლით იმერეთსა?“

„ეს რა საკადრისია?“

„ასეთი აზრი როგორ იქნება?“

„განა, იმერეთიც საქართველო არ არის?“

მუხრან-ბატონმა თითქოს ჩაასწორა მრუდე ნათქვამი:

„რად ვეძებთ პატრონად ქვეყანასა, რომელსაც ჰყავს საკუთარი პატრონი. შვილის-შვილი ჩვენი მეფისა?“ სთქვა და მამაშვილური მზერით შეხედა ერეკლეს.

ფეხზე წამოიჭრა ფიცხელი დავით ორბელიანი და დასჭექა გა-ცეცხლებულმა:

„მუხრანის ბატონი ბრძანებს, ქართველებს ჩვენის თავისთვისაც ვერ მოგვივლიაო. დიახაც, მართალს ალაპარაკებს, რომ ვერ მოუვლია იგი დღეს თავის ქვეყანას თავისის ხმლითა და ბაირაღითა, მაგრამ მოვა დრო და ღმერთი მოგვცემს სხვა მუხრან-ბატონსა, რომლის ხმალი უფრო მჭრელი იქნება“.

დარბაზი აირჩქოლდა. უმრავლესობა ორბელიანს მოწონების შეძახილებით შეხვდა. ბრაზით გაჭენილ მუხრან-ბატონსაც აქა-იქ ვიღაცეებმა აუბეს მხარი.

ორბელიანის მკაცრმა გამოსვლამ ბრაზი წაჰკიდა თვითონ ხელმ-წიფეს. განაწყენებული ერეკლე ტახტიდან წამოვარდა და სადილოს მიაშურა. დარბაზის ერი წამოიშალა და ამღელვებელი სხდომაც ჩაიშალა.

არავინ იცის, რა საუბარი წარიმართა იმ ღამით მეფესა და დედოფალს შორის, მაგრამ მეორე დღეს ნათელი გახდა პატივმოყვარე ქალის საპოლიტიკო კაპრიზნი და ახირებანი.

დარეჯანმა ჭაბუა ორბელიანი გამოიძახა და რისხვა აფრქვია.

„მაშ, იმერეთის შემოერთება მოისურვეთ?"

„დიახ, დედოფალო", დინჯად უპასუხა ორბელიანმა.

„პირველი სიტყვაც შენ გიბრძანებია".

„დიახ".

„მე ვიცი, ვინც ჩაგაგონა აზრი ეს".

„ვინ უნდა ჩავეგონებინა, დედოფალო?"

„გიორგი".

„გიორგი?"

„სწორედ ის. ტახტის მემკვიდრე ხომ ეგ ბრძანდება, ახლა იმერეთსაც თუ შემოიერთებთ, სრულიად საქართველოს მეფობასაც გაიმზადებს; დავით ორბელიანიც ხომ მისი დის ქმარია და მუხრან-ბატონის ნეტოლეც. ამიტომაც უჩიჩინებია ისეთი უკადრისი სიტყვები, უეჭველად ისიც გიორგის წაუქეზებია".

„არა მგონია, დედოფალო ბატონო. თვითონ გიორგის ერთი სიტყვაც არ დასცდენია, რაც გიორგი არც სხვა რომელიმე უფლისწულს არ უხსენებია რაიმეს თქმა".

„შენ ხომ იცნობ და პირველმა ბრძანე დაპყრობა იმერეთისა".

„რატომ იცნობ, დედოფალო, ჩვენ ხომ ქართლ-კახეთ-იმერეთის ერთობაზე ვბჭობთ!"

„ეგ არ მოხდება!" შეჰკივლა დარეჯანმა.

„უარს ვინ იტყვის, დედოფალო?"

„მეფე".

„მეფე!" განცვიფრდა ჭაბუა.

„სწორედ ეგ".

„მაგრამ მე ხომ უკვე ვთქვი ჩემი სიტყვა და კვლავაც იმას გავიმეორებ: უნდა შეერთდნენ ქართლ-კახეთი და იმერეთი".

„ხოლო ხვალინდელ შეკრებილობაზე იტყვი, რომ არ უნდა შეერთდნენ!"

ორბელიანმა ბრაზი ძლივს დაიოკა და მტკიცედ განაცხადა:

„არა, ბატონო დედოფალო, ვერ შევიქნები ქვეყნის ორგული. ჩემი აზრი მეფისა და სამეფოის სამსახურში დარჩება უცვალებელად, მტკიცედ, შეურყევლად, ხოლო უკეთუ არ იცვლება, ამავე აზრსა შევიტან საფლოვსა თანა. რად მიბრძანებთ, არ ვუერთგულო მეფესა და ქვეყანას ჩემსას? მე კარგად ვიცი, რასაც ვამბობ. განა შემიძლია ვიყო და მერქვას ორჩეული მეფისა და სიკეთის ნაცვლად ბოროტს ვურჩევდე? ამით ხომ ეგე იქმნება საქმე ეშმაკისა, კაცისა ბოროტისა და მტრისა ქვეყნისა. ჩვენს მამა-პაპათ სისხლი უღვრიათ თავის ქვეყნისათვის და მეფეთათვის. მეც ვარ შვილი ჩემი ქვეყნისა და ერთგული ჩემი მეფისა. ამისათვის, რაც ერთხელ ვთქვი, იმასვე გავიმეორებ და შიშის გარეშე კვლავ მოვახსენებ ხელმწიფეს ჩემსას და თქვენც, ბატონსა ჩემსა დედოფალსა".

ეს სთქვა, დედოფალს მოწიწებით თავი დაუკრა და სწრაფი ნაბიჯით გავიდა სასახლიდან.

დარეჯანი გაოგნებული და გაბრაზებული დარჩა.

სწორედ ამ დროს მასთან შეხვედრა ითხოვეს იმერელმა ელჩებმა.

დედოფალი ცივად შეხვდა სტუმრებს. არაფერმა არ გასჭრა: არც იმერელთა თავაზიანობამ და ენაწყლიანობამ, არც ხალხის სიდუხჭირისა და უპატრონობის აღწერამ, არც ხვეწნა-მუდარამ და არც თავშეკავებულმა მუქარამ. დარეჯანი უკმეხ შეურაცხმყოფლად ერთსა და იგივეს იმეორებდა:

„მე ვერ გამოვგლიჯავ იმერეთის გვირგვინსა ჩემი შვილიშვილის ხელთაგან".

ელჩები ცერიფერს გაბრუნდნენ.

მეორე დღეს კვლავ შეიყარა დარბაზის ერი.

ისევ ჭაბუა ორბელიანმა დაიწყო; ისევ დაადასტურა მისი აზრი ანტონ კათალიკოსმა. ყველაფერი წინა დღის თათბირის კვალობაზე წარიმართა. დარბაზის ერის დიდმა უმრავლესობამ იმერეთის შემოერთება მოითხოვა. ნაწილი, იოანე მუხრან-ბატონის მხარდამხარ, კვლავ შეერთების წინააღმდეგ დადგა. მოვიდა ჟამი, როცა მეფეს გადამწყვეტი სიტყვა უნდა ეთქვა.

კარგა ხნის დუმილის შემდეგ ერეკლემ მზერა მიაპყრო ტახტის

მემკვიდრეს, რომელიც აქამდე, ორივე სხდომაზე, სრული მდუმარე-ბითა და გულგრილი უძრაობით იჯდა და არაფრით არ ამჟღავნებდა არც თანხმობას და არც უარყოფას. ის კი არადა, ამ დღეებში მას, ამრეზით მაცქერალი დედოფალ-პატარძლისა და მამის რიდით, არავითარი შეხვედრა არ ჰქონია არც სტუმრებთან და არც მასპინძლებთან.

„შენ რას იტყვი, გიორგი?" ჰკითხა მეფემ.

გიორგიმ ზორბა ტანი ხელად დასძრა და ფიცხად დაიწყო:

„ხელმწიფეო ჩემო! სიტყვა ჩემი, ვიციანცა ვხედავ, მთავრე-თათვის წინააღმდეგ და არასასურველ შეიქმნება, მაგრამ მაინც გაბედავ მოგახსენო. შეერთება იმერეთისა ქართლ-კახეთთან არის სიმტკიცე მეფობისა, ანუ თუ გნებავთ, უძლეველობა ქვეყნისა ჩვენისა მტერთაგან. უნდა იქნას ერთობა! რა არს კეთილის, რა არს მშვენიერ, ვითარ ერთობა ძმათა, — იტყვის წინასწარმეტყვე-ლი დავით. სამეფო ისრაელთა დაეცა მაშინ, როდესაც განიქდა ორად სამეფო სოლომონისა; საბერძნეთიც მაშინ დაეცა, თუ განიყო ორად და სამად. მეფობა განყოფილი არის დაქცევის, — ბრძანებს მაცხოვარი".

იჯდა და იქცეოდა ისევე გულგრილად და უდრტვინველად, როგორც სიტყვის წარმოთქმამდე; თითქოს არც კი აინტერესებდა, როგორ ეპასუხებოდნენ და რა შედეგი მოჰყვებოდა მის სიტყვას; თითქოს მხოლოდ მამის ბრძანების მორჩილებით თქვა თავისი პასუხი და მე-ტი არაფერი.

ხოლო თვით სიტყვამ იმერეთის უფლისწულისამ დიდი შთა-ბეჭდილება მოახდინა დარბაზის ერზე. იმერეთის დიდებულნი და მათი მომხრენი აღელვებულებაში მოვიდნენ. ისევ წამოდგა ჭაბუკი ორბე-ლიანი, გიორგის ხელი შეახო, მერე თავისი ომახიანი ხმა ჩაიკნინა და მეფეს ლმობიერად სთხოვა, ბოლოს და ბოლოს მასაც თავისი ხელ-მწიფური განჩინება გამოეტანა.

ერეკლე ფეხზე წამოდგა. დარბაზის ერიც წამოიშალა.

მღელვარებით აღსავსე მოლოდინი მეფის მბრძანებლურმა ხმამ დაარღვია:

„მე მიხარის შეერთება იმერეთისა, მაგრამ თხოვნას ამას ვერ მივიღებ: მტერი მადგას კარსა; ვერ გავიხდი ახალს მტერსა.

რომელიც უნდა იყოს შვილთა-შვილი ჩემი იმერთა ტახტისათვის განმზადებული".

წამით შეჩერდა, მზერა სტუმართა მხრისაკენ მიმართა და მტკიცედ დაამოწმა:

„დესპანნო, წარვედით და იმერთა ერსა გამოუცხადეთ, რომ დღეს ვსვამ იმერეთისა ტახტზედ შვილიშვილსა ჩემსა და ესრეთისა კავშირითა თავით თვისით იქმნება ერთობა იმერეთისა და ქართლის თანა".

დასრულდა და სასწრაფოდ გავიდა დარბაზიდან.

სამეჯლისო წვეულება დასრულდა.

იმავე წელს ერეკლემ 4.000-იანი ჯარი გაგზავნა იმერეთში ოთარ მუხრან-ბატონის სარდლობით. ექსპედიციას თან ახლდნენ: უფლისწული იულონი, ქიზიყის მოურავი ზაქარია ანდრონიკაშვილი, მისი ძმა (და უფლისწულ გიორგის ცოლისძმა) რევაზ ანდრონიკაშვილი და ჯარდან ჩოლოყაშვილი.

ერეკლესაგან წარგზავნილებმა ქუთაისში სასახლის კარის გადატრიალება მოახდინეს: იმერეთის ტახტიდან გადააყენეს დავით გიორგის ძე და მის ნაცვლად, სოლომონ მეორის სახელწოდებით მეფედ დასვეს ერეკლეს შვილიშვილი დავით არჩილის ძე.

ამგვარად, საქართველოს გაერთიანების უკანასკნელი ცდა მარცხით დამთავრდა. ქართულ მიწაწყალთა ერთობის გამომხატველი პატრიოტული ძალები ვერაფერს გახდნენ დარჩენილ ფეოდალებისა და ნის ფეხქვეშ მეფეთა ვიწროპირადული მეხანიკური ინტერესების წინაშე. ჭეშმარიტ ქართველთა ხმა გახდა „ხმად ღაღადებისა უდაბნოსა, ენითა ცემა ჰაერისა და ამაო ზღვრის ბაგეთა", დიდმა ქართველმა პატრიოტმა, ვიცე-კანცლერად წოდებულმა სოლომონ ლიონიძემ ისიც შეძლო, მთელი დასავლეთი საქართველო ფეხით შემოევლო და თავისი ბრწყინვალე მჭევრმეტყველებითა და წრფელი მამულიშვილობით ქვეყანა დაერწმუნებინა, რომ ერისა და ქვეყნის გადარჩენისათვის თუ გაერთიანება არა, მტკიცე შეკავშირება მაინც ქცეულიყო რეალურ ძალად. იგი არწმუნებდა ყველას — მეფეებს, მთავრებს, თავადებს, აზნაურებს და გლეხობას — უეჭველად მხოლოდ ქვეყნის შიგნით მოენახათ გზები და საშუალებები ერთიანი მტკიცე

კავშირის შეკვრისა და ურიცხვ მტერთაგან საქართველოს გადარჩენისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას საქართველოს ხსნა წარმოუდგენლად მიაჩნდა.

სოლომონ ლიონიძის, — ამ ქართველი დემოსთენეს (შევნიშნავთ: იგი დემოსთენე იყო ერთდროულად, როგორც ორატორი და როგორც პოლიტიკოსი) თავგამოდებულმა ცდამ ნაყოფად ის გამოიღო, რომ იმავე 1790 წელს თბილისში გაფორმდა ხელშეკრულება ქართველ მეფე-მთავართა შორის — „ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული ქართლისა, კახეთისა, იმერეთისა, ოდიშისა და გურიისა".

ფორმალურად ეს იყო კავშირი ქართველ ტომთა, „ერთისა ენისა მქონებელთა, მსგავსსჯულობით მოყვარეთა, ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა..." მაგრამ მხოლოდ და მხოლოდ ფორმალურად. გნებავთ, ქაღალდურად. მაგრამ „მოკავშირეებს" რამდენიც არ უნდა ეძახნათ, „ვფიცავთ, ვიყოთ მწადნელი ერთობისა და მეგობრობისათა" — ფაქტიურად ისევ იყო „ენითა ცემა ჰაერისა"; ერეკლე მეორეც, სოლომონ მეორეც, გრიგოლ დადიანიც და სვიმონ გურიელიც მხოლოდ ცალკე ფეოდთა პატრონნი იყვნენ.

ფეოდალური ეგოიზმი და სეპარატიზმი ისევ დამღუპველ მაჯლაჯუნად აწვა საქართველოს.

არამცთუ სრულიად საქართველო, არამედ ცალკე ქართლ-კახეთიც კი არ წარმოადგენდა ერეკლესათვის ერთიან ცენტრალიზებულ სახელმწიფოს. ერეკლეს ცხრა ვაჟიდან ორი მოუკვდა (ლევანი და ვახტანგ I) და ერთი ბერულ ცხოვრებას შეუდგა (თეიმურაზი — ანტონ II კათალიკოსი), ხოლო მეფობის პრეტენზიით მას ექვსი ვაჟკაცი (გიორგი, იულონი, ვახტანგი, მირიანი, ალექსანდრე და ფარნაოზი) დარჩა.

მაშ, ექვსი იყო კანდიდატი ქართლ-კახეთის მეფობისა, ხოლო სამეფო ტახტი ერთადერთი იდგა თბილისის სასახლეში.

და აი, სიბრძნით განთქმული ხელმწიფე ისე მოიქცა, ვითარცა ჩვეულებრივ, ბანალურ ზღაპარში ხდება ხოლმე: სამეფო შვილებს დაუნაწილა: კახეთი გიორგის მისცა, ქსნის ხეობა — იულონს, არაგ-

ქვა ყოფილი საერისთავო (ლევანის სიკვდილის შემდგომ) — ვახტანგს, მარტყოფი — მირიანს, სურამი — ფარნაოზს. ამას კი, როგორც მოსალოდნელი იყო, სულ მალე მოჰყვა ჩვეულებრივი შინაური შუღლი, მტრობა და მესისხლეობა.

საეჭვოდ არავის დარჩენია, რომ ისედაც მცირე ქვეყნის ამნაირი დანაწილება და შინა-ნათესაური მტრობა, ჩამოგდება ისევ და ისევ დარეჯან დედოფლის ნებით ხდებოდა.

1791 წელს დარეჯანმა ერეკლეს კიდევ უარეს საბედისწერო კანონზე მოაწერინა ხელი. ესაა ახალი სამეფო-სამემკვიდრეო კანონი. მანამდე, თხუთმეტი საუკუნის მანძილზე, ქართული სახელმწიფო ტრადიციის მიხედვით, დაკანონებული იყო, რომ სამეფო ტახტი მეფის სიკვდილის შემდგომ გადადიოდა მის უფროს შვილს. ერეკლემ ეს კანონი შესცვალა და მის ნაცვლად დაადგინა, რომ მისი სიკვდილის შემდგომ მართალია, მეფობას მიიღებდა უფროსი ვაჟი (გიორგი), მაგრამ ამ უკანასკნელის შემდგომ — მისი ძმები (იულონი, ვახტანგი, მირიანი, ალექსანდრე, ფარნაოზი) თანმიმდევრობით; ხოლო ძმათა ცხოვრების დასრულების შემდეგ, მეფობას განაგრძობდნენ უფროსი ვაჟის ძენი, შემდგომ ისევ თანმიმდევრობით მომდევნო ძმების ძენი და ა. შ. ყველაფერი ეს დარეჯან დედოფლის ნებასურვილი იყო, რამეთუ მის უშუალო ღვიძლ-შთამომავალთ (გერი გიორგის წინააღმდეგ) უზრუნველყოფილი ჰქონოდათ ხელმწიფობა.

ასეთი იყო ვითარება საქართველოში, როცა სამხრეთის ცა ერთბაშად საავდრო ღრუბლებით გაიტენა და გაისივდა.

პატარა კახს ახალი მეხთა-ტეხის ხმა არც ამჯერად გამოჰპარვია, მაგრამ გარეშემტრისადმი მუდამ უტყუარმა ალღომ სწორედ ახლა, ამ უეცარი ძნელყამობის ასალაგმავად, საბედისწეროდ უმტყუნა.

გენიალურმა ჰანიბალმაც მხოლოდ ერთხელ დაუშვა შეცდომა და ისტორიის ფორტუნამ მას არ აპატია.

ეს ერთადერთი მცდარობა საბედისწერო გამოდგა მისთვის და მისი სამშობლოსათვის...

ႤႥႬႳႵႨ

„ეგე გველი რამე არს, საწოლ არა აქვს და შინაით დამალდება და შვილნი მუცლიდამ გამოსჭამენ და ვერა გამოსცდენ, თუ კაცს უკბინა, აღარ მორჩება".

ს უ ლ ხ ა ნ ს ა ბ ა.

სეფევიდების უკანასკნელი წარმომადგენლის, შაჰ-თამაზ მეორის დროს, ასტრაბადში დაწინაურდა თარაქამულ-თურქული მოდგმის ყაჯართა გვარ-ტომი. მისმა ბელადმა ფათ-ალი-ხანმა ირანის მთავარსარდლობას მიაღწია. მაგრამ მას მალე დიდი მეტოქე გამოუჩნდა — ნადირ-ყული აფშარი, მდაბიოთაგან დაწინაურებული ნიჭიერი და თავზეხელაღებული ყიზილბაში. ნადირ აფშარმა შაჰ-თამაზი ყაჯართა ბელადის ორგულობაში დაარწმუნა, კიდევაც მოაკვლევინა და ირანის მთავარსარდლობაც თვითონ ჩაიბარა.

ნადირმა იცოდა, რომ შვილები მამის სისხლის მაძიებელნი არიან და ახლა ფათ-ალი-ხანის ვაჟის, მაჰმად-ჰუსეინ-ხანის წინააღმდეგ დაიწყო ბრძოლა. ეს ბრძოლა ბოლოს და ბოლოს მაჰმად-ჰუსეინის მარცხითა და გადახვეწით დამთავრდა, ხოლო მისი ორი მცირეწლოვანი ვაჟი ნადირის ძმისწულმა ალი-ყული-ხანმა დატყვევებულნი მოჰგვარა შაჰ-თამაზს.

იქვე ძმათაგან უფროსი, ექვსი წლის ბალღი, ჯალათმა გააშიშვლა, ალესილი დანა ლაჯებში დაადო და.... დაასაჭურისა.

ასე დაიწყო ცხოვრება ა ღ ა-მ ა ჰ მ ა დ-ხ ა ნ ყ ა ჯ ა რ მ ა, აღმოსავლეთის ზნეცვლილ დესპოტთა შორის უსაშინელესმა მიზანთროპმა.

ვაჟკაცობაწართმეული ვაჟი სასახლის კარზე დასტოვეს, ვითარცა ამანათი-მძევალი.

ყაჯართა ყველაზე დიდი მოსისხლე ნადირ-ყულ-აფშარი შეიქნა ირანის უკანასკნელი დიდი ხელმწიფე — ნადირ-შაჰი. ნადირ-შაჰის შემდგომ ირანის მბრძანებელი გახდა მისი ძმისწული, აღა-მაჰმადხანის ტრაგედიის უშუალო შემოქმედი, ალი-ყული-ხანი, რომსაც ხელმწიფობაში ადილ-შაჰად წოდებული.

სასახლის კარზე კვლავ უსიტყვოდ, უპატრონოდ და უხმაუროდ და-აბიჯებდა ჭაბუკობის ასაკში შესული, მაგრამ ჭაბუკობაწართმეული, ბებრული ნაოჭებით სახედაჩნეული და დაღმეჭილი ადამიანი.

აღილ-შაჰი გარდაიცვალა და საჭურისმაც პირველად გამოაჩინა შხამიანი ეშვი. იგი სასახლიდან გაიპარა და ნათესავ ყაჯარებთან გა-იქცა. ყაჯარები უკვე ირანის ტახტის დასაპყრობად მოიწევდნენ. სა-ჭურისის მამა მაჰმად-ჰუსეინ-ხანი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო და თავისიანთაგან გახელმწიფების ყველაზე ძლიერ პრეტენდენტად ითვლებოდა. მამა-შვილი შეერთებულად ამოქმედდნენ ირანის ტახტ-გვირგვინისათვის მეომარ ქურთულ საგვარეულოს — ზენდების წინააღმდეგ.

საშინელი ხოცვა-ჟლეტა ზენდების გამარჯვებით დამთავრდა. მაჰმად-ჰუსეინხანს თავი მოკლეს. ირანის ტახტზე დაჯდა ქერიმ-ხან-ზენდი, რომელმაც თავის სატახტო ქალაქში, შირაზში, ტყვედ და ამანათ-მძევლად წაიყვანა აღა-მაჰმად-ხან-ყაჯარი.

საჭურისი მაშინ თვრამეტი წლის იყო. ტანი კი ათი-თორმეტი წლის ბიჭისა ჰქონდა. ეს ნაშლევი ქონდრისკაცი გასაოცარი ტაქტით და ხერხიანობით მოქმედებდა. უნდობლობისა და ვერაგობის ატმოსფეროში გახვეულ სასახლის კარზე არავინ იყო მისებრ ვე-რაგი და კაცთმოძულე, მაგრამ ყველას სიცრუით ღვთისმორწმუნებლად თავს აჩვენებდა, ვითარცა უღრმესად ერთგული, თვინიერი, მორჩი-ლი, მოყვარული და თავდადებული ადამიანი. ზედმიწევნით დახვე-წილი ინტრიგების საუფლოში საჭურისი ჩანდა მხოლოდ როგორც მაჰმადის რჯულის მიმდევართაგან უპირველესი მოგვი-ფანატიკოსი და ხელმწიფის მრჩეველ-ვეზირთაგან — უერთგულესი და უნიჭი-ერესი კარისკაცი.

რომაელმა სარდალმა კვინტუს ცეცილიუს მეტელუსმა თქვა: „მე ჩემს ტუნიკასაც დავწვავ, თუ შევიტყობ, რომ მან ჩემი გეგმები იცის“, მისგვარადვე უთქვამს მუჰამედს (ვინც აიღო კონსტანტინო-პოლი): „ჩემს წვერში ერთი ღერიც რომ აღმოჩნდებოდეს ჩემი საიდუმლოს მცოდნე, მთელს წვერს დავიგლეჯდი!“ უფრო დამა-ჯერებლად თქმის უფლება ჰქონდა აღა-მაჰმად-ხანს: მის ნაშლევ სხეულში ხომ მსოფლიოს სიძულვილი და შურისგება, კაცთა მოდ-

გმის ამოსავლებად, საოცარი თავშეკავებულობითა და შენიღბუ-ლობით იყო ჩასახლებული. არავითარი გამჟღავნება, — არც მიდევ-ლობაში არ მივიღებთ მის ერთადერთ საქციელს: ქერიმ-ხანის სა-ტახტო დარბაზში, აუდიენციების დროს, გაბრაზებული საჭურისი წამოსახსნელის შიგნით მალულ პატარა დანას იღებდა და ძვირფას ხალიჩებს მალულად ჭრიდა და ფლეთდა, მაგრამ ამასაც ვერასოდეს ვერავინ შეიტყობდა, რომ შემდეგომ, ძმასა ხელმწიფისა, თვი-თონ არ ეთქვა აღა-მაჰმად-ხანს; ამას იტყოდა თავის ამალაში და ზედვე დასძენდა: სულელი ვიყავი, როცა ამას ჩავდიოდი, რადგან ვერ გამითვალისწინებია, ბოლოს და ბოლოს მე უნდა გავმხდარიყა-ვი პატრონი ამ დაჭრილი ხალიჩებისა.

1779 წელს ქერიმ-ხან ზენდი მოკვდა და ატყდა საშინელი ხოცვა-ჟლეტა მის მემკვიდრეთა შორის. საჭურისისათვის არავის ეცალა და ამანაც ექვსი ერთგული კაცის თანხლებით, ღამით, იდუმალ, სასახ-ლიდან გაქუსლა. შირაზიდან თეირანამდე შეუსვენებელი ჭენებით მივიდა. აქ მაზანდარანელი ყაჯარები შემოეგებნენ და თავის მბრძანებლად გამოაცხადეს. საჭურისს ძმები და ბიძაშვილები ჰყავ-და: იმათაც მოსურვებიათ ირანის შაჰის შაჰობა. ატყდა მათ შო-რის ცილობა, მტრობა, ბრძოლა და სისხლის ღვრა.

აღა-მაჰმადი ამ საშინელ კაცთა ხოცვაში მუდამ პირველი იყო სიმამაცით, სიკვდილისადმი გულგრილობით, ნიჭიერებით, ხერხი-ანობით, ცბიერებით, მუხანათობით, დაუნდობლობით, შეუბრალებ-ლობით.

ჩრდილოეთსა და სამხრეთ ირანში საშინელი „საპრიზო ბრძოლა“ მიმდინარეობდა. „პრიზი“ იყო ირანის ტახტ-გვირგვინი. ჩრდილო-ეთში ყაჯარები ჟლეტდნენ ერთმანეთს, სამხრეთში — ზენდები. „ფი-ნალში“ გავიდნენ აღა-მაჰმად-ხან ყაჯარი და ლუთფ-ალი-ხან-ზენდი.

ეს ამბები მაშინ ხდებოდა, როცა ერეკლეს იმერეთის შემოერთე-ბაზე უარი ჰქონდა ნათქვამი და თავისი ქართლ-კახეთიც უკვე სა-უფლისწულოებად დარიგებული.

აღა-მაჰმადმა, მას შემდეგ რაც დაიპყრო მთელი მაზანდარანი, თალიში, სამხრეთ აზერბაიჯანი, ისპაჰანი და შირაზი, მთელი ძალე-ბი დასძრა ქალაქ ქერმანისაკენ, სადაც გამაგრებული იყო ლუთფ-

ალი-ხანი. დიდხანს ქერმანი მედგრად იგერიებდა ყაჯართა იერიშებს; მერე, ციხე შიგნიდან გატყდა: მოღალატეებმა და შეთქმულებმა მტერს კარი გაუღეს და ლუთფ-ალი-ხანსაც ბორკილები დაადეს. აღა-მაჰმადმა მეტოქეს ჯერ საკუთარი ხელით თვალები გამოსთხარა, მერე წამებით სული ამოხადა. გაბოროტებულმა საჭურისმა ქერმანის მცხოვრებნი სასტიკად აწიოკა. მისი ბრძანებით სიკვდილს გადარჩენილი ყველა მამაკაცი დააბრმავეს, — ოცი ათასი წყვილი თვალი საშინელ მბრძანებელს წინ დაუწყვეს; ქალები აღა-მაჰმად-ხანის მეომრებმა, ნისივე ნებით, დაიტაცეს და ხასებად გაიხადეს.

ირანი თურქული მოდგმის ყაჯართა დინასტიის ქვეშ მოექცა. აღა-მაჰმად-ხანმა სამეფო ტახტი თეირანში დადგა და ბოროტი მზერა კავკასიისკენ გამართა.

ამ დროს იგი ორმოცდაათ წელს გადაცილებული „ბებერი" იყო; ტანად ისევ „ბავშვში ჩასახმელი", გულად — შიშველი მძულვარება, გონებად — სატანური ცბიერება, ქოსა სახე — ოთხმოცდაათი წლის დედაბრის მიხრწნილება, ხოლო თვალები — გველის ნესვისილი უძრავნი და შხამით აღსავსე.

ვაი, მას, ვინც ცნობისწადილით წააწყდებოდა და მის საარაკო სიმახინჯეს თვალს დააშტერებდა: ის თვალი იქვე დაიშრიტებოდა. სწორედ ასეთი „ცნობისმოყვარეობისათვის" დაჰკარგა თვალთა სინათლე მისმა ერთგულმა მცველმა, რომელმაც ადრე თავისი მბრძანებელი აშკარა სიკვდილს გადაარჩინა.

იყო ძუნწი და ანგარი, გარნა არ უყვარდა ფუფუნება. კაცს ყურების დაჭრა მიუსაჯა და შეიტყო, რომ დასასჯელად განწირული ჯალათს ექრთამებოდა, ყურები სანაცვლოდ დაენარჩუნე და დიდ ფულს გპირდებიო. შაჰმა ის კაცი მოიხმო, ორმაგი ქრთამი გამოართვა და ყურები მთლიანად დაუნარჩუნა.

ასეთიც მოხდა, რომ ფულისმოყვარე აღა-მაჰმად-ხანი ვიღაც დერვიშს შეუთანხმდა — შენს კარისკაცებს ფული გამოვტყუოთ და თანაბრად გავიყოთო. პირობისამებრ ერთ დღეს, შაჰთან, მისი ბრძანებით, ვითომდა ხელმწიფის საქმეთათვის, მრავალრიცხოვანი სასახლის კარისკაცია შეიყარა. დაკონკილ-დაძონძილი დერვიშიც ვითომ შემთხვევით გამოცხადდა. შაჰმა სახაროდ შეიბრალა დერ-

ვიში, სალაროდან ფულის გაცემა ბრძანა და თან იქ დამსწრეთ მიმართა: აბა, ვინ მეტს გაიღებს საბრალო დერვიშისათვისო. შაჰის მრისხანებით დაშინებულმა და მაამებლობის ხროვად ქცეულმა კარისკაცებმა ერთიმეორის ჯიბრზე ღრიჯი საბოძვარი გაიღეს. დერვიში აუარებელი ოქროვერცხლით დაატვირთა (თუმცა პირობა არ შეასრულა, ღამით იდუმალ გაუჩინარდა და ხარბი ხელმწიფე ასე გაცრუებული მშრალზე დააგდო).

ასეთი სულის ხელმწიფეს მართლაც შეეძლო დაცარიელებული ხაზინა სწრაფად შეევსო და გაემდიდრებინა. ისედაც, ის ხომ უთვალავ აღმოსავლელ ხელმწიფეებთან ერთადერთი იყო, რომელსაც არაფერი დაეხარჯებოდა უთავბოლო ნადიმობაში, ქეიფ-ლოთობასა და ჰარამხანის ტრფიალებაში. მისი მშრალი და მჭკნარი სიცოცხლისათვის უცხო იყო ყოველგვარი სიამენი ამქვეყნიური.

მაშ, ირანის ტახტზე იქედნე იჯდა და კავკასიისკენ მოეპყრო მზერა!

საბედისწერო წლის დასაწყისი

„თუ განრისხება შეუერთდა მათ ბოროტ ნებას,
მაშინ ისინი დაგვედევნებიან უფრო ულმობლად
მეტ გააფთრებით, ვიდრე ესხმის ძაღლი კურდღელს".

დანტე

აღა-მაჰმად-ხანს საქართველო ჯერ თავის ოცნებით არ მოეხილა, გარნა იცოდა, რა სიმდიდრე გადამალულიყო შავი ზღვიდან აზერბაიჯანამდე. იგი ხმალდახმალ ჯერ ქართველობას არ შეხვედრია, გარნა იცოდა, რა თავზეხელაღებული ვაჟკაცები ჰყავდნენ დარაჯად თავის მიწა-წყალს, არც ერეკლეს შეხვედრია პირისპირ ველზე, გარნა იცოდა, ევროპისა და აზიის შესაყარში ხელმწიფობდა ხელმწიფეთაგან უმამაცესი.

აღა-მაჰმადმა სრულგამწარებულ ბავშვობიდანვე იცოდა, რომ ძალიან

შორს ჩრდილოეთით ძლიერი „თეთრი ხელმწიფე“ იჯდა, ხოლო მის უზარმაზარ სამბრძანებლოთა სამხრეთით, კავკასიონს გადაღმა, სადაც პატარა სამეფოს მქონე ქრისტიანი მეფე ზღვასავით ამარცხებდა ალაჰისა და მაჰმადის ურიცხვ ურდოებს. ქერიმ-ხანის დროს მოედო მთელს ირანს ეს უცნაური ამბავი:

ქერიმ-ხანმა საქართველოში ელჩები გაგზავნა და ერეკლეს ხარჯად თორმეტი წყვილი ქალ-ვაჟი მოსთხოვა. მაგრამ უმშვენიერეს ქართველ ქალ-ვაჟთა ნაცვლად ირანის მბრძანებელმა ქართველი მეფისაგან ასეთი პასუხი მიიღო:

„მე ქერიმ-ხანი რას მომატყუებს, როცა თვითონ ეშმაკზე ერთი დღით ადრე ვარ დაბადებული“.

საჭურისი ფიქრობდა ერეკლეზე — უცნაურ, საინტერესო და საშიშ ქრისტიან მეფეზე, მით უფრო, რომ მისთვის დიდ ჩრდილოელ ხელმწიფესაც დახმარების აღთქმა მიუცია. — ვინ იცის, რა უდევთ გულში „გიაურ ხელმწიფეებს“; უეჭველად კასპიაზე გაბატონდება; იქნებ ირანის დაპყრობაც.

ძალიან ბევრს ფიქრობდა საჭურისი, — ფიქრობდა, ოცნებობდა, მსჯელობდა, ზომავდა და სწონიდა, და ეთათბირებოდა მხოლოდ ერთადერთს, ისევ თავისთავს...

მერე, როცა ქერიმ-ხანი მოკვდა და აღა-მაჰმად-ხანმა ირანის ტახტისათვის ბრძოლა დაიწყო, მაშინ უფრო საფიქრალი გახდა ქართველთა მეფესთან და მის „მფარველ“ რუსთა ხელმწიფესთან ურთიერთობის საკითხი. ჯერჯერობით მას, ირანის ხელმწიფობაში მხოლოდ ცალი ფეხით მდგარს, ყველაზე საშიშ ქრისტიან ხელმწიფეთა თუ „მეგობრობა“ არა, ირანის საქმეებში ჩაურევლობისათვის იქნებ მაინც მიეღწია.

და აი, აღა-მაჰმად-ხანმა, 1786 წელს, თეირანიდან შირაზზე გალაშქრების წინ, ერეკლეს შემოუთვალა:

„მე თქვენთან დიდის დოსტობის და მეგობრობის მოსურნე ვარ; მსურს, რომ მე და შენს შორის სიყვარული და მეგობრობა იყოს... სამუდამოდ და სამემკვიდრეოდ მიიღეთ ადირბეჟანის მიწა-წყალი ისე, ვითარმეც აქამდე გეჭირავთ ერევანი“.

ერეკლეს უკვე ჰქონდა ცნობები ირანის ხელმწიფობის ახალ

პრეტენდენტზე. იქნებ კიდევაც ერთმანეთს სადმე შეხვედროდნენ ნადირ-შაჰის კარზე უმამაცეს და უნიჭიერესად აღიარებული ახალგაზრდა ქართველი ბატონიშვილი და სახეშეშინარი ყმაწვილი საჭურისი, მაგრამ სპარსელთა სასახლეში საჭურისებს და ამანათ-მძევლებს ვინ მოიკითხავდა. ახლა კი ერეკლე კარგად ჰხედავს, იმ უთვალავ კაცთმოძულე ლანდთაგან როგორი საფრთხე ამოიმართა.

ეს კაცი ახლა ერეკლეს „დოსტობას“ სთხოვს, სიყვარულსა და მეგობრობას აძლევს, აზერბაიჯანის დაპყრობის დასტურს აძლევს და სომხეთზე მისი უფლებების „აღიარებასაც“ აღუთქვამს.

მაგრამ აღა-მაჰმად-ხანს დაავიწყდა, რომ ერეკლე „ეშმაკზე ერთი დღით ადრეა დაბადებული“. სპარსელთა ცბიერება ისევე ცნობილია ქართველთათვის, როგორც „ფინიკიური ერთგულება“ რომაელთათვის. მალე გამჟღავნდა კიდეც. აღა-მაჰმად-ხანმა პირველი „დოსტობის“ შემოთავაზებას, მეორე სამოციქულოც თან მოადევნა. იგი ერეკლეს სთხოვდა, ეშუამდგომლა რუსეთის მაშინდელ ხელმწიფესთან, ეკატერინე მეორესთან, სპარსეთ-რუსეთის შორის გართულებული მდგომარეობის გამოსწორებისა და ურთიერთმეგობრობის გამართვის საქმეში.

მაგრამ ვერავინ შეარყევს ერეკლეს რწმენის: ყველაფერი ეს ცბიერ საჭურისის სწორედ ისევ და ისევ ღონეებით, სანამ მას ზენდები ჯერ სავსებით ვერ დაუმარცხებია და ირანის ტახტზედაც ორივე ფეხით ვერ მოუმაგრებია.

საჭურისის „დოსტობა“ კი არადა, ქართველ მეფეს უფრო დიდი გეგმა აქვს: ქართველთა და რუსთა გაერთიანებული ჯარებით მან უნდა დაიპყროს თვითონ იგი, ქართველთა და ამიერ-კავკასიის სხვა ხალხთა მარადიული წამების წყარო — სრულიად ირანი.

ერეკლე ეკატერინე დედოფალს სწერდა:

სპარსეთი — ივერიისა და სომხეთის უძირველესი მტერი, — ახლა ისეა დასუსტებული და უთავბოლოდ დაქუცმაცებული, თუ თქვენი უმაღლესობა ინებებს და ერთ მცირე კორპუსს გამოგზავნის, მთელი სპარსეთი თქვენი ძალაუფლების ქვეშ მოექცევა.

ნამ, ერეკლეს ისევ და ისევ რუსეთის ხელისუფლების იმედი ჰქონდა. იგი არა მარტო უბრალოდ დახმარებას მოელოდა, არამედ

რუსეთთან შეერთებით საქართველოს მარადიულ მტერთა სამკვიდრებლის დაპყრობაზეც კი სერიოზულად ფიქრობდა.

მაგრამ დადგა 1794 წელი. აღა-მაჰმად-ხანმა უკანასკნელი მეტოქე, ლუთფ-ალი-ხანიც გაანადგურა და ირანის ერთპიროვნული მბრძანებელიც გახდა.

ერეკლეს არც ის გამოჰპარვია, რომ აღა-მაჰმად-ხანმა ტახტზე დაჯდომისთანავე მიზანში საქართველო ამოიღო. მეფემ ორჯერ აფრინა ელჩი რუსთა მთავრობისაკენ და ჯარი ითხოვა, მაგრამ მისი თხოვნა ორჯერვე უპასუხოდ დარჩა.

ერეკლე რუსეთის დახმარების რწმენას ერთი წუთითაც არ ჰკარგავს.

დადგა 1795 წელი.

აღა-მაჰმად-ხანი ადრიან გაზაფხულზე თავრიზს მოვიდა და საომარ ძალთა შეყრას შეუდგა.

უსისხლოდ საფრთხის აცილება შეუძლებელი იყო. მაისში ერეკლემ გარსევან ამილახვარი სასწრაფოდ აფრინა გენერალ გუდოვიჩთან. მეფე მხოლოდ სამი ათას მეომარს სთხოვდა რუს გენერალს. მაგრამ გუდოვიჩი ტოტლებენზე ნაკლები გონებაბრეჯვე და გულღრჯე როდი იყო. ჯერ იყო და, დიდხანს ვერ გაიგო რა სურდა ქართველ მეფეს; მერე, როცა ესე თუ ისე გაიგო, ჯარის მიცემაზე თვითონ გადაჭრით უარი თქვა და პასუხის მისაღებად ქართველი ელჩი პეტერბურგში გაგზავნა.

კიდევ სამი თვის განმავლობაში — მაისიდან სექტემბრამდე — საოცარი მოთმინებისა და თავშეკავების მქონე გარსევან ჭავჭავაძე ამაოდ ახლიდა დიპლომატიურ კვერთხს პეტერბურგის სასახლის კარს:

„სპარსეთის ახლანდელი მბრძანებელი, აღა-მაჰმად-ხანი, საქართველოზე თავდასხმელად ემზადება. ჩემი თანამდებობისამებრ უმდაბლესად გთხოვთ, გვაუწყოთ: ინებებს თუ არა რუსეთის უმაღლესი კარი ტრაქტატით გათვალისწინებული დახმარებისა და მფარველობის აღმოჩენას. ვთხოვ თქვენს ბრწყინვალებას, სწრაფად მომცეთ პასუხი. ჩვენ ახლა უკიდურესად გვჭირდება ამის ცოდნა“.

სამი თვის განმავლობაში ერეკლე კვლავ ამაოდ, მაგრამ მაინც გასაოცარი დაჯერებით და დაჟინებით გასცქეროდა ჩრდილოეთს.

ხოლო ამასობაში...

ტრაგედია ახლოვდება

ხოლო ამასობაში საჭურისმა თავრიზსა და არდებილში 70 000 მეომარს მოუყარა თავი. ეს იყო თოფებით, ყარა-შუბებითა და იატაგანებით აღჭურვილი ცხენოსანთა ურდო, რომელსაც თან ახლდა თოპჩის ზარბაზნები, აქლემებზე აკიდებული ფალკონეტები, ზამბურაკები და სხვა საჭურველითა და სურსათით დატვირთული მრავალრიცხოვანი ალალ-ფორანი.

საომარ ძალთა შეყრის პარალელურად, აღა-მაჰმადი აზერბაიჯან-დაღესტნის მმართველ ხანებს სოჰბეთ-ქაღალდებს უგზავნიდა, მორჩილებასა და ამანათ-მძევლებს მოითხოვდა, ხოლო ურჩობისა თუ ყოყმანისათვის ათხრებითა და დედა-ბუდიან ამოწყვეტით იმუქრებოდა.

ყველაზე ადრე ერეკლეს უღალატა და აღა-მაჰმად-ხანს მიემხრო განჯის ხანი ჯავათი, თბილისში გაზრდილი, უფლისწულ გიორგისთან მეგობრობით და სიახლოვით ცნობილი. იგი არაქსთან შეხვდა და ფეხებში ფიანდაზად გაეფინა შაჰ საჭურისს. ჯავათ-ხანის გზას დაადგა ირანელთა მრავალრიცხოვანი ძალებით შეშინებული შაქის ხანი. დარუბანდისა და ბაქოს ხანები, ქართლ-კახეთის მსგავსად, რუსეთის მოიმედენი იყვნენ, მაგრამ მათმა მმართველებმა — დარუბანდელმა შეიხ-ალი-ხანმა და ბაქოელმა ჰუსეინ-ყული-ხანმა — ჩრდილოეთიდან დახმარების ამაო იმედზე ხელი აიღეს და ისინიც აღა-მაჰმად-ხანს დაემორჩილნენ.

საჭურის-მბრძანებლის მორჩილებაზე უარი შემოუთვალეს დაღესტნის ხანებმა, მათ შორის ყველაზე ძლიერმა ომარ-ხანმა, რომელსაც გენერალ გუდოვიჩისაგან ფულიც ჰქონდა მიღებული.

აღა-მაჰმად-ხანთან შეურიგებელი ბრძოლის გზას დაადგა ყარა-

ბაღის ხანი იბრეიმი (ომარ-ხანის სიმამრი), რომელმაც ბოროტი სა-ჭურისის ვერაგობის ამბავი კარგად იცოდა: აღა-მაჰმადმა ადრე მის უმიზეზოდ მოუკლა ძველად წარგზავნილი ძმისწული. იბრეიმ-ხანს დიდი იმედი ჰქონდა თავისი მიუვალი ციხე-ქალაქისა — შუშისა, ხოლო უფრო დიდი იმედი მას ქართველთა მხრიდან შველისაგან ჰქონ-და.

სომხეთის პატრიარქმა ეჩმიაძინიდან აღა-მაჰმად-ხანს 80.000 მანე-თი და რვა გირვანქა ოქრო გაუგზავნა. ერეკლეს მორჩილი ერევნის მმართველი მუჰამედ-ხანი ციხეში ჩაიკეტა და ხალხი საომრად გაამ-ზადა.

აღა-მაჰმად-ხანის იასაული თბილისშიც მოვიდა და ერეკლეს ბარათი აახლა: ურჩი ყარაბაღელი ხანის დასასჯელად შუ-შაზე მივდივარ და შენი ერთ-ერთი შვილის სარდლობით დაუყოვ-ნებლივ ქართველთა ჯარი მომაშველეო.

ეს საჭურისის უკანასკნელი ცდა იყო: ბოლოს და ბოლოს, ირა-ნის მბრძანებლის „დოსტობის" უარმყოფელი გურჯი ხელმწიფე მო-ეგებოდა თუ არა გონს და სცნობდა თუ არა თავის ქვეყნის კის-რად ისლამის უღელს?

ერეკლემაც არც აცივა და არც აცხელა, აიღო და აღა-მაჰმად-ხანის ელჩი სატუსაღოში ჩასვა. მერე, ჯარი მართლაც შეჰყარა და მართლაც უსარდლა თავისი ერთ-ერთი შვილი — ალექსანდრე ბატონიშვილი, მაგრამ გაგზავნა არა აღა-მაჰმადის საშველად, არამედ მის წინააღმდეგ, ყარაბაღელთა და ერევნელთა მისაშველებლად.

მაისის ბოლოს აღა-მაჰმად-ხანი თავრიზ-არდებილის ხაზიდან სამ კოლონად დაიძრა. მარცხენა კოლონა თავის ძმებს, ალი-ყული-ხან-სა და ჯაფარ-ყული ხანს ჩააბარა და ერევნისაკენ გაგზავნა; მარჯვე-ნას არდებილის მმართველი ნურ-ალი-ხანი უსარდლა და შირვანის გავლით დაღესტნისაკენ გაუშვა, ხოლო თვითონ საჭურისი ცენტრა-ლური ჯარებით ყარაბაღის მთავარი ციხე-ქალაქის, შუშისაკენ და-იძრა.

იბრეიმ-ხანმა მთელი ყარაბაღი ფეხზე დააყენა. შუშის ციხე-სიმაგრე მედგრად დაუხვდა მტერს. იბრეიმს დიდხანს მაინც არ შეეძლო გამკლავებოდა სამწლიანი შიმშილობისაგან განაწამებ ქვე-

ყანას იქედაც ძალა არ შესწევდა მტრის დასამარცხებლად. მხო-ლოდ თავდაცვითი ხასიათის ომით თუ შეძლებდა იბრეიმ-ხანი დრო-ის გაჭიანურებას და მტრის დასუსტებას.

დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ყარაბაღში ქართველთა ჯარის ჩამოსვლამ. ეს ამბავი შუა აგვისტოში მოხდა: ალექსანდრე ბატონი-შვილისა და იბრეიმ-ხანის გაერთიანებული ლაშქარი ერთ ვიწრო ხე-ობაში ირანელთა ძალების 6.000-ან კორპუსს შეება და სასტიკად დაამარცხა, თუმცა ამ ბრძოლას საომარ მსვლელობაში გადამწყვეტი ცვლილებები არ შეუტანია.

აგვისტოც მიიწურა. შუშა და ერევანი დღეს თუ ხვალ უნდა და-ცემულიყვნენ.

ერეკლემ, რუსთა დახმარების ურყევი რწმენით აღსავსე იმედ-თან ერთად, საკუთარი ძალების შეკრებაც დაიწყო. მის მოწოდებაზე იმერეთიდან 2.000 მეომრით გადმოვიდა სოლომონ მეორე. ამდენი-ვე, თუ ცოტა მეტი თვითონაც შეჰყარა და ასე, დაახლოებით, 4.500 მეომრით ქართველი მეფეები თბილისიდან პირდაპირ ერევნისა და შუშის მისაშველებლად გაემართნენ.

აგვისტოს ბოლოს ქართველები ყაზახში მივიდნენ. აქვე მათ ხელში ჩაუვარდათ აღა-მაჰმად-ხანის შიკრიკები წერილებით ერევან-ზე მოიერიშე ჯაფარ-ყულისადმი. შაჰი ძმას სწერდა: ერეკლე მეფე ერევანზე მოდის, გამაგრდით, მეც სულ მალე მანდ გავჩნდები და ქართველებს სულ ერთიანად ამოვწყვეტთო. მეორე წერილიდან ისე ჩანდა, რომ აღა-მაჰმად-ხანს ომარ-ხანთან კავშირი შეუკრავს, რათა თბილისზე ირანელთა შეტევის პარალელურად, დაღესტნელ-თა ყველაზე ძლიერ მბრძანებელს კახეთის მიმართულებით დაეწყო ლაშქრობა. კიდევ სხვა ფირმანით ქართველმა მეფეებმა შეიტყვეს, რომ აღა-მაჰმად-ხანს კავშირი გაუბამს ჭარ-ბელაქანის ლეკებთან, ყოველი მათგანისათვის 100 მანეთი აღუთქვამს და ისინიც კახეთი-დან შემოტევაზე დაუთანხმებია.

ყველა ეს წერილი აღა-მაჰმად-ხანის ნაყალბევი იყო ერეკლეს მოსატყუებლად.

ირანელებს ქართველთაგან ყველაზე მეტად კახელებისა ეშინო-დათ და ამიტომ შესაძლოა, აღა-მაჰმად-ხანის ყველა ეს წერილი

ერეკლეს გასაბრიყვებლად შეეთხზა, — რამეთუ ქართველ მეფეს სპარსელთა ზარდამცემი კახთა ლაშქარი საომრად ამდგარ ლეკთა საზღვრებზე დებანდებინა და ამდენად აღა-მაჰმად-ხანიც თბილისს კარიბჭეს უფრო თამამი ნაბიჯებით მისდგომოდა.

მაგრამ ასე იყო თუ ისე, ერეკლე აშკარა, უმძიმესი ფაქტების პირისპირ აღმოჩნდა: აღა-მაჰმად-ხანმა მცირეოდენი ჯარი ყარაბაღში შუშის ასაღებად დატოვა, მისმა ძმებმა მუჰამედ ერევნელს იარაღი დააყრევინეს, „ამანათად" ცოლ-შვილიც ჩამოართვეს და ძირითადი ძალებით აღა-მაჰმად-ხანს შეუერთდნენ.

მით უფრო არავითარ ეჭვს არ იწვევდა თვით იბრაიმ ხან-ყარაბაღელის წერილი, რომელშიც შუშიდან საგანგებო მალემსრბოლით ყაზახში აახლა ერეკლეს:

„ამით, პატივისცემით, თქვენი სიმაღლის სახელოვან პიროვნებას, მოვახსენებ, რომ აღა-მაჰმად-ხანის ლაშქარი არტილერიით საქართველოსაკენ დაიძრა; თვით აღა-მაჰმად-ხანიც მაქეთ მოემართება. ამ შემთხვევულობის გამო სათანადო სიფრთხილის გარეშე არ დარჩებით. ღვთის შემწეობის იმედით ქვლავაც არ შეუშინდებით. ზეპირი მოხსენებით უფრო დაწვრილებით ამ წერილის მომრთმევი გაუწყებთ ყოველივეს. თქვენო სიმაღლევ! ამასთანავე გთხოვთ ჩემი საქმის შესახებ ყოველთვის წერილობით მაუწყოთ".

ერეკლემ ყველა წერილი, მტრისაც და მოყვრისაც, სასწრაფოდ რუსეთში გაგზავნა და ისევ სასწრაფო დახმარება შეახსენა სანკტ-პეტერბურგს.

ხოლო თვით აღა-მაჰმად-ხანი 35.000-იანი არმიით საქართველოსაკენ მოჰქროდა.

თავი მეორე

კრწანისი

„რა სტინჯავს შენს ცულს, მოთხარი, მეოცნე-
მოქცეულივით შორის ტყეებს ძველს ვინა
შენდობს წამალს, ნაღვლიანი მხედრობაო?"

ბაქთილიდე.

შვიდი სექტემბერი

„რა ერთხა გულმოჩვენ ათასჯერ,
ეგრეთვე მოვგერიდნის".

რუსთაველი.

ოთხ სექტემბერს ქართველები ყაზახიდან გამობრუნდნენ. ერეკლემ „გატეხილ ხიდთან" ჯარის მცირე ნაწილი დატოვა, ხოლო დანარჩენები, სოლომონთან ერთად, სოღანლუღში მოიყვანა.

შვიდ სექტემბერს ერეკლემ სამხედრო თათბირი შეჰყარა და გამოირკვა უსაშინელესი რამ: მეფის მალემსრბოლებს მთელი ქართლ-კახეთი მოევლოთ და... საომარი დროშის ქვეშ 2.500 კაცზე მეტი არ შეგროვილიყო! ხოლო, გავიხსენოთ, რომ იოანე მუხრან-ბატონს ქუთაისში სოლომონის მხარდასაჭერად, უბრალოდ ამალად 4.000 ქართლ-კახელი მეომარი ახლდა. მართლაც ზღაპრად ჩანს ზოგ წყაროში ნათქვამი, — ვითომ ერეკლეს აღა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ 100.000-მდე ჯარისკაცის (ლეკებთან ერთად) შეგროვების იმედი ჰქონდათ, — მაგრამ სულ მცირე, 20.000 მაინც უნდა შეკრებილიყო, თუნდაც მხოლოდ ის ოცი ათასი, რომელიც შემდგომ, აღ-

შურვალი ძალით, ცრემლისთხევით, თავს ადგა უკვე მკვდარი პატარა კახის კუბოს. ვითომ ლეკების შიშითაო, მაგრამ სულ ტყუილია: მთელი იმ ომის მანძილზე არსად ლეკი არ განძრეულა ქართველთა წინააღმდეგ. პირიქით, უფრო აღა-მაჰმად-ხანის სამტროდ იწვევდნენ ლეკები, ირანელთა არმიის მარჯვენა კოლონაც დაღესტნისაკენ იმიტომ მიემართებოდა, რომ ლეკთა ძალები ადგილზე დაეჭირა. რამეთუ მათ ხელი არ შეეშალათ თბილისისაკენ მიმქროლავ აღა-მაჰმად-ხანისთვის. ყოველი შეტაკების დროს აღა-მაჰმად-ხანს და მის თანამოლაშქრე ჯავათ-ხან განჯელს ქართველთა გვერდით ლეკები ელანდებოდათ. ლეკებს ქართული საზღვრებისათვის ხელი არ უხლიათ შემდგომ, კრწანისის ტრაგედიით მუხლმოკვეთილობის ჟამსაც კი; ხოლო საქართველოზე მტრად გადაკიდებული განჯის სახანო კი სასტიკად აიოხრეს დაააწიოკეს ლეკებმა.

ერთი სიტყვით, ტახტის მემკვიდრე გიორგი ბატონიშვილი კახეთში უქმად იჯდა და მძლავრი ქართული ორგანიზმის მარჯვენა მხარ-მკლავი, მტერთა მზარავი კახთა ლაშქარი, გულში ჩაწყვილმოლურჯებული ქართული სატახტოსკენ ზურგშექცევით იდგა.

დარეჯან დედოფალიც ხელს უშლიდა გიორგის გამოჩენას სამხარ ველზე, რაკი მას „არა სურდა, რათა მეფის-ძისა გიორგისა დროშა პირველობდეს სამეფოში“.

ამიტომაც „იყო ფრიად მწუხარე მეფე ირაკლი დიდად სიმცირისათვის სპათასა“...

საჭურისი კი მოდიოდა უზარმაზარი არმიით. იგი ოთხ სექტემბერს განჯიდან გამოვიდა, ხუთ სექტემბერს ყაზახში შემოვიდა, ექვს სექტემბერს მდინარე ალგეთის პირზე ყარაიაზს, შამშადილისა და ბორჩალოს თავკაცები შეკრიბა და სიტყვით მიმართა: ვეინადაგურთა და მონობის ბორკილი დავადოთ ისლამის შეურაცხმყოფელთ, მათგან ყველაზე ძლიერ ქართველებს; ბოლოს და ბოლოს, რა გახდა ეს ერთი მუჭა ქართველობა; მივიდეთ, მივესიოთ და ისე დავშალოთ, ვითარცა კალატოზნი დაშლიან ხოლმე დაძველებულ-დამპალ შენობას!

მოდიოდა აღა-მაჰმად-ხანი. მეგზურად მოუძღოდა „კავკასიელი ედიპოსი“ — იაკობ ზებუთოვი. მის გვერდში უდგა ჯავათ-ხან განჯელი, თბილისში გაზრდილი და უფლისწულ გიორგის მეგობარყოფილი.

მოდიოდნენ უძლეველი სიფრთხილით და დაკვირვებულობით, რადგან ყველამ და ყველაზე მეტად თვითონ ხოჯა-მაჰმადმა და მისმა მეგზურმა იცოდნენ სიქველე და სიცოცხლე ქართველთა, ლომგულოვნება და ხერხიანობა მრავალი ბრძოლით გამოცდილებით განმტკიცებული მათი ხელმწიფისა.

შვიდ სექტემბრის დილას ირანელთა მეწინავე ჯარი „გატეხილ ხიდს“ მოადგა.

აქ ორი ქართველთა მცირე რაზმი იდგა ერეკლესაგან დატოვებული.

ქართველებმა გააფთრებით შეუტიეს მტერს. სამწუხაროდ ჩვენდა, რამდენიმე საათს გაგრძელდა. ასიოდე კაცის გამოცდილმა შემართებამ ერთხანს შეაფერხა ირანელთა მეწინავე ასეულების წინსვლა. მაგრამ ყიზილბაშთა ახალ-ახალი ასეულები უწყვეტ ნაკადად მოედინებოდნენ. ბოლოს მოაწყდა თვით აღა-მაჰმად-ხანი თავისი რჩეული გვარდიით, ზამბურაკებით, თავაფშეკული კავ-შებით.

განსაკუთრებულად ქართულმა რაზმმა სიკვდილი ამჯობინა, ხოლო ამ პირველი შეტაკების ადგილზე ორმოცდაათამდე წაქცეული და მძიმედ დაჭრილი ქართველი დარჩა.

დაღამდა.

ალგეთის ხევში დაბანაკებულმა ირანელებმა მთელი ღამე შიშსა და ძრწოლაში გაატარეს, — „ერეკლე ხანის“ უეცარ თავდასხმას ელოდნენ. აღა-მაჰმად-ხანის საყვარელი მხედრობა ... თვალისმოუხუჭავად და მუხლჩაუჩქრობლად უდარაჯებდა ბანაკს.

ის ღამეც გათენდა.

რვა სექტემბერი

„[illegible]
[illegible]
[illegible]
— დიდი სიმამაცე!

რვა სექტემბერი კვირაში ჯანღით გათენდა ოლეგთის ხეობაში, ხოლო თბილისს კოკისპირული წვიმა და ღვარცოფშეერი დაატყდა თავზე.

შეშფოთებულ, უძილობა და ნერვებაშლილ ქალაქში ახალი, მოულოდნელი ამბავი გავრცელდა:

დარეჯან დედოფალმა, ოტია ყორღანაშვილის მხლებლებით და გულმწყვეტელიანი კარისკაცებით გარშემორტყმულმა, თბილისის სასახლე დატოვა და მცხეთა-არაგვის გზით ანანურისკენ გაეშურა. მას თან გაჰყვა მისი საყვარელი პირმშო, მისგანვე წელზე გამოზრდილი, იულონ ბატონიშვილი და საოცვლად დაავადებული ალექსანდრე ბატონიშვილი.

არავის გაუბედავს ეკითხა, რა ფიქრებით გაურბოდა იულონ ბატონიშვილი კარს მომდგარ სამამულო ბრძოლას?

დარეჯანის შვილთაგან მხოლოდ ვახტანგი მოდიოდა საარაგვოდან მთიულთა რაზმით, ხოლო მირიანი ისევ რუსეთში იყო და გარსევან ჭავჭავაძესთან ერთად ამაო მოთმინებით და უშედეგო სიჯიუტით აკაკუნებდა სანკტ-პეტერბურგის დიპლომატიური უწყების კარზე.

მეფის ოჯახის წასვლამ საშინელი პანიკა და არევ-დარევა გამოიწვია თბილისის მოსახლეობაში. ამოძრავდნენ და ასიამოვნდნენ ავნანი, პროვოკატორები, მძარცველები, სულმოკლენი, გლახა-მშიკვარნი, ქვეყნის და მეფის მოღალატენი.

ერეკლე სამხედრო ბანაკიდან სასწრაფოდ თბილისში მივიდა და წესრიგი ძლივს აღადგინა.

დილით ადრე, სოღანლუღიდან გასვლის წინ, ერეკლემ ფარეშთუხუცესი გორჯასპი ნათლიშვილი იხმო, თორმეტი რჩეული ვაჟკაცი ჩააბარა და მტრის დასაზვერავად გაგზავნა.

თბილისიდან ოც ვერსზე, იაღლუჯის მთის ფერდობზე, ქართველი მზვერავები მოულოდნელად აღა-მაჰმად-ხანის რჩეულ მრავალრიცხოვან თურქმან ცხენოსანთა რაზმს გადააწყდნენ და უკუქცევის ნაცვლად, ფიცხლავ იერიში მიიტანეს. ირანელები გაოცდნენ ათიოდე კაცის გასაოცარმა თავზეხელაღებულობამ. თითქოს ყველა მათგანი სავანგებოდ ეძებდა სიკვდილს. განსაკუთრებული სიცხარით იბრძოდა დავით თარხნიშვილი. ყველანი გაწყდნენ; მხოლოდ ერთმა ცხენი საჭიროდ სიკვდილისაგან თავის გაღწევა, — ესეც მხოლოდ იმიტომ, რომ მეფეს თავის დროზე ეცნობოდა მტრის მოახლოება და ადგილსამყოფელი. ეს ერთადერთი იყო თვითონ გორჯასპი ნათლიშვილი, რომელმაც ხმლის უკანასკნელი მოქნევით უახლოესი თურქმანი შუაგანკვეთილი ძირს ჩამოაგდო, მის ცხენს მკვირცხლად მოახტა და სიკვდილის ველიდან გაქუსლა.

ქართველ მეფეებს უკვე ჰქონდათ ცნობა მტრის ადგილსამყოფელისა და სალაშქრო გეზის შესახებ.

იმავე რვა ოქტომბრის საღამოს ირანელთა მეწინავე ათასეულები სოღანლუღს მოუახლოვდნენ და მის სამხრეთით, სარვანის მინდორზე, სანგრების თხრას შეუდგნენ. მალე აღა-მაჰმად-ხანიც მთელი არმიით, არტილერიითა და ალალით მოვიდა და დაბანაკდა.

მტრის ჯარი თბილისიდან ათი კილომეტრის მანძილზე ათევდა ღამეს.

ცხრა სექტემბერი

„მით ხომ მკლავები სიკვდილამდე შეიძლებოდა უწმინდურების ... წმიდა მიწაზე“.

შექსპირი.

როგორც კი მტკვრის ხეობას რიჟრაჟ-ნათელმა დაჰკრა, საჭურისმა თბილისისკენ ლაშქრობა ბრძანა. ნახევარი საათის სვლის შემ-

დგომ, შავნაბადას მთის ძირში, ირანელები ქართველთა სანგრებს წააწყდნენ.

ჩასაფრებულებს ერეკლეს შვილიშვილი (გიორგის ძე), მკვირცხლი დავით ბატონიშვილი სარდლობდა. მისი ბრძანებით, ქართველებმა მტერს ჯერ ახლოს მოუშვეს და ტყვია მერეხიცით დააყარეს, მერე ხმალამოწვდილნი სანგრებიდან ამოცვივდნენ და ზარდამცემი ყიჟინით მტერს შეებნენ.

ირანელთა პირველი მწკრივი ჩაიკაფა და ჩაწვა. მომდევნო რიგიც შედრკა და უკუიქცა. აღა-მაჰმად-ხანმა ახალი ძალები ჩააბა ბრძოლაში, საშინელი ხელჩართული ჩხუბი ისევ ქართველთა უპირატესობით წარიმართა. ირანელთა მეწინავენი ისევ გარბოდნენ ბრძოლის ხაზიდან. გაცოფებული საჭურისი მაღლობზე იჯდა. მოპირდაპირისკენ გამხმარი, კეწეწი ხელი გაიშვირა და თავისიანებს შესძახა:

„ვინები არიან ქართველები? მაგ ერთ მუჭა უბედურთ ახლავე მტკვარში გადაყარეთ!“

მაშინვე მან უკუქცეულებიც ბრძოლას შეუბრუნა და მთელი არმიაც შეტევაზე დაძრა.

თავდავიწყებით ბრძოლას მიცემულმა დავით ბატონიშვილმა ერეკლესაგან ახალ-ახალ მაშველ რაზმთან ერთად ბრძანებაც მიიღო: კონტრშეტევაზე ხელი აეღოთ და დაუყოვნებლივ წინა პოზიციებს დაბრუნებოდნენ. მეფემ კარგად იცოდა, რომ მისთვის ყოველი ახფული მეომრის დაკარგვა უფრო საგრძნობი დანაკლისი იყო, ვიდრე აღა-მაჰმად-ხანისათვის მისი ათასეულების განადგურება.

ქართველებმა კონტრშეტევით მოპოვებული ტერიტორია ნაბიჯ-ნაბიჯ უკანდახევით დატოვეს და კვლავ თავიანთ სანგარ-სიმაგრეებში ჩასაფრდნენ.

შაჰმა ქართველთა სრული ამოწყვეტის ბრძანება გასცა. ირანელები კარგა ხანს საარტილერიო ცეცხლს უშენდნენ ქართველთა სიმაგრეებს. დავით ბატონიშვილის ბანაკი სავსებით დადუმდა. შაჰმა დრო ხელსაყრელად ჩათვალა და იერიშის ნიშანი მისცა. მაშინვე მისი მეწინავე კორპუსები საშინელი ღრიალითა და ღრიანცელით გაქანდნენ კვამლისა და მტვრის ბოლში გახვეული მოწინააღმდეგის ბანაკისაკენ.

მიაღწიეს თუ არა, ისევ ერთბაშად და ერთხმად დაიგრიალეს ქართულმა თოფებმა. ტყვიის წვიმამ მოცელა ირანელთაგან მეწინავენი. სანგრიდან პირველი ამოიჭრა ხმალშემართული დავით ბატონიშვილი და წამსვე მის გვერდით დანარჩენებიც აღიმართნენ. ქართველები კვლავ თავგანწირვით მიეტევნენ მტერს. ირანელებმა ბრძოლის წინა ხაზზე რამდენიმე ასეული მკვდარი და დაჭრილი დატოვეს და კვლავ უკუიქცნენ. გამარჯვებით გალაღებული ქართველებიც გამოუდგნენ, მაგრამ მაშინვე მოვიდა ერეკლეს ფიცხელი ბრძანება: დაუყოვნებლივ ხელი აეღოთ დევნაზე და უკან გამობრუნებულიყვნენ. უეჭველად მეფე შიშობდა, ცბიერ აღა-მაჰმად-ხანს ფართო ველზე არ გაეტყუებინა და თავისი მრავალათასეულიანი არმიით ალყაში არ მოექცია ქართველთა რამდენიმე ასეულიანი ჯარი.

აღა-მაჰმად-ხანმა მესამედ მიიტანა იერიში ქართველთა სიმაგრეებზე. ახლა ბრძოლაში მისი ყველაზე სანდო და ძლიერი თურქმანული რაზმებიც ჩაებნენ. მესამე შეტაკება უსაშველოდ სასტიკი და სისხლიანი აღმოჩნდა. ქართველებმა პირისპირ შეხვედრაში ისევ სძლიეს რიცხვით უპირატეს მოპირდაპირეს, მაგრამ კონტრიერიშში და გამოდევნებაში კვლავ უსაშველოდ სახიფათოდ რჩებოდა მცირერიცხოვან მებრძოლთათვის.

ის დღეც გასრულდა და ბრძოლაც შეწყდა.

აღა-მაჰმად-ხანმა არაფერი იცოდა ქართველთა სამხედრო ძალთა შესახებ. არც ის იცოდა, ვის ებრძოდა იგი ამ დღეს, ქართველთა მთელს არმიას, თუ მხოლოდ მის ნაწილს? ან რა ძალა ჰქონდა და რა ამხნევებდა ამ ერთ მუჭა ხალხს, ამ დღეს რომ ასე გააფთრებულად მოჰქონდა იერიშები ათჯერ უმეტეს მოპირდაპირის წინააღმდეგ? იქნებ მართლაც სადმე დგას, ანდა უკვე მოუშურებია „ერეკლე-ხანის დიდი ლაშქარი?“ ვინ იცის, რამდენი ქართველი და მისი მოკავშირე შეფარებულა ამ კრწანისის უთვალავ ხევხუვებსა და ღრანტეებში? იქნებ ქართველებს მართლაც მხარდამხარ მოჰყვებოდნენ ცქაფი ლეკი და „თეთრი ურუსნი?“

ათი სექტემბერი

„და ჩა დღესა მას იქმნა ძლევაი გლოვად ყოველსა ერსა"

წ ი გ ნ ი მ ე ფ ე თ ა მ ე ო რ ე

„რატომ არიან ერთნი ასეთნი, მეორენი კი სულ სხვანაირნი, თუ ყველა ისინი ერთი და იგივე საწყისებიდან არიან წარმოშობილნი?"

ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე

იმ ღამით აღა-მაჰმად-ხანმა იდუმალ რამდენიმე ათასეული მე-რაზმე გაგზავნა შავნაბადაზე. სათავეში მათ ჩაუყენა ყარაბაღელი მელიქ-მეჯნუნი, რომელმაც ჯავათ-ხან განჯელისა და იაკობ ბეჟუთოვის მაგივრად, კარგად იცოდა თბილისიც და მასზე მისასვლელი გზებიც.

მელიქ-მეჯნუნის ამოცანა იყო, დილით ადრე შავნაბადას ფერდობებიდან მოულოდნელად თავს დასხმოდა ქართველთა ლაშქარს და ერთიანად ამოეწყვიტა იგი.

ქართველ მზვერავებს მტრის ძალთა გადაჯგუფება არ გამოპარვიათ და ერეკლემაც დაუყოვნებლივ შესაფერისი კონტრღონისძიებას მიმართა: დავით ბატონიშვილი, ღამით, მტრისაგან იდუმალ, წინანდელი პოზიციიდან მოხსნა და ერთი ათასეულით და ექვსი ზარბაზნით ყველაზე მარჯვენა ფლანგზე შინდის-ტაბახმელასაკენ გაგზავნა, ხოლო შავნაბადას ბოლოში, იგივე წინა დღის ნაომარ ხაზზე, კვლავ დარჩა ქართველთა რამდენიმე ათეული ერეკლეს მეორე შვილიშვილის (ასევე გიორგის ძე) იოანე ბატონიშვილის სარდლობით.

10 სექტემბრის დილა გათენდა.

აღა-მაჰმად-ხანისა და მისი ყურმოჭრილ თანამებრძოლთა აზრით სწორედ ამ დღეს საბოლოოდ უნდა გამოაშკარავებულიყო „ემ-მაჯზე ადრე დაბადებული ერეკლე-ხანის" იდუმალი საომარი ზრახვანი; უნდა გარკვეულიყო მარტო იყვნენ თუ არა ქართველები და

რამდენი იყვნენ მარტონი თუ მოკავშირეთა ძალებით გაძლიერებულნი. ყველაფერი ეს უნდა შეეტყოთ და იმავე დღესვე მთელი ლაშქრობის ბედიც გადაეწყვიტათ: ან უნდა გაემარჯვნათ, ანდა თუ ქართველებთან ერთხელ კიდევ „ქართულ მუთმრულ სიგიჟეს" წააწყდებოდნენ, როგორმე ნაკლებ ხელმარცხიანად ბრძოლის ველს დროზე გაშორებოდნენ და ისევ არეული ზურგისათვის დროზე მიეხედნათ.

მაშ, გათენდა ორშაბათ-დილა.

მელიქ-მეჯნუნმა თავის ხელქვეით მყოფი ათასეულები თითქმის რაზმად დაჰყო და შავნაბადას ჩრდილო ფერდობიდან დაეშვა, რამეთუ ზურგიდან დასცემოდა ჩოის ძირში ჩასაფრებულ იოანე ბატონიშვილს. ირანელებმა წინანდელ ტაბახმელას ანუ კრწანისის ხევი გადალახეს და აქ იყო შინდის-აბანოსთან მოადგნენ, რომ უეცრად ხოდ. ტაბახმელა-შინდისის მხრიდან ზარბაზნებმა დაიგრიალეს. ეს დავით ბატონიშვილი იყო. ხოლო არტილერიის ცეცხლს ქართველთა მძლავრი ყიჟინა და იერიში მოჰყვა. მელიქ-მეჯნუნს ისღა დარჩენოდა წინანდელ გეზზე ხელი აეღო და არჩია მარცხნივ იერიშზე ჩამავალი ქართველი ფეხოსნების საპირისპიროდ შემობრუნებინა.

ირანელთა მეწინავე მეჯერეები პირველი შეტაკებისთანავე შეიღეწნენ და აკუწეს ქართველმა ცხენოსნებმა. მაგრამ მოსალოდნელი იყო, რომ რიცხვით სიმრავლე მაინც თავისას გაიტანდა. ამიტომ ერეკლემ ბრძოლაში ისევ ერთი და ქართველთა მეშველი რაზმი ჩააბა. ამ მრავალრიცხოვან მარქაფს წინ მოუძღოდნენ დინჯი და პირველი ზურაბ წერეთელი, ახოვანი და ზვიადი ილიკო ამილახვარი, მარჯვე და ხალხისათვის ზღაპრად ქცეული (ლეკთაგან „მიწის ნელად" წოდებული) და გულზვიადი იოანე მუხრან-ბატონი.

მელიქ-მეჯნუნის არმია ორმხრივი ცეცხლისა და რხევის ქვეშ მოექცა. ირანელთა რიცხობრივმა უპირატესობამ მოიმრეული უპირატესობა სიცხეში დაკარგა. ქართველებმა მათი უმრავლესობა კრწანისის ხევხუვებში ჩარეკეს და აკაფეს.

თვითონ მელიქ-მეჯნუნმა ძლივს გაასწრო იოანე ბატონიშვილის ხმალს. მან მცირეთი თანხლებით მოახერხა ბრძოლის ველიდან გაქცევა.

ქართველებმა კვლავ გაიმარჯვეს.

ერთხელ კიდევ დაეპანდა ბრძოლის სასწორი საქართველოს მესისხლეთა მარცხით დამძიმებული.

მაშ, საქართველოს მრავალრიცხოვან სისხლთხეულთა [illegible] კიდევ შეემატა ერთი დიდი გამარჯვების დღე — ორშაბათი, 10 სექტემბერი 1795 წლისა.

იმ დღეს ერთი სასაცილო კურიოზიც მოხდა. დილისას თვით თბილისიდან ოცდახუთი ყმაწვილი კაცი გავიდა შეთოფ-შეიარაღებული. არავინ იცის, დავალებით, თუ პირადი გადაწყვეტილებით ისურვეს ვინმე „მოყვნე ყიზილბაშის" ხელში ჩაგდება. ისინი მაგნაბადის მთაზე ავიდნენ და ფრთხილად გაუყვნენ მტრის ბანაკისკენ. უეცრად ბუჩქებში ცხენს მოჰკრეს თვალი; იქვე ვიღაც მცირე ტანის კაცუნა ჩაცუცქულიყო. მას სპარსულად ეცვა და ზურგით ჩანდა... გვერდით სპილენძის ალთაფა ედგა, — ალბათ წყლით სავსე, — რათა თათრული წესით „განწმენდილიყო". ბიჭები მიეპარნენ. კაცუნა ყვნის ხმაზე წამოიჭრა, მარჯვენა ხელი იტაცა და მობრუნდა. ქართველებმა წამით თვალი ჰკიდეს მის [illegible] სახეს და შიშით ავსებულ [illegible] თვალებს. [illegible] ალიათე. [illegible] გარინდება მაშინ დაირღვა, როცა ამ კაცუნამ [illegible] უეცრად ბუჩქი იქით [illegible], ცხენისკენ გაიქცა და თან [illegible] ხმით რაღაც სპარსულად დაიძახა. თბილისელებმა იარაღზე მოიკიდეს ხელი, მაგრამ მათმა თოფებმა ამაოდ იგრიალეს. სპარსელთა ჯარი თითქოს მიწიდან ამოძვრალიყო. ქართველი ბიჭუკები [illegible] შეაკვდნენ ანაზდად მოვარდნილ მტერს.

ასე შემთხვევით გადარჩენილი ბოძლიკა-სახიანი [illegible] სწორედ აღა-მაჰმად-ხანი იყო. ის ბრძოლის თვალის სადევნებლად ასულიყო მაგნაბადზე. მაგრამ რა? თვითონაც სიცოცხლე კინაღამ დაჰკარგა და მისი წარგზავნილი ჯარებიც ქართველებმა გაანადგურეს. ავერ მესამე დღეა, ბიტორიტი-საშურისი ქართველებს ხვდება და არც ერთი დღე მის სასიამოდ არც გათენდა და არც დაღამდა. ეს მესამე დღე ხომ მაინც მისთვის აშკარა მარცხი იყო. მერე, ისიც აშკარად ჩანს, რომ ქართველების „ცხვირ ხანს" ჯერ მთავარი ძალები ბრძოლის ველზე არ გამოუყვანია; თვითონაც ხომ ჯერ არსად

გამორჩენილა ეს მეფეთ ბრძოლის წინა ხაზზე მთავარშე ხელმწიფე? უცნაურია, მომავალ დღისათვის რაღაც ძალიან დიდისა და სახიფათოს ამზადებს ქრისტიანთა „ცხვირა ხანი". არა, შემთხვევით, არ ხვრინდება დიდი ნადირ-შაჰის გაზრდილის დამარცხება; აქამდეც ხომ არასოდეს დამარცხებულა. ფეხ, ზურგშიც, ყარაბაღსა და ხორასანში, იმი ხომ ჯერ არ დაუმთავრებია აღა-მაჰმად-ხანს; ალბათ, ირანშიც შაჰინ-შაჰობის მოსურნენი ილესებიან, რომლებიც თავგზორში, ალაჰის მადლით და „ქრისტიანი ხანის" ხელშეწყობით, ისედაც მარცხნაშეთ ყაჯართ ბედითი.

მაშ, აღა-მაჰმად-ხანს ყველა პირობის ძალით, საამ გული არ იყო, უნდა გადაეწყვიტა საქართველოდან წასვლა. ყოველ შემთხვევაში, ეს მისთვის აუცილებელი იყო: ჯერჯერობით მაინც.

და აი, მან გადაწყვიტა კიდეც ბანაკი აეყარა და სასწრაფოდ გასცლოდა საქართველოს მარადიულად [illegible], მაგრამ მტრისათვის მარადიულად მწარე მიწა-წყალს.

მაგრამ ორშაბათის ეს დღე უცნაური და უეცარი მეტამორფოზების დღედ იქცა. ხოლო უკანასკნელი მეტამორფოზა მაინც ქართველთათვის საბედისწერო გამოდგა.

და საქართველოს „ბედის წიგნში" ამნაირი [illegible] ფურცელი გადაიშალა.

ეს იყო მორიგი ღალატი.

როცა საქართველოს ისტორიაში სიტყვა ღალატზე ჩამოვარდება, მაშინვე მხოლოდ და მხოლოდ ქართველ თავადებს ამოიღებენ ნიშანში. რა გაეწყობა, — ისინიც იყვნენ თავლაფდასხმულ მამულიშვილ-თავადთა შორის ცალკეული მოღალატენი. მაგრამ ვინ, რომ ხშირ შემთხვევაში წარჩინებულ არისტოკრატიას გვერდით არც მდიდარი პლუტოკრატები ჩამორჩებოდნენ ხოლმე. ასეთი [illegible] და გულმწვავლიანი ვაჭრები (განსაკუთრებით ქართველთა და არაქართველთა) ხელს უწყობდნენ საქართველოში ოდითგანვე მომთხარ ძმობა-მოყვრობის [illegible] ტრადიციებს. რაც შეეხება ქართველ-სომეხთა ძმობა-მეგობრობას ქართულ მიწაზე, იგი ქართველ ხელმწიფეთა — დავით აღმაშენებლის, გიორგი მესამის, თამარ დედოფლისა და თვით ერეკლეს ხელმწიფობის ჟამს. მრავალი

სომეხთაგანი ქართველის გვერდზე სისხლსა ღვრის და ქართველ ძმათაგანს ხელს უმართავდა საქართველოს მტრის დასალაშქრავი ლაშქარის გაშლისას. ერთად იდგნენ ისინი ქართული სამხე-დრო დროშის ქვეშ და ამჟღავნებდნენ ერთნაირ ულალატო გულმოდგინე-ობით ებრძოდნენ ხელჩართულნი საბედისწერო შეტაკებაში მარადიულ საერთო მტერთან.

მაგრამ მრავალთავსეულის სასიკეთო საქმეს ერთი-ორი გულ-ბოროტიც ადვილად წაახდენს ხოლმე. თბილისშიც მაშინ, მრავალ ქართველ და სომეხ მოქალაქეთა შორის, გამოჩნდა ორი, — იოსებ ბებუთოვი და არუთინა (არტემა) არარატიანცი, ამათ, თურმე, ყველაფერს რომ თავი დაანებოთ, შესძლებიათ ხელი შეეშალათ იმ დიდებული იდეისათვის, რისაც ქადაგებდნენ სომეხი განმანათ-ლებლები: იოსებ ემინი, შაჰამირ შაჰამირიანი და მოვსეს ბაღრამი-ანი.

ეს იყო ისევ ქართველ-სომეხთა ერთიანობის ერეკლე მეორის ხელმწიფობის ქვეშ. შაჰამირ შაჰამირიანმა ხომ სომეხ-ქართველთა ერთიანი სახელმწიფოს ჯერ კიდევ გამოუცხადებია ერეკლეს ინიციატი-ვით.

მაგრამ ამ დიდ სომეხ მოღვაწეთა დიდებულ იდეათა ნაცვლად შარ-ლატანი მაწანწალის ნაბოროტალი განხორციელდა.

პირველად, 1794 წელს, ჩვეულებრივ სომეხმა ეპისკოპოსმა არისტა-კე სუდრაყელმა ამხილა არტემა არარატიანცის თაღლითობა და შარლატანობა. ეს ყოფილა ქვეყნიდან ქვეყანაზე მოხეტიალე შარახვე-ტია ავანტიურისტი, რომელიც ყოველ ახალ ადგილზე ყველაფერს იცვლიდა: რჯულსაც, გვარსაც, ტანსაცმელსაც და, ვინაიცა გვარი, თვალის ახმახვაც კი. კავკასიაში მას ხანჯიანი ერქვა, ასტრახანში ივანოვი და მოსკოვში — ბოგდანოვი. ხან არტემა იყო, ხან არუ-თინა. „გულწრფელად არარატიანცი" ის მხოლოდ თავის განეგყ-რილ სახელთან იყო. სწორედ ამ სახელისა და საკუთარი თავის გარდა ქვეყანაზე არავინ უყვარდა არარატიანცს. ეს ბოროტი მო-ზავირო ერთნაირი სიძულვილით ლანძღავდა სომხებსაც, ქარ-თველებსაც და ლეკებსაც.

და 1795 წლის ავად დამხდარ სექტემბერში მოხდა ის, რაც ხში-

რად ხდება ბუნებაში: უმწეო და უძილო მწყემსი საბოლოოდ დამ-ხამა ლომმა.

არტემ-არუთინ-არარატიანც-ხანჯიანც-ივანოვ-ბოგდანოვ-არარატ-სკიმ ერთნაირი გულგრილობით გაყიდა „უცხო" საქართველოც და „მშობლიური" სომხეთიც. მან და იოსებ ბებუთოვმა ერთნაირი გულგრილობით გაყიდეს დიდი ერეკლე მეფეც და მაშინდელი თბილისის დიდი მოქალაქე, „საქართველოს მეფის საზანდარი" სა-იათნოვაც.

ერთი სიტყვით, იოსებ ბებუთოვმა და არტემა არარატიანცმა ყველაფერი გააკეთეს იმისათვის, რომ ერეკლესგან აღა-მაჰმად-ხა-ნის დატყვევებული ელჩი თბილისის საპატიმროდან გაეპარებინათ, კოჯორ-ფელეთის გზა-ბილიკებით გაეცილებინათ და უკვე წასასვლე-ლად გზაზე შემდგარი აღა-მაჰმად-ხანისათვის წარედგინათ.

და ირანის ბოროტმა მბრძანებელმა მოისმინა ფარულად სასი-ხარულო ამბავი:

თურმე ერეკლეს ჯარი თითქმის არა ჰყოლია; არც მოკავშირე-ნი ჰყავდაო გვერდით, ერთი მუჭა ქართველები — არც რუსები, არც ლეკები. თვით თავს მეფისწულსაც ვერ მიაშველებდა ქრისტიანი ხელ-მწიფე: ამ დღეებში შეტაკებაში ქართველებიც ხომ ილეწებოდნენ. ერთი სიტყვით, ქართველთა მეფეს ახლა იმდენი ჯარისკაცი ჰყო-ლია, რამდენსაც არცერთი თავმოყვარე ირანელი ხელმწიფე ამალა-დაც არ იკადრებდა.

აღტაცებამ აიქროლა საჭურვლისათვის გულში გული.

დოლ-დაფდებმა და ზურნებმა ხელახალი ლაშქრობის ბრძანება აუწყეს ირანელთა არმიას.

აღა-მაჰმად-ხანმა სასწრაფოდ შეჰყარა საშინელი ლაშქარი.

საქართველოს ბედისწერა ერთადერთ ბრძოლას უნდა გადაეწყვიტა.

მან, კვლავ რისხვით მოიმარჯვა ისტორიის სისხლიანი კალამ-ბური საქართველოს ცეცხლისთვის.

გარნა იმ დღით თბილისში საარაგვოდან ვახტანგ ბატონიშვილი ჩამოვიდა მთიელთა ჯარით.

მათ შორის იყო სამასი არაგველი.

აპოთეოზი

„ვითარ დაეცნეს ძლიერნი და
დაიღუპნეს საჭურველნი ბრძოლისანი"

წიგნი მეფეთა მეორე.

„ჰოი, თქვენ, არაგველებო, გულადობით ომით".

ლეო ასათიანი.

ათას შვიდას ოთხმოცდათხუთმეტი წლის 11 სექტემბერი, შაბათი დღე — ღრუბლიან-ჯანღიანი გათენდა კრწანისის და მტკვრის შესაყარში. ჰაერი დილიდანვე იყო ჩახუთული, ხორშაკიანი.

რიჟრაჟისთანავე ერეკლეს ჯარი საომრად ჰყავდა განლაგებული. ძირითადი ბასტიონი კრწანისის მიდამოები იყო. მეფემ მოწინავე ლაშქრის მეთაურად იოანე ბატონიშვილი დააყენა, მის შემდეგომ, ცენტრში თვითონ დადგა, მტკვარზე მიბჯენილ მარცხენა ფლანგს იოანე მუხრან-ბატონი უსარდლა, მარჯვენა ფლანგზე ზურაბ წერეთელი დააყენა იმერელთა ათასეულით, ხოლო ამათ უკან, ვითარცა სამარქაფო რაზმთა მეთაურები, ერთიმეორის გვერდით მოეწყვნენ ვახტანგ ბატონიშვილი და თამარ ამილახვარი. ხოლო იქვე თბილისის კარიბჭესთან, ნარიყალასა და მეტეხს შუა, იდგა სოლომონ იმერელთა მეორე ათასეული. ხოლო მაღლა, ხელმარჯვენივ, ძირითად ძალთაგან დაშორებით, თაბორის მთის ფერდობიდან, ისევ თავისი ნაომარი რაზმითა და არტილერიით, მტკვრის ხეობას გადმოსცქეროდა დავით ბატონიშვილი.

ნარიყალის ციხეზეც არტილერიის ნაწილი იდგა გიორგი გურამიშვილის მეთაურობით.

სანამ მტერი გამოჩნდებოდა, მოხუცმა მეფემ თავის ლაშქარს ფლანგიდან ფლანგამდე ჩამოუქროლა და მამაცური მზერითა და ლაზათიანი მხედრული ნავარდით მეომართა გულში ისევ აღანთო ნაომარი ნაღვერდალი.

მან მცირე ხანს ცხენი შეაყენა თავისი ვაჟიშვილის ვახტანგ ბა-

ტონიშვილის გუნდთან. აქ სულ მთიულები იდგნენ. მათ შორის იყო სამასი თუში და ფშავ-ხევსური — სამასი არაგველი გლეხი. წინ შვიდი ძმათშეფიცული ვაჟკაცი იდგა, მკლავმკლავ გადაჭდობილი.

მაშ, ესენი არიან სისხლი სისხლთაგანი და ხორცი ხორცთაგანი უმამაცეს მთიულ ქართველთა, რომელთა მკლავის შემწეობით ამდენი ბრძოლა მოუგეს პატარა კახს — საქართველოს მტერთა [illegible] შემმუსვრელს.

სამასი წყვილი გაფართხული არწივული მზერა შეეგება ერეკლეს თვალებს. სამასი ვაჟკაცური მკერდი და მხარ-მკლავი ერთ ურყევ-[illegible] კედლად შეკრულიყო და [illegible].

და სწორედ მაშინ სამასმა ბიჭმა ერთხმად იქუხა სამას მკერდიდან ამოხეთქილი ფიცი, ვაჟკაცური და ლოცვისმაგვარი:

„ვფიცავთ ღმერთს და საქართველოს, ან გავიმარჯვებთ ან დავიხოცებით!"

იგრძნო ერეკლემ, [illegible] და ხმლებიც იშიშვლეს.

ანდა, იქნებ სწორედ ასე სთქვეს არაგველებმა ეს წმინდა ფიცი, როგორც იგი წარმოიდგინა დიდმა გრიგოლ ორბელიანმა:

„თუ გავეფიცებით ღმერთს და მეფეს [illegible]
მტრისა ბოლოს,
იყოს შერცხვენილი, ვინც ჩვენგან შინ წავიდეს
ცოცხალი!"
და გარდაწყვიტეს [illegible] — [illegible]
ხმლით [illegible]..."

არავინ გვამცნობს, რა უპასუხა მოხუცებულმა პატარა კახმა არაგველთა გულმხურვალე ფიცს, დასაჯერია, რომ მის თვალებს სიხარულით და მადლით სავსე ცრემლი მოადგა. სარწმუნოა, რომ სამასივე [illegible] მკერდში ჩაიკრა და ყოველ მათგანს მტერთან საომრად გადადგმული ყოველი ნაბიჯი მამაშვილურად დაულოცა. სხვა არა იყოს, იმ წინა [illegible] გადახვევას მაინც მოასწრებდა.

„ან გამარჯვება, ან სიკვდილი!"

ვინ მოთვლის, რამდენჯერ მიუძღვნია ბრძოლაში დაბერებულ ხელმწიფეს ეს სალოცავი, [illegible] მონაგარი და საომარი ცეცხლისმთოვლებში [illegible], შეფიცვა, თუ შელოცვა, რამდენჯერ!

ხოლო რამდენჯერაც მოუსმენია, იმდენჯერაც გაუმარჯვნია! სწორედ იმდენჯერ ამ შეძახილის პირველ სიტყვას — „გამარჯვებას" — გაუმარჯვნია, ხოლო მეორე — „სიკვდილი" — იმდენჯერვე დამარცხებულა!

და რაღა დღეს, ქრისტეს აქეთ 1795 წლის 11 სექტემბერს, სამშაბათ დღეს, დამარცხდება „გამარჯვება" და გაიმარჯვებს „სიკვდილი?"... რაღა დღეს?... ნუთუ დღეს?... იქნებ...

წუთიერი დუმილი სიმღერის, ზურნის, ჭიანურისა და ბარბითდაირის ხმამ გაარღვია. თბილისიდან თბილისელ მოქალაქეთა შეიარაღებული რაზმი მოეშურებოდა. ერეკლემ იცნო რაზმის წინამძღოლი. ეს იყო დავით მაჩაბელი, „წარჩინებული ნესკრავე და მხახიობი მეფისა, მუსიკი და კომედიანტი".

მოდიოდა დავით მაჩაბელი, ბარბითისა სცემდა და მოიმღეროდა. ამ სიმღერას შიდიანი ერქვა — მხიარული, დარდიმანდული, ხალისიანი და ზეიმტკიცე სიმღერა, სალხინო-საქორწინოც და საომარ-ცეცხლოვანიც. მისამღერში საოცარი ზეგითით იმღერდა:

„სახელოვანი სიკვდილისათვის!"

ისან-მომღერალი დავით მაჩაბელიც თავისი რაზმით არაგველების გვერდით დადგა.

მაშ, — „ან გავიმარჯვოთ, ან დავიხოცოთ!"

მაშ, — ვიომოთ გამარჯვებისათვის, ან „სახელოვანი სიკვდილისათვის!"

მაშ, მოემზადეთ ქართველებო!

მტერი მოდის!

ჰოი, ქართველნო!

გვფარავდეთ ღმერთი გორგასლიან-დავითიან-თამარიანი!

მტერი გამოჩნდა!

მოდიოდა საშურისი-ბატორიტი. ირმის თარმეტ ბწყობად დაელაგებინა; მწყობრთა შორის ზარბაზნები და ზამბურაკები ჩაემწკრივებინა. წინ სპარსელ ყიზილბაშთა ჯარი მოდიოდა; მათ უკან რჩეული თურქმან-თარაქამული ჯარები მოჰყვებოდნენ. აღა-მაჰმად-ხანმა საგანგებოდ მოაწყო ასე: მან იცოდა, სპარსელებს და თურქმანებს ერთმანეთი სძულდათ; ამიტომ წინ, ქართველთა პირველ სამიზნედ სპარსელები გამოუშვა, ხოლო თავის თვისტომ თურქმანებს

უბრძანა: თუ სპარსელნი ქართველთა შემოტევას ვერ გაუძლებდნენ და ბრძოლას ზურგს შეაქცევდნენ, ყველა მათგანი, „დიდი განა ძეცორე", უწყალოდ გაეჟლიტათ.

ქამდე ცილის შვიდი საათი იქნებოდა, როცა სოღანლუღის ვიწროებში ერთურთს შეებნენ სპარსთა და ქართველთა მეწინავე ძალები.

ბრძოლა იოანე ბატონიშვილის გმირობით დაიწყო. მის ხაზანზე ქართველებმა თოფ-დამბაჩები დაახალეს შეუბრალებელ მტერს, მერე, სწრაფად ხმალ-გაშიშვლებულნი ეძგერნენ და ვეფხვისებური სიმძაფრით მიეტევნენ. სპარსთა პირველი რიგი მოიცელა. „...და ბრძოდნენ ქართველთა მეწინავენი მხნეობითა საკვირველითა". სპარსელთაგან უკვე იწყეს ბრძოლიდან გაქცევა. მაგრამ ზურგში მდგარმა თურქმანთა ტყვიამ, ხმალმა და აკინაკმა ისევ ბრძოლისკენ შემოაქცია ქართველთაგან ზარდაცემულნი. მკლავმაგარულად ებრძოდნენ ქართველი უთვალავ თანამებრძოლნი, ასეულობით წყდებოდნენ ყიზილბაშები, მაგრამ რიგი რიგს მისდევდა, სპარსთა უწყვეტი მდინარება არ წყდებოდა. ქართველები საზღვრებს დაუბრუნდნენ და თავის სასიკვდილოზე მტერის სამიზნედ აიყვანეს.

შაჰმა შეთხელებული ავანგარდი ახალი ძალებით შეავსო და გააძლიერა, ხოლო ქართველთა მოწინავე პოზიციას არტილერიის უწყვეტი ცეცხლი დაუშინა.

პარალელურად თაბორის მთიდანაც დაიგრიალეს ქართველმა ზარბაზნებმა. ეს ისევ დავით ბატონიშვილი იყო. აღა-მაჰმად-ხანს გუშინდელი განსაცდელი არ დავიწყნია და თავის დროზეც უზრუნვია, როგორმე ალექსანდრე სულთან-ტამახმულის განწყობა მათთაგან მომავალი საფრთხენი, სწორედ ამიტომ გაუგზავნია ჩვენ ჯერ კიდევ ღამით სამი რჩეული ათასეული ისევ მელიქ-მეჯნუნის მეთაურობით. ღილით მელიქ-მეჯნუნი თავისი ათასეულებით უკვე მიუახლოვდა დავით ბატონიშვილის პოზიციებს. ქართველთა ახალგაზრდა სარდალმა ჯერ ზარბაზნთა ჯერი შეაგება მტერს, მერე ცხენს მოახტა და ხმალი იშიშვლა. ქართველებიც მყისვე ამხედრებულნი და ხმალამოწვდილნი გამოეხირნენ უცხოსწრულს. სასტიკ შეტაკებაში ისევ იძლივნენ და განადგურდნენ სპარსელნი. მელიქ-მეჯნუნმა, მცირეოდ ათხილოდით, ისევ გაქცევით იხსნა თავი სიკვდილისაგან.

დავით ბატონიშვილი თავის პოზიციას დაადგა. იგი ახლა კრწანისის ტაფობში ტორტმანით მოიწევდა გვერდში-ამ ფიცხლად დაეშვებ-და. ზავრამ მალე თვალსაწიერიდან გაქრა მტკვრის ხეობა თბილის-თან და კრწანისთან ერთად.

სქელმა ნისლმა და კვამლმა დაფარა ჩაგნებავა, თამარი და ტაბახმელა.

ალი-მაჰმად-ხანი კი საათნახევარს უშენდა ყუმბარებს იოანე ბატონიშვილის სანგრებს. მერე ნიშანი მისცა და კვლავ ზარბაზნების ღრიანცელითა და ცხენებით გააქანა წინ ყიზილბაშთა კორპუსები.

ისევ ლოდინობდნენ ქართველები. კვლავ მრავლად ეცემოდნენ სპარ-სნი. მაგრამ ეცემოდნენ ქართველებიც. ეტყობოდა, სიმრავლეს მაინც თავისი უნდა გაეტანა. მოსწინარეთ ქართველთ, სანგარსაც შორის რიგისაკენ იწყეს დახევა.

მაშინ ერეკლემ უბრძანა თავის ვახტანგს, მიეშველებოდა იოანეს.

ვახტანგ ბატონიშვილმაც იშიშვლა ხმალი და დასძრა ცხენი. პირისპირ გადაიხვეს და გულისპირულებმა გააჩრეს არაგველებ-მა: მათთან ერთად „ალექსის საბრძოლველის“ მიაწყდნენ ქიზიყელებ-მა და მაჩაბლის შავიანით ცეცხლწაკიდებულმა თბილისელებმა.

ქართველთა ნაშველი ჯარის შეტევა შეაჯის ცოცხალსავით მივიდა. სპარსელთა პირველი რიგები ჯაგაფეს და გადათქერეს. ქართველთა თმახიან ყიჟინაში მკვეთრად ისმოდა დავით მაჩაბლის შეძახილი. არაგ-ველები რიხსავით გაწყვეტილი მჭრელით და მჭექარე შეყვირებით ჩხუბობდნენ მტერს. გულისპირულნი ელვასავით იჭრებოდნენ და ალმურად ჰკვეთდნენ. ყიზილბაშები ზარდაცემული გარბოდნენ, მაგრამ ზურგში ხომ თურქმანთა ხელით სიკვდილი ელოდათ.

შაჰი-საჭურისი კი არ ცხრებოდა. დორბლმორეული ისევ და ისევ ბრძოლად აბამდა სპარსელთა ახალ თოფჩულებს.

მხეცადქცეულ ადამიანთა ურთიერთჟლეტა ერთხანს ერთ ხაზზე მიდიოდა შენივთებულად. მეომრები დახოცილთა გვამებს ეცემოდ-ნენ და ეცემოდნენ; ფეხი ცურავდა და სისხლით აწა-ლასვრელ მიწაზე; მკერდი ესკდებოდა, მკლავი იღებებოდა, გული ძრწუნდებოდა.

საშინელი მზიდავ სიცხე ჩამოწვა. ჯანღიანი ჰაერი სულ შეიხუთა.

ვახტანგმა და იოანემ ერთად კიდევ ომახიანად შეუძახეს და მხნედ წარუძღვნენ ჯარს. დავით მაჩაბლის ხმალიც ელავდა და შა-დიანიც წკრიალებდა.

ისევ წინ გაიჭრნენ არაგველები. უშიშრად სცვლიდნენ მა-თი გულისპირულნი. მხარდამხარ მისდევდნენ ქიზიყელნი და თბი-ლისელნი. გაიჭრნენ და ღრმად შეიჭრნენ სპარსელთა სქელ რიგებში. ქართველები მთელის ფრონტით გადავიდნენ შეტევაზე. გამალებუ-რებულ და გაქცეულ სპარსელთა შეკავება ვერარც თურქმანებმა შეძლეს. უკვე გაოგნებული შაჰის წინაშე ეცემოდნენ სასიკვდილოდ დაკოდილი ნისი მეომრები. შვიდი ათმანიდის ვაჟკაცი დაწინაურდა არაგველთაგან და პირველნი მიწვდნენ ირანელთა სიმაგრის ტრანშებს. არაგველებმა მტრის მეომრების მათი მაჩაჩანებულის ოფლიან ალმე-დიდ გადამკვეთეს, ტომარები დაითრიეს, ტარები მეხლის ქვითკირიკა-ვებზე გადაამსხვრიეს და მახვილოსანი ლომის ღერბიანი ქშოვილე-ბი კბილებით დახეთქეს.

ამის შემხედვარე საჭურისს უეცრივ სახე დაეჭმუხნა. ნაცარლის-კოსებრ გულისხმის სიკვდილში ხასიხლი ჩაუდგა, ღიღმეჭვილი პირიდან ცოფიანი ღუმიერი ჰყარა და იყვირა:

„საუკუნოთაგანვე მთელი ჩემი სიცოცხლე ომებში გავატარებინა და აქამომდე არ მოგესწრებიათ მტერთაგან ვინმეს ჩემთვის ასეთი ბრძოლა გაემართოს!“

იქნებ შაჰის შემწეობასაც ფიქრობენ ეს თავზეხელაღებული ქართველები?!

უცებ საჭურისმა რომელიღაც სარდალი იხმო, — ალბათ ის, რომლის ჭკუას და სიმამაცეს ყველაზე მეტად ენდობოდა, — და უბრძანა სპარსელთა მთლიანი ძალებით გაეწყვიტა ბრძოლა და თუ წინ წაწევას ვერ შესძლებდა, რადაც უნდა დაჯდომოდა, ქართველთა ძლიერი შემოტევები როგორმე შეეკავებინა.

ახლით ბრძანება დაადო, ცხენი მტკვრისაკენ შეაბრუნა და თურ-ქმანებს შესძახლა:

„ვისაც შაჰი უყვარს და ვაჟკაცობაც არ დაუკარგავს, ახლავე გამომყვეს; ხოლო, თუ მტკვარში დამახრჩობს, ეცადეთ, გვამი ჩემი ნდობილიდან გაიტანოთ და მიწას მიაბაროთ!“

ეს სთქვა, თარაქამულ ცხენს ქუსლი ჰკრა და მტკვარში გადა-

ემვა. სამი ათასი თურქმანი მიჰყვა შენებით. მათგან სამასი კაცის დახრჩობა შეძლო მტკვარმა, თვითონ შაჰი მტკვრის მარცხენა ნაპირზე გავიდა (სოღანლუღის პირდაპირ). კლდოვან ხაპირზე ფეხი ვერ დაიმაგრა. მაგრამ ზემოთ ნაპირს აუყვა და ერთ ბექობზე მოეჯარე ასვლა. ხანამ დანარჩენებიც გამოვიდნენ და თავს მოიყრიდნენ, ალა-მაჰმად-ხანი გულდასმით აკვირდებოდა ქართველთა განლაგებას და საერთოდ ბრძოლის ველს სოღანლუღ-შავნაბადის მიწურებიდან თვით ნარიყალა-მეტეხის ხაზამდე. თან იგი ქართველთა მეწინავეებთან მეომარ სარდალს ხელების ქნევით ნიშანს აძლევდა, როგორმე შეტევა გაეძლიერებინა და მოპირდაპირე ჩაეფრქვია. როცა სამივე ათასეული შეკრიბა, შაჰმა ნაპირნაპირ სვლა განაგრძო და ორთაჭალისკენ ფონით მტკვარი უკანვე ისევ მარჯვნივ გადმოლახა.

აშკარა იყო, საჭურისს სურდა გაეტანა და იოანეს ჯარისათვის ზურგიდან შემოეყარა და ძლიერად წინ გაჭრილი ქართველთა ეს ნაწილი ყველას მხრიდან ალყაში მოექცია.

ბატონიშვილებმა ალა-მაჰმად-ხანის განზრახვა შეიცნეს და უკანდახევას შეუდგნენ. მათ პირველი თვით სასანჯრო ხაზი გადაიარეს და ის იყო მეხამეხაც მოაღწიეს, რომ ორთაჭალის ბაღებიდან გადმოსულმა თურქმანთა ათასეულებმა, რომელთაც წინ თვით შაჰი მოუძღოდა, ზურგიდან სრული იერიში, გამტანგიასა და იოანეს ჯარი, არაგველებით, ქიზიყელებითა და თბილისელებით, ალყაში მოექცა.

იმავდროულად უკვე სეიდაბადის ბაღებში შემოსულმა შაჰის არმიის მეორე ნაკადი მარჯვენივ წარმართა და ქართველთა ძირითად განლაგებას შეუტია: აქ მტკვრის გასწვრივ ქართველთა მარცხენა ფლანგი იდგა იოანე მუხრან-ბატონის მეთაურობით.

მუხრან-ბატონიც დაეხვდა მტერს.

საომარი ველი მთელი სიგრძივით შეიღვა ფრონტზე. სპარსელები უკვე სოღანლუღის ვიწროებს გამოცდნენ და ფართოდ უფრო ფრონტალურად გაშალეს. ბატონიშვილები და მათი თანამებრძოლები თავგანწირვით სცემდნენ ურჩხულს; ხოლო ურჩხული ესე ეცემოდა, იფლითებოდა, სისხლად იღვრებოდა, მაგრამ მაინც წინ მოხოხავდა.

გაავეშებით უტევდა საჭურისი მარცხენივ ბატონიშვილთა ზურგს, მარჯვნივ — მუხრან-ბატონს.

ხოლო როცა ქართველთა მარცხენა ფლანგსაც მისწვდა, ქართველებმა შეძლეს ახალი ძალა (თუნდ ერთი მუჭა) ჩაება ბრძოლაში. ახლა ერეკლე თვითონ გამოიჭრა ბრძოლის ველზე თავისი „ცენტრით".

თითქოს მთელი მტკვრის ხეობა შეირყა პატარა კახის გამოჩენაზე.

ერეკლე, რომელიც „თუმცაღა იყო ფრიად მოხუცებული, გარნა ბრძოლასა მას შინა ყოფაქცევა მისი იყო მრავალთა ჭაბუკთაგან სანატრელი".

თითქოს ხერხემალში შიშის ქარმა ჩაუქროლა საშინელ დრაკონს.

თითქოს ზვავი და ლაზათი შეემატა არაგველთა საომარ ყივილს.

თითქოს ახალი ძალით აინთო მაჩაბლის ნაცრდაფენილი შადო-ანი.

სჭეხდნენ ქართველები.

ეცემოდა ურჩხული.

მაგრამ ეცემოდნენ და იცვლებოდნენ ქართველებიც.

და თბილისისკენ დაჟინებით მიიწევდა ურჩხული.

გადაიშალალა, ჯახირიხი, ხესტიახი და ცხელი ჰაერი არ იძვროდა. წვრილი წვიმაც წამოვიდა; თითქოს მდუღარე ცვიოდა ციდან.

გონიდან გადასული მეომრები ვეღარ ერკვეოდნენ, თუ რა იყო მათ ტანზე მომდინარე უსიამო, ცხელი სისველე: წვიმა, ოფლი, თუ სისხლი?!

ბუბუნებდნენ ზარბაზნები.

ჭექდნენ თოფ-დამბაჩები.

წკრიალებდნენ ხმლები.

კვესავდნენ სატევრები და იატაგანები.

იარაღის ჩახჩახი და ზრიალი, ცხენთა თქარათქური და დაჭრილთა გმინვა აყრუებდა კრწანისის ველს.

ეს მერამდენედ ეცემოდა თბილისის კარიბჭეებს სიკვდილის ზარდამცემი ხმიანი?!

მერამდენედ ებრძოდა „ბედნიერი ქართული მიწა" უცხო მიწიდან შხამიან გესლად მოტანილ უბედურებას?!

თოფ-ზარბაზნების მორიგმა გრიალმა შეარყია დედამიწა.

ტყვიამ უეცრად იერს დასცა ალა-მაჰმად-ხანის ცხენი. მასთან ერთად დაეცა საჭურისიც. ფილხლავ შოარცვა ვილიცამ სამაგიეროთ. იგი ისევ ამხედრდა და შეუტია.

ირანელთა რიგები ათეულ-ათეულობით ეცლიტებოდა. მაგრამ სიმცირე ურიცხვს მაინც არ ეტყობოდა.

ქართველთაგან თითო-ოროლას დაცემა უფრო შესამჩნევი ხდებოდა. მათი რიგები შეუბრალებლად თხელდებოდა.

ერეკლემ უკან დახევის ნიშანი მისცა. ქართველთა ცენტრი და მარცხენა ფლანგი წელიად უკანსვლით, ზუსტი დამიზნებითა და მტრის ცელვით, თავის სანგრებს დაუბრუნდნენ.

ალყაში იბრძოდნენ ვახტანგ და იოანე. თითქოს საეჭველიც აღარ იყო მათი ლაშქრის სრულებით განადგურება.

მაგრამ ერთხელ კიდევ სძლია სიკვდილს ვაჟკაცობამ. ერთხელ კიდევ შეუტიეს არაგველებმა და დაწინაურდნენ არაგვის წყალში გახათლული გველისპირულებით. თბილისის მიმართულებით, ალა-მაჰმად-ხანის ნაიესაც თურქმანთა მხრისკენ, შეუტიეს ქართულ მთიანეთში ნაშობმა ვაჟკაცებმა. თურქმანებმაც ველარ გაუძლეს. ქართველებმა მაშინვე ჩახოცილ გვამთა გროვანი გადათელეს და ალყიდან გააღწიეს.

თავზარდაცემული, გაოცებული და გაოგნებული წაჩინ-შაჰი ხედავდა, როგორ მიდიოდნენ ერთიმეორის მიჯრილ-მიყრდნობით, ზურგშეუქცევლად, პირით მტრისკენ, ხმლებისა და ფარების ქნევით, უკვე მზარდაკრული ყიჟინითა და ბრაზიანი სიმღერით, დაჭრილ-დაფლეთილი და სისხლდადენილი ქართველები, რომელთაც წინ უდგნენ ასევე დაჭრილ-დაკოდილი და სისხლში მოსვრილი უფლისწულები — ვახტანგ და იოანე.

ასე მივიდნენ ისინი თავის მეფესთან და მის პანაკს შეუერთდნენ.

მაგრამ რიღა შეუერთდნენ?

ბევრი შემკვლიმიყა ურიცხვ მტერს.

ქიზიყელ და თბილისელ მეომართა უმრავლესობა გაწყვეტილიყო.

სამასი არაგველიც უკვე აღარ იყო სამასი.

მცირე ხნით შეწყდა ჩელჩართული ხოცვა-ჟლეტა კრწანისის ველზე. თითქოს, ორივე მხარე გაოცებისგან გარინდულიყო.

ირანელნი:

რა ეშმაკეულობა შესძლებოდა ამ უცნაურ ერთმუჭა ქართველთა!

ქართველნი:

ამ საბარისელ ურიცხვთა, რამდენ თავს მოვჭრით, იმდენ ადგილზე ერთის სანაცვლოდ ასი თავი ამოსცინდება!

ამ მცირე ჟამს მტრიდან ზარბაზნები გრიალებდნენ. ალა-მაჰმად-ხანის არტილერისტებს უკვე მოესწროთ ზარბაზნების ატანა კრწანისის მაღლობის თავზე და იქიდან უშენდნენ თბილისის კედლებთან ჩასაფრებულთ. თბილისის ციხიდან საპასუხოდ ესროდნენ გიორგი გურამიშვილის ქვემეხები. ხოლო მაღლა, ნარიყალით დაფარულ თაბორიდან დავით ბატონიშვილის ზარბაზნების ბუბუნი ისმოდა. იქ სამრეკლოებში კიდევ განუწყვეტლივ რეკავდნენ. ეს სწორედ ის დრო იყო, როცა დავითმა კიდევ ერთხელ აიტანა ციდან დამარცხებული მტერი, მაგრამ საბედისწერო ჟამი მაინც არ იცოდა, რა ტრაგედია ახლოვდებოდა გაუმხნეველი ნაცრის ზღვის ქვემოთ თბილისის კართან.

ჟამად ხუთი საათი იქნებოდა, როცა შაჰ-სამეფოსმა მთელის ძალებით გადამწყვეტი იერიში ბრძანა.

ქართველებიც დაუხვდნენ „მთელის ძალებით".

კრწანისის ველი თრიალეთის ზემო წელიდან ორთაჭალის ბაღებამდე მთლიანად ირანელებით იყო ავსებული.

ერეკლეს, ვახტანგს, იოანეს და იოანე მუხრან-ბატონს რამდენიმე ასეული დაქანცული და დაჭრილ-დაკოდილი მეომარი შემორჩენოდათ.

მხოლოდ იმერთა ჯარი იყო ჯერჯერობით ხელუხლებელი: ზურაბ წერეთელი — მარჯვენა ფლანგზე და სოლომონ მეფე ღრმა ზურგში.

როცა ალა-მაჰმად-ხანმა მთელის ფრონტით დაიწყო ბრძოლა, ერეკლემ წინასწარ გაფრინა მალემსრბოლი ზურაბ წერეთლისაკენ ბრძანებით: დაუყოვნებლივ კონტრშეტევაზე გადასულიყო.

და თვითონაც დარჩენილი ჯარის ნაშთებით უკანასკნელად შეება მტერს.

კატასტროფის ჩარხი ელვის სისწრაფით დატრიალდა.

ერეკლესაგან წარგზავნილმა მალემსრბოლმა მარჯვენა ფლანგამდე ვერ მიაღწია: იგი სპარსელებმა შეიპყრეს და მოკლეს.

ხოლო როცა ზურაბ წერეთელმა შენიშნა, რომ მტერი ჩრდილო ფლანგიდან სწრაფი მარშით უვლიდა, თვითონაც სწრაფადვე უკანდახევა დაიწყო; მას ალბათ ვეღარ წარმოედგინა, რომ პატარა კახი ასე მცირე და გაჩანაგებული ჯარით შეძლებდა კონტრშეტევაზე გადასვლას.

ერთი სიტყვით, იმერთა ჯარი და მათი სარდალი, რომლებიც წინა დღით ქართველთა საარაკო გმირობის ღირსეული მონაწილენი იყვნენ, გადამწყვეტ მომენტში, საბედისწერო გულგრილობის გამო, „საბრძოლველი ველმიდამოს" გარეთ დარჩნენ.

ზურაბ წერეთელი თბილისში მდგარ ასევის მეფეს, სოლომონს შეუერთდა, ხოლო სოლომონმა, მაშინვე თავისი მხედრობით იმერეთს მიაშურა, ასე რომ არც კრწანისის საომარი თეატრი უნახავს, არც სასიკვდილო განსაცდელში ჩავარდნილი გმირი ბაბა მოუკითხავს და არც თბილისის კატასტროფის აღსაკვეთად მოუღერებია ხელი ხმლის ვადაზე.

ხოლო ერეკლემ არარა იცოდა, რომ მისი მარჯვენა ფლანგი აღარ არსებობდა.

არარა იცოდა, რომ ნარიყალისაკენ სპარსელთა კორპუსებს გასაოცარი ვაჟკაცობით შეჰკვეთებოდნენ გიორგი გურამიშვილი და მისი მეზარბაზნენი.

საღამომდე პატარა კახი და მისი უკანასკნელი ქართველობა გახელებული ხმალთაკვეთებით აკავებდნენ მტრის ოკეანეს.

ერთი საათის განმავლობაში კვეთდნენ, ჩეხდნენ, გარნა თვითონაც იკვეთებოდნენ და იჩეხებოდნენ.

საბედისწერო რკალი იკვრებოდა.

და უკანასკნელ გმირთაგან რომელიღაცამ შენიშნა, რომ მათი მეფე, პირველად მის დიდ სიცოცხლეში მხოლოდ სიკვდილსღა ეძებდა, მის ღირსსაფერ, მშვენიერ სიკვდილს.

და ყველამ, როგორც ერთმა, მოითხოვა, „რათამცა მოერიდოს მეფემან და არა მისცეს თავი თვისი სიკვდილსა და განსაცდელსა!"

„შენ სიკვდილის ნება არა გაქვს, მეფევ ბატონო!"

„რამეთუ სადმე გეწიოს შენ ძვირი ან ზიანი რაიმე, უმეტეს განძლიერდნენ მტერნი და უფლოდენ ძლიერსა ქვეყანასა ჩვენსა!"

სიკვდილს გადარჩენილმა სამასიოდე ქართველმა მეფის გარშემო ხალტე შეჰკრა და სისხლისმღვრელი ბრძოლით უკანდახევა დაიწყო.

ერეკლემ კიდევ სამჯერ გაიბრძოლა; სამჯერ კიდევ შეძლო დაქანცულმა და სისხლდაცლილმა ქართველმა გაერღვია მტრის უკუგდება.

ხოლო, თბილისში შემავალ „განჯის კარიდან" ერეკლე უკანასკნელად გადმოექცა თავისიანებს და უთვალავ მტერს უკანასკნელად შეუტია.

უკანასკნელად შეუტია.

უკანასკნელად ამ ბრძოლაშიც და საერთოდ მთელს მის სიცოცხლეში!

აქ რომელიღაც გათავხედებულმა ყიზილბაშმა გაიცილა ერეკლესაგან უკანასკნელად გასროლილი ტყვია.

აქვე გაისმა ერეკლეს უკანასკნელი, სახელგანთქმული „ვაი, მეც წყეულსა!"

მაგრამ ამჯერად მხოლოდ სიკვდილისათვის!

სიკვდილმაც თითქოს არ დაიყოვნა: პატარა კახი ყოველი მხრით მტრით იყო გარშემორტყმული.

მაგრამ ხომ შეიძლება სამარცხვინო ტყვეობასაც წინ უსწროს სიკვდილი!

სათაყვანო გმირსა და საძულველ მტერთა შორის გაურღვეველ კლდედ აღიმართნენ უკანასკნელი არაგველნი.

ორივე მხრიდან მიეხვივნენ მეფეს შვილი და შვილიშვილი — ვახტანგ და იოანე. მუხრან-ბატონსაც ცხენის ჯილავს უჭერდა ხელი. ხოლო ზაქარია ანდრონიკაშვილმა მათრახი უჭირა ცხენს.

ასორმოცდაათი კაცი გაჰყვა ხმლის ქნევით მეფეს.

უკანასკნელად ელოდნენ არაგვისპირელი გველისმჭამელები თბილისის კართან.

უკანასკნელმა არაგველებმა „აქაც მრავალნი მოსწყვიდნეს სპარსნი".

აი, ერეკლემ თავისი გუნდით მიაღწია ავლაბრის ხიდს და სწორედ იმ ჟამს, საღამოს 7 საათზე, სამუდამოდ წინდათაწინდამდე აღესრულა დილის 7 საათზე დაწყებული უწმიდესი ფიცი:

უკანასკნელი არაგველნი მთავანვე დაჩეხილ მტრის გვამთა გროვაზე ესვენენ შორიდან ნატყორცნი ტყვიებით მკერდმგლე-წილნი...

საშინლად შეძრწუნებული მეფე ძლივს გაიყვანეს ბილიკზე.

იგი ჩქარა ერთ თბილელის ნიშში, მეტეხეზე დაიცა, ქამკანონი გადამალა, ცრემლით დაალტო და ქვეყნის ხსნა ღმერთს შეევედრა. მერე ისევ ძალით გაიყვანეს და იმ გზით გაატარეს, საიდანაც მის დასახსნელად ყველაზე დიდი ქართველი გმირნი ჩამოსულიყვნენ — საარაგვოსკენ..

მახათის მთის ძირს ნაცრიანი ერეკლემ, როცა თბილისის მხრიდან საშინელი, გულისშემზარავი ქალთა კივილი, კაცთა ზმუილი და ბავ-შვთა წივილი გამოსცდა ზღვას.

მეფე ისარგრეხილივით შემობრუნდა და დაიძახა:

„მე თქვენთვის უნდა მოვმკვდარიყავი და ჩემს სანაცვლოდ თქვენ ცოცხლებით! ახა, რაღასა მეფე ვყოფილვარ, თუკი ვერასგზით ვერ დაგიფარეთ? არა, არა, მეც თქვენთან უნდა მოვკვდე, ჩემო შვილებო?!“

შეხსენა და ცრემლის ფრქვევით ისევ თბილისისკენ დასძრა ცხენი, მაგრამ უცბად მიაინებზე და შებოჭილ მეფეს ისევ საარაგ-ვოსკენ აქციეს პირი.

ნისლმა და ჯანღმა გადაიწმინდა.

დაცულ ბატონიშვილმა თამარის მთიდან ახლა დაინახა, რა კა-ტასტროფაც დატყდომოდა მის სამშობლოს:

თბილისი ცეცხლებით ინთებოდა.

ჩრაზმორეულმა და მძლით გულგატეხილმა უფლისწულმა ზარბაზნებს საკეტები ახსნა და ხელოვნურ ხევში გადაყარა. მერე სასწრაფოდ ქალაქს სამხრეთიდან გადაუარა და დაპატიებული მამის გზას გაჰყვა ანანურისკენ...

კრწანისის ბრძოლა დამთავრდა.

ომის ღმერთს შეეძლო, შეეძლო ჩქარა ტკბილად ჩაეთვლიმა, უზო-მო სისხლით გალეშილს.

კიდევ ერთხელ აღესრულა სისხლიანი წორვა ქართველთა.

ჯერ კიდევ კვნესოდა კრწანისის ველი, მტერ-მოყვარის გვამთა გროვებით დახერგილი და დამძიმებული.

იწვა 15.000 სპარსელ-თურქმანი.

მათ შორის მიმოფანტული 3.000 ქართველი.

ანთუან — სამასი არაგველი.

სამასი წმიდა, ლეგიონერთა გმირი.

სამასი ულევწილი გველისპირული.

სამასი მკერდგაპობილი და გულდალახვრული ქართველი გლეხი.

ასე პატიოსნად და წრფელად მოკვდნენ ისინი.

ხოლო „თესლი წრფელთა იკურთხოს!"

ასე მოკვდნენ, რამეთუ სამარადჟამოდ უკვდავნი ყოფილიყვნენ.

იწვნენ კრწანისის მიწაზე უკვდავნი, ვითარცა „სიკვდილითა სიკვდილისა დამთრგუნველნი".

ხოლო კრწანისი იყო, ვითარცა ლეკეურის ხელით ჩახაპნილ-ჩამლილი სავნეძე საქართველოს მღელვარე მკერდზე...

ხოლო 1795 წლის 11 სექტემბერი, დღე კვირიაკი, — ვითარცა დღე — ქართველთა ფილბლთ გმირობია ამოთელვისა...

თავი მესამე

კრწანისის შემდგომ

Vae victis!

„დიდება იყო ყოველი გზისა და ბოროტი არა წოეწვინე"

სოლომონი

„მე ის მეხიშმრა, რომ საქართველოს
თავით ბოლომდე ცეცხლი ეკიდა,
ვით ჩემს სრა სახლსა — ხომყოფ ტანჯვას,
მჭერა სოეუცოდვა ზოლზსა ყებით".

ვაჟა-ფშაველა

ბიდამტკაველი საჭურისი თბილისში „განჯის კარით" შემოვიდა. აქეთ-იქით ჯავათ-ხან განჯელი და იაკუბ ბეგ...თავი მოაცილებდნენ. მათ უკან ოციათასზე მეტი ყიზილბაში და თურქმანი მოაქანებოდა, ყველა შელებული ბოროტი გულით და შეურაცხელი სულით გატენილი.

აბანოებთან საჭურის-მხედართმთავრის თბილისელი მუსულმანები შემოეგებნენ: წინ მოდიოდნენ ყურანის კითხვა-ყაყილითა და სამხედროლო ტარიგით ყაყანით. მიესალმნენ, ცხენის ფეხლებში ჩაუცვივდნენ, „ალლაჰ-ილლალლაჰით" ლოცვაში ადუღლდნენ და ქართველთა სისხლში ნაბანი ცხენის ფეხები სამხედროლო ცხვრების სისხლით განუბანეს.

საჭურისმა შემხვედრთ ბოდიალხელ თვალები დაშტერა და ჯერკვლავ თქვა:

„ყველამ ჩასვლა? თითქოს ალაჰის სასუფეველში მოხვდითლოცულა; ალაჰისა, რომელსაც ყოველმა სულმა ანგარიში უნდა მისცეს საკუთარი შეცოდებისათვის".

და დაიწყო ცოდვა-მადლის გაკითხვა „მსჯავრითა ალაჰისათა".

დაიწყო ჩამდგილი, „კლასიკური", ყიზილბაშურ-თურქმანული ძარცვა, ნგრევა, ნაჩქარის ანდა, ცეცხლის წაკიდება, ტყვეები და ხოცვა ქალთა, ქალთა და ძუძუთა ბავშვთა. დედაბუდიანად ამოგდებამ და უბოროტეამ თავარქმნამ დაასადგურა საქართველოს დედაქალაქში. თბილისელები იბრძოდნენ ვაჟკაცურად და ხამუსიანი სიკვდილისათვის, ბარიკადებით იხერგებოდა ფოლოცები და ქუჩაბანდები. ანჩისხატის უბანში გარსევან ამილახვარის ახალგაზრდა ცოლი ხანჯლით შეება მომხვდურ ირანელ მეთაურებს, ორი მათგანი სიცოცხლეს გამოასალმა, ბოლოს თვითონაც დაიჭრა. ყიზილბაშებმა შეიპყრეს და ბოლოს ვიღაც დარუბანდელ თათარს მიჰყიდეს. ძალიან ბევრი თბილისელი ასეთი თავგანწირვის მსხვერპლი შეიქნა. ვინც სიცოცხლით თავის დახსნას ვერ ახერხებდა, ირანელები ბორკილდადებულს მიერეკებოდნენ სოდანლუღის ბაზრისაკენ.

ჯავათ-ხანი ქართველი მეფის სასახლეში მიუძღვა აღა-მაჰმად-ხანს. საჭურისმა ჯერ გულდაგმით დაათვალიერა სამეფო რეზიდენცია, განსაკუთრებით დაინტერესდა მისი მოკაზმულობითა და სალაროებით. ყველაფერი, რაც ძვირფასად მიიჩნია, საჩქაროდ დაიტაცა, მრავალ ნაძარცვ ოქრო-ვერცხლის ნივთთა შორის აღმოჩნდა ქართველთა მეფის ხელმწიფური ინსიგნიები — გვირგვინი და სკიპტრა. აღა-მაჰმად-ხანმა ყველაფერი სათავისოდ დაიბინავა და ერეკლეს ტახტზე დამშვიდებით დაბრძანდა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ გამარჯვებული ხელმწიფე საქართველოზე იწვევდა თავის ქვეშევრდომთა. ესეც მოდიოდნენ, მბრძანებლის მუხლებში ფეხქვეშდებოდნენ და თან თბილისური ნაძარცვის „ლომის წილსაც" მიართმევდნენ. მარტო ჯავათ-ხანმა თექვსმეტი მშვენიერი თბილისელი ქალ-ვაჟი მიუყვანა შაჰინ-შაჰს.

ნადავლიანი ღარიბზოდით ნასიამოვნებმა საჭურისმა აქ ერთხელ კიდევ განაცხადა წინა დღეებში ნათქვამი: ჩემს სიცოცხლეში ამდენი ბრძოლები გადამიხდია და ასეთი წინააღმდეგობა არსად შემხვედრიაო.

მერე სასახლიდან გამოვიდა და ჯარს ხელახალი ძარცვა-გლეჯისა და რბევა-ნგრევის ნიშანი მისცა. თვითონ მარმარილოს ქვით ნაგებ სამეფო აბანოებში შევიდა. „სთნდა ფრიად შენობილება მისი, რო-

მელ იყო მარმარილოთა და თლილთა მიერ ქვათა ნაშენი, და აგრეთვე დაუკვირდა სიკეთე ტფილისისა მიერ წყლისა, რომელნიც სდიან ტფილისსა შინა კლდეთაგან ტფილისისათა ბუნებითად ტფილნი, ფრიად წმინდანი, ყოვლითურთ აუმღვრეველნი და შარვებულნი წყალნი და რაოდენ გნებსმე განიბანა მან „შინა" თავისა დამქანცარ-დაღმეჭილი სხეული. მერე ამოვიდა და აბანოების დანგრევა ბრძანა. ამასობაში სამეფო სასახლე სულ დაინგრია და დაიქცა ირანელთა ჯარმა. აღარსად იყო ლამაზი კამარედნი და ფილგვერდნი, აღარც ლომისთავებიდან მომქუხარე შადრევნები და აუზები, აღარც მდიდარი წიგნთსაცავები და ყველა სახის სათავსოები. ნგრევაში გაწაფულმა დამპყრობლებმა დაანგრიეს, დაწვეს და მიწასთან გაასწორეს სემინარია, სტამბა, ზარბაზნების ჩამომსხმელი სახელოსნოები, ზარაფხანა და თოფ-იარაღის საცავი არსენალები. აღა-მაჰმადმა არტილერიის ჩამომსხმელი და გამმართველი ქართველი ოსტატები საგანგებო სიფრთხილითა და „რუდუნებით" გაამზადა ირანისაკენ წასაყვანად, რამეთუ მათი შეოხებით აღემაღლებინა საარტილერიო ძალმოსილება თავის სამბრძანებლოში.

აღა-მაჰმად-ხანის მეომრები ანგრევდნენ და ბილწავდნენ ქრისტიანულ ტაძრებს, ეკლესიებს და სამლოცველო ხატებს, უწყალოდ ხოცავდნენ ქართველ და სომეხ მღვდელმსახურთ, — მახვილებით ალმეტლად ჰკვეთდნენ, ანდა ტყვეობაში ჰყრიდნენ და ახრჩობდნენ. ყოველი ტაძრის, კერძო სახლის, თუ დუქნის ბალიშებში ალაჰის რაინდებს ოქრო-ვერცხლი ელანდებოდათ, ამიტომ საძირკვლებს თვითონაც თხრიდნენ, თბილისელებსაც ათხრევინებდნენ, მერე, რაკი ვერაფერს აპოვნიდნენ, შენობის პატრონებს ხოცავდნენ, ხოლო თვითონ შენობებს ცეცხლს უკიდებდნენ.

ათი დღე-ღამე ფერფლად და ავლად იწვოდა თბილისი, ათი დღე-ღამე იკლიტებოდნენ თბილისელები. იხრჩობოდა ქალაქი სისხლისაგან, ცრემლისაგან, ბოღმისაგან, კვამლისაგან და დაუმარხავად დახერგილ გვამთა ხრწნილობისაგან. ათი დღე-ღამე ესვენა თბილისი ყოფნა-არყოფნის სასწორზე.

„ხოლო მე ენა ვერ მიძრავს სიკვდილისა და საშინელთა თქმად":

ურჯულონი მაჰმადის სჯულით აღძრულნი ბავშვებს ჰაერში ისროდნენ და, ხმლის სიბასრის გამოსაცდელად, შუაზე სჩეხავდნენ...

მეთოთხმეტე დღეს ალი-მაჰმად-ხანი თავისი ჯარით თბილის-სოღანლუღიდან გავიდა და ირანისაკენ გაეშურა. მას თან მიჰყვებოდა აურაცხელი ნადავლი და ათი ათასამდე თბილისელი ტყვე, უმრავლესობა ქალი და ბავშვი.

რად აჩქარებულა საჭურისი მბრძანებელი? განა, ძარცვა, რბევა და სისხლის თხევა მოყირჭებია?

ისევ სამასნი

საჭურისი მიხვდა, რომ თბილისის აღება და აოხრება თურმე საქართველოს დაპყრობას არა ნიშნავდა. ჯერ, თბილისში შესვლისთანავე მან ერეკლეს შესაპყრობად და ქართლ-კახეთის მოსათარეშებლად რვაათასიანი კორპუსი გაგზავნა ნახჭევანის ხანის, ქალბ-ალის მეთაურობით. მცხეთაში მისვლისთანავე ირანელები ტაძრებსა და ეკლესიებს მიესივნენ, მაგრამ მათი აოხრება, ჩვენდა საოცრად, თვითონ სარდალმა არ დაანებათ:

„არა ჯერ არს, სადაც იგი არს თაყვანის საცემელი ღვთისა შეურაცხყოფად, და არცა სამარხი მეფეთა“.

ეს უთხრა თავის კარისკაცებს ქალბ-ალი-ხანმა „და განდევნა იგინი გარე“.

ქალბ-ალი-ხანის ჯარის ერთი ნაწილი გორისაკენ გაემართა. ირანელებმა გზად მუხრანი და ძეგვიც გაიარეს, მაგრამ საკბილო ვერაფერი იპოვნეს: შიდა ქართლის სოფლები დედა-ბუდიანად მთებში გახიზნულიყვნენ. გორიც დაცარიელებული დახვდა მტერს. მხოლოდ გორის ციხეზე იდგა ქართველთა მცირე გარნიზონი, რომელიც ირანელებს ჩამოეგება და ფიცხელი შეტევით აოტნა ისინი. გორთან უკუქცეულნი ცხინვალისაკენ გაემართნენ. გზად ისევ დახიზნულ-დაცარიელებული სოფლები ხვდებოდათ, ხოლო ლამისყანას რომ

მიაღწიეს, აქ იოანე ბატონიშვილი გამოუჩნდათ და სასტიკად დაამარცხა ისინი. ბოლოს და ბოლოს, ირანელები იძულებული გახდნენ, უკან ძლეულ-შერცხვენილად დაბრუნებულიყვნენ.

ირანელთა მეორე ნაწილი, თვით ქალბ-ალი-ხანის მეთაურობით, არაგვის ხეობას აუყვა. მას ხომ ერეკლე მეფის დატყვევება და საარაგვოს დაპყრობა ჰქონდა დავალებული. ყინვალამდე კაცის სული არსად შეხვედრიათ ირანელებს.

ხოლო ყინვალს ამ დროს მთიდან წამოსული სამასამდე თუშფშავ-ხევსური მოადგა. მათ გვიან გაეგოთ საყვარელი მეფისა და სამშობლოს გასაჭირი და „მგლურით“ მოეშურებოდნენ სამხრეთისაკენ.

ყინვალის მახლობელ იალაღებზე შამშადილიდან გადმოსახლებული მწყემსები აძოვებდნენ საქონელს. ორასამდე შამშადილელს მათი ბელადი, ერეკლეს ერთგული ყმადნაფიცი, ალი-სულთანი თან გადმოჰყოლოდა. სწორედ ამათგან შეიტყვეს მთიდან წამოსულმა ქართველებმა კრწანისის ტრაგედიისა და თბილისის დაცემის ამბავი.

როცა ირანელთა ჯარიც გამოჩნდა, ამ სამასმა თუშ-ფშავ-ხევსურმა ალი-სულთანს სასწრაფოდ შეკავშირება და მტერთან საერთო ძალით შებმა თხოვა. ალი-სულთანიც დათანხმდა.

და აი, ყინვალთან ხუთასი ვაჟკაცი (300 ქართველი და 200 შამშადილელი) ოთხათასიან ირანულ კორპუსს შეება.

სამშობლოს სიყვარულმა, წინაპრის თავგანწირვამ და ვაჟკაცურმა სიქველემ ისევ თავისი გაიტანა: დამპყრობლები განადგურდნენ. გამარჯვებულებმა საყვარელ მეფეს სასიხარულო ძლევის ამბავთან ერთად ირანელი ტყვეებიც მიჰგვარეს.

მცირე ჯარით გადარჩენილმა ქალბ-ალი-ხანმა ძლივს ჩააღწია თბილისამდე, სადაც თავის მბრძანებელს, მარცხის გარდა, ისიც შეატყობინა, რომ ერეკლე მეფე დუშეთში ქართველ მხედრობასაც აგროვებს და რუსის ჯარსაც ელოდებაო.

საჭურისს, თითქოს, აღარაფერი უნდა ყოფილიყო. ალი-მაჰმად-ხანი გრძნობდა, რომ განკითხვის ჟამი ბოროტეულთათვის ყოველთა, თუ რამე თავდასახსნელს დროზე არ მოიფიქრებდა, —

სწორედ რომ მალე უნდა დამცხრალიყო. იგი დღე-დღეზე ელოდა ქართველთაგან სარევანში შემოტევას. მთელი ღამეები არ ეძინა შეშფოთებულსა და თავზარდაცემულს. თბილისში საჭურისი ვერც თვითონ ბედავდა ღამის გათევას და არც ჯარს აჩერებდა; როგორც კი დღე ტერ ძარცვა-რბევასა და ხოცვა-ტყვევნას მორჩებოდნენ, მზის დასავლეთისთანავე სოღანლუღის ძლიერად გამაგრებულ ბანაკში გარბოდნენ თავშესაფარად.

ბოლოს, აღა-მაჰმად-ხანმა ერეკლესთან აფრინა ელჩი, ვინმე ყარამან ენიკოლოპიანი, და წერილები შეუთვალა. ზეპირ მოსახსენებლად ირაკლის შაჰი ქართველ მეფეს უთვლიდა: ჩემი ხელისუფლება სცანი, მძევლად ერთი შვილი ან შვილიშვილი მაახლე, აზატ-ხანზე წართმეული ალმასი და პოტიომკინისგან ნაჩუქარი დიდი საათიც გამომიგზავნე, შენთან შეხიზნული ყარაბაღელებიც გადმომეცი და, ყველაფერ ამის სანაცვლოდ, ტყვედწაყვანილ ქართველებსაც დავაბრუნებ, თბილისში ყოველგვარ დანგრეულსა და დამწვარს ხელახლა აღვადგენ და ჩემს სამუდამო „დოსტადიც" გაგიხდიო.

ერეკლემ აღა-მაჰმად-ხანის ელჩი და წერილი 16 სექტემბერს მიიღო, ხოლო 17 სექტემბრის დილითვე თვითონ ქართველმა მეფემ ორი ელჩი აფრინა სხვადასხვა მიმართულებით: ერთი გენერალ გუდოვიჩთან აღა-მაჰმადის „საზავო პირობებით" და მეორე — თვით აღა-მაჰმადთან საპასუხო რესკრიპტით. ეს მეორე ელჩი იყო სუფრაჯი ქაიხოსრო ავალიშვილი, ხოლო ერეკლეს იმ წერილში, თბილისის დამპყრობელისადმი, ასეთი რამ ეწერა:

„უკეთუ თავსა შენსა სპარსეთის ხელმწიფედ და მპყრობელად განიცხადებ, რაისთვის წარტყვევნე ქალაქი ჩემი და ტყვე ჰყოფ მას შინა მცხოვრებთა, რომელთაც არარაი შეუცოდებიეს შენდა? და უკეთუ გენება გვაჩვენებდე საქმენი, რაიცა შეესაბამებიან ხელმწიფეთა. შემდგომად ბრძოლისა გმართებდა მცხოვრებთა მიმართ ტფილისისათა მიცემად მშვიდობისა, რომელიც მოსდრეკს ყოველთა ერთა დაზავებად. აწ ისმინენ რჩევანი და განზრახვანი ჩემნი და განათავისუფლე მოქალაქენი ჩემნი, რომელნი ტყვე უქმნიეს მხედრობასა შენსა და მაშინ განვიზრახავთ მშვიდობისათვის და ზავისა ვითარ ჯერ არს და სამართალ არს აღვასრულოთ ყოველივე

ვქმნეთ. და უკეთუ არა იხსნებ მათ, მაშინ რაოდენ ძალიძლების ჩვენ მიერ ვიმეცადინებთ სარგებლობისათვის ქვეყანისა ჩვენისა, ვინაიდგან ერნი ქვეყანისა ჩვენისანი განრისხებულ არიან ამას ზედა, იხილეს რა თქვენ მიერ ეს ვითარისა სახითა შეურაცხყოფა და უმშვერველობა მხედრობისა თქვენისა, აოხრება და ტყვე-ყოფნა ქალაქისა ჩვენისა და მას შინა მცხოვრებთა. და ვაცნობებთცა მპყრობელთა როსსიისათა, რომელნიც ერთ სარწმუნოებითა და მეზობლობითისა მშვიდობითა ჩვენ თანა შეკრულ არიან და არა თავს იდებენ იგინი თქვენ მიერ ბოროტისა ყოფასა ჩვენ ზედა".

ეს ნამდვილი ულტიმატუმი იყო: თუ თბილისის აოხრებას თავს არ დაანებებ და ტყვე-ქართველობას არ გაათავისუფლებ, არამც თუ დაზავებაზე კრინტის დაძვრა, არამედ საერთოდ, ჩემი ხალხის რისხვას ვერ გადაურჩებიო. ეს უბრალო დაქადნება როდი იყო; ერეკლეს „ძალიც შესწევდა ქადილისა": მან ხომ „მისრულმან მოხუცებულობის, წარავლინნა ყოველსა საბრძანებელსა თვისსა კაცნი, რათა განემზადებინ ბრძოლად და სადაცა აღუნიშნავს მას მეფე, შეკრბნენ მუნ". კახთა ლაშქრით უნდა მოსულიყო გიორგი ბატონიშვილი, ხოლო ქართლის მხედრობით — იულონ ბატონიშვილი. მოსალოდნელი იყო დამხმარე ჯარის გამოჩენა „როსსიიდანაც", მით უფრო, რომ ერეკლეს უკვე მკაცრი საყვედური ჰქონდა წერილით გუდოვიჩისათვის: ჩვენ რომ თქვენს დახმარებაში დაიმედებული და დარწმუნებული არ ვყოფილიყავით, აღა-მაჰმად-ხანის ალაგმვისა და განადგურებას სხვა საშუალებითაც მოვახერხებდითო.

დაზავებაზე ლაპარაკიც და ფიქრიც მოისპო. აღა-მაჰმად-ხანის ზურგშიც ისევ არ იყო ყველაფერი რიგზე: ყარაბაღი ისევ იბრძოდა, ხორასანშიც აჯანყება დაწყებულიყო.

ერთი სიტყვით, სანამ გვიან არ იყო, სანამ საჭურისს გამარჯვებულის ტიტულიც ხელიდან არ გავარდნია, მას უნდა გაესწრო საქართველოდან.

და გაასწრო კიდეც.

იმედების აღსასრული

„რომელთამან აღიღოს მახვილი, მახვილითა წარწყმდეს“.

მათე, XXVI, 52.

ერეკლე თბილისში ჩამობრუნდა, კარავი დაცალა და დანგრეულ-დაფერფლილი ქალაქის აღდგენას შეუდგა.

ამასობაში, როგორც იქნა, რუსეთის საიმპერიო კარმა ყურადღება მიაქცია საქართველოში დატრიალებულ ტრაგედიას. გენერალ გუდოვიჩს ებრძანა, დაუყოვნებლივ გაეგზავნა ჯარი თბილისში. ამან თავის მხრივ პოლკოვნიკ სიროხნევს ათასხუთასი მეომარი და ხუთი ზარბაზანი ჩააბარა და საქართველოს ივერქმნილ დედაქალაქში გაგზავნა.

რუსული ლეგიონი 1795 წლის დეკემბერში მოვიდა თბილისს. ერეკლესათვის ეს დაგვიანებული მცირე წყალობაც დიდი იმედი იყო: საქართველოს მტრებს თვალნათლივ უნდა დაენახათ, რომ დიდი რუსეთი უკვე პრაქტიკულად კისრულობდა სისხლდაღვრილი ერთმორწმუნე-მოძმის დაცვას.

ერეკლე მეფე სირევანზე ბრძოლის სამზადისს შეუდგომოდა.

ქართველთა მეფემ მოულოდნელი ყმადნაფიცევების ღალატით დაიწყო. 1796 წლის აპრილის გაზაფხულზე მან ალექსანდრე და დავით ბატონიშვილები სახელდახელოდ შეკრებილი ლაშქრით განჯაში გაგზავნა ჯავათ-ხანის დასასჯელად. სამხრეთიდანაც იბრეიმ ყარაბაღელის ჯარი წამოვიდა განჯისაკენ. ჯავათ-ხანი ციხეში ჩაიკეტა; მისი ჯარები ქართველებმა სასტიკად დაამარცხეს და ქალაქს ალყა შემოარტყეს. მერე თვითონ ერეკლემ გიორგი და იოანე ბატონიშვილები იახლა და განჯას ახალი ჯარითა და საიერიშო „მანჯანებით“ მიადგა. ქართველთა შეურიგებლობით დაფრთხობილმა ჯავათ-ხანმა დაზავება ითხოვა და ქალაქის გასაღებიც გამოუგზავნა. ქართველები განჯაში შევიდნენ. ერეკლემ ყელზე საბელშებმული ჯავათი პირადად არ მიიღო და ყოველწლიური ხარკად თხუთმეტიათასი მანეთის გადახდა დააკისრა. საქართველოდან წაყვანილი ათასამდე თანამოძმეც გა-

მოიხსნეს და თან წამოიყვანეს გამარჯვებულმა ქართველებმა. განჯასთან მოპოვებულ წარმატებას ქართველთათვის ახალი სასიხარულო ამბავი დაერთო. ამ ამბავს საერთო კავკასიური, წინააზიური და, გნებავთ, მსოფლიო მნიშვნელობის მასშტაბი ჰქონდა. 1796 წლის გაზაფხულზე რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებამ სპარსეთს ომი გამოუცხადა. ეკატერინე ომის დაწყების მიზეზად აღა-მაჰმად-ხანისაგან საქართველოს აოხრებას აცხადებდა, ხოლო სინამდვილეში ომის მიზეზები კასპიისპირეთზე ირანელთა გაბატონებას და რუსეთის სავაჭრო-ეკონომიურ ინტერესთა დასუსტებას უკავშირდებოდა.

ასე იყო, თუ ისე, ირანისაგან შევიწროებული ამიერკავკასიის ხალხებისათვის სანატრელი და სასიხარულო დრო დადგა. რუსთა ოცათასიანი არმია ეკატერინეს მორიგი ფავორიტის, გენერალ-პორუჩიკ ვალერიან ზუბოვის მთავარსარდლობით შემოვიდა კასპიისპირეთში. ერთკვირიანი ალყის შემდეგ, იმ მაისს, რუსებმა აიღეს დერბენდი, თხუთმეტ ივნისს უომრად შევიდნენ ყუბასა და ბაქოში.

კასპიის პირზე მოქმედი რუსთა მხედრობის პარალელურად მეორე კორპუსი რიმსკი-კორსაკოვის სარდლობით, თბილისიდან წამოსულ სიროხნევთან ერთად, განჯას მიადგა. ჯავათ-ხანმაც უბრძოლველად ჩააბარა ქალაქი.

შუა ნოემბერში ზუბოვის ჯარებმა მიაღწიეს მტკვრისა და არეზის შესართავს. აქ უნდა დაარსებულიყო დიდი სავაჭრო და სამხედრო კოლონია — ეკატერინოსერდი, სადაც უნდა დასახლებულიყვნენ ახალგაზრდა რუსი ჯარისკაცები, რომელთაც ცოლად უნდა შეერთოთ ქართველი და სომეხი ქალები.

წინა აზია შეარყია რუსთა მხედრობის კავკასიურმა ლაშქრობამ, აღა-მაჰმად-ხანი სასოწარკვეთას მაინც არ მისცემია. ჯერ მან თურქეთში აფრინა ელჩი და „საერთო მტრის“ წინააღმდეგ ერთიანი ძალით გამოსვლა მოითხოვა. მაგრამ თურქეთის ხელისუფლებისაგან უარი მიიღო, მერე ისევ ერეკლესთან შერიგება სცადა და წერილიც ასეთი მაამებლური ტონალობით გაუგზავნა: „უზენაესად პატივცემულო, მაღალხარისხოვანო, უბრწყინვალესო, ქართველ მეფეთა შორის გამორჩეულო, ირანის ყველა სახელოვან ხანთა შორის უპა-

ტრიუმფულსო, სრულიად საქართველოს მეფევ ერეკლე!..." და სხვა მრავალი ამდაგვარი, მაგრამ „უზენაესად პატივცემულმა" ქართველმა მეფემაც ქართველი ხალხის უბოროტესი მოსისხლე პასუხის ღირსადაც არ გახადა.

გამძვინვარებულმა აღა-მაჰმად-ხანმა ამ საბედისწერო ჟამს მაინც მოახერხა ერთხელ კიდევ ეჩვენა გამარჯვება თავის მტერთა ზედა. ეს მტრები იყვნენ თვითონ ირანში, ხორასნელები, რომელთაც სათავეში ედგათ ნადირ-შაჰის შთამომავალი ბრმა შაჰ-როხი. აღა-მაჰმადმა ხორასნელთა მთავარი ქალაქი მეშჰედი აიღო, აჯანყებულები ამოწყვიტა, დატყვევებულ შაჰ-როხს მიწაში ჩაფლული ალმასის განძი ამოათხრევინა და გესლიანად მიაძახა: შენ რომ ასეთი სიმდიდრის გამოყენება შეგძლებოდა, შაჰადაც დარჩებოდი და მეც ბოლოს მომიღებდიო.

აღა-მაჰმად-ხანმა ხორასნის დამორჩილებისთანავე თავზე დაიდგა სრულიად ირანის ერთმპყრობელის გვირგვინი.

მაგრამ საშურისძიებო-ხელმწიფის დღეები უკვე ითვლებოდა, რიმსკი-კორსაკოვმა ერეკლე მეფეს საგანგებო თათბირზე პირადად გაუმხილა, რომ მომავალი წლის ადრიან გაზაფხულზე რუსთა მხედრობა შეუდგრად ირანში შეიჭრებოდა; გენერალ ზუბოვს ირანში თან გაჰყვებოდა ქართველთა ჯარიც ღვთით ბატონიშვილის სარდლობით.

მაშ, რაღა გზითა და საშუალებებით უნდა გამკლავებოდა აღა-მაჰმად-ხანი უკვე ყველა მომდგარ უძლეველ საფრთხეს? დღეს თუ ხვალ მისი ავზნიანი მბრძანებლობა მის ქვეყანასთან ერთად უნდა განადგურებულიყო.

და უეცრად, კვლავ ყველასათვის სრულიად მოულოდნელად, ისევ შეტრიალდა კაპრიზი ფორტუნის ჟამსაზომი. სწორედ 1796 წლის შუა ნოემბერს, როცა რუსთა მხედრობა მტკვარ-არაზის გზაჯვარედინზე იდგა და რუსულ-ქართულ-სომხური კოლონიაც უნდა ჩამოყალიბებულიყო, გარდაიცვალა რუსეთის დიდი დედოფალი — ეკატერინე მეორე. ამის გამო ერეკლემ „დასდვა გლოვა 40 დღით საყდრისა წეულთა თვისთა და სამეფოსა თვისსა". ხოლო ეკატერინეს მემკვიდრემ, ახალმა იმპერატორმა პავლე პირველმა საგარეო პოლიტიკის მაგისტრალური კურსი მაგისტრალურად შემოაბრუნა, ზუ-

ბოვი მთავარსარდლობიდან გადააყენა და რუსთა არმიები ამიერკავკასიიდან უკან გაიწვია. გარსევან ჭავჭავაძე უჯიათ და გულდრძო იმპერატორთან ვერაფერს გახდა; პავლემ ერეკლეს თხოვნას ყურიც არ ათხოვა.

აღა-მაჰმად-ხანმა საგანგებო ფირმანებით აზერბაიჯან-დაღესტნის ხანებს შეუთვალა, რუსები ხომ გავაქციე და სანამ გვიან არ არის, ჩემი მბრძანებლობა აღიარეთო.

საშურისმა ფირმანი ერეკლესაც გამოუგზავნა. იგი ქართველ მეფესაც არწმუნებდა, რუსები მე გავაქციე, რუსებმა იდებ-მიცემის მეტი არაფერი იციან, სამხედრო საქმის არაფერი გაეგებათ. შენ კი ჩვენს ირანში დიდი სახელი და პატივი გაქვს და მოდი ისევ შევრიგდეთო, და სხვა მისთანანი.

აღა-მაჰმადის ეს დიპლომატიური ნაბიჯი იმით გათავდა, რომ მისი ელჩი თბილისელებმა კინაღამ დაგლიჯეს. იქ მდგარმა რუსებმა განწირული დაიხსნეს და ერეკლეს მიჰგვარეს. ერეკლემ აღა-მაჰმად-ხანს შერიგებაზე კვლავ ცივი უარი შეუთვალა.

1797 წლის გაზაფხულზე აღა-მაჰმად-ხანმა მუქარის საქმეც მოაყოლა და დიდი არმიით ჩრდილოეთისაკენ დაიძრა. ირანელები ყარაბაღს შემოესივნენ. იბრაჰიმ-ხანმა ამჯერად ვეღარ შეძლო წინააღმდეგობის გაწევა. მან არეზზე ხიდი დაანგრია და ბელაქანში გაიქცა. აღა-მაჰმადმა არეზი გადალახა, შუშაში უომრად შევიდა. შევიდა და მოღალატე ხანების სასამართლო გამართა. ზოგი მათგანი სიკვდილით დასაჯა, ზოგსაც ბორკილი დაადო და საპატიმროში ჩაყარა. დატუსაღებულთა შორის ჯავათ-ხან განჯელიც იყო.

აღა-მაჰმად-ხანმა ახლა კვლავ საქართველო აიღო მიზანში. ერეკლეც ისევ მარტოდმარტო ელოდებოდა გამძვინვარებული მტრის ახალ შემოსევას. მეფე თბილისში თავს უყრიდა საომარ ძალებს. ქართველები „ღვთისა და საკვირველისა გულმოდგინებითა და მრავალთა განწმენდილებულებითა სამხედროთა საჭურველთათა სურვილით ბრძოლის ყოფად აღა-მაჰმად-ხანისა მიმართ".

და სწორედ ამ დროს კვლავ სავსებით მოულოდნელი ამბავი დატრიალდა...

აღა-მაჰმად-ხანი შუშაში შესვლის დროს იბრეიმ-ხანის უფროსი ვაჟის, მამედ-ჰასან-აღას სასახლეში დაბინავდა. სამი დღე-ღამე გაატარა სამეფისნოდ ამ სასახლეში. ბოლოს, ოთხი ივნისის ღამით, თავის საწოლოთახში მოკლეს ხელმწიფე: გარედან შემოპარულმა ხმა-ურობა და აყალ-მაყალმა დაურღვია მყუდროება, როცა შეიტყოთა, მოახსენეს, რომ რაღაც უბრალო საქმეზე ჩხუბში მოსულიყვნენ მისი მსახურები — სასახლის ფარეში ხუდადადი და ტაცი ქართველი სა-დიყი. ამ უმნიშვნელოზე, თურმე ადრეც ყოფილა განაწყენებული აღა-მაჰმადი, რადგან საღამოს ლოცვის დროს წყალი დაუქცევიათ მო-ნიშნულ ამ ხალიჩაზე, რომელზედაც ჩვეულებრივ ლოცუ-ლობდა თვითონ ხელმწიფე.

ქვეშევრდომთა თავხედობით განრისხებულმა აღა-მაჰმადმა მათი სიკვდილით დასჯა ბრძანა; მაგრამ ისე რომ მისი მსჯავრი ეს-და აღსრულებულიყო დილას, მას შემდეგ, როცა თვითონ ხელმწიფე ჩვეულებრივ ნამაზს მოიოქმედებდა. განწირულნი ცხენოსანი ჯარის უფროსს, შაყაყელ ხანს, სადიყს შეხვდნენ, და თავიანთ უბედურება შეჩივლეს. არავინ იცის, თვითონ სიკვდილმისჯილთა წინადადე-ბით თუ სადიყ-ხანის წაქეზებით, გადაწყდა აღა-მაჰმად-ხანის მოკვ-ლა.

და აი, ხუდადად-ფარეში, სადიყ ქართველი და კიდევ რომელი-ღაც მესამე, ფეხაკრეფით შეიპარნენ და მძინარე ხელმწიფეს ერთ-ბაშად დაეცნენ თავს.

შესაძლოა, მართლაც მოასწრო ხელმწიფემ გამოღვიძება: შე-საძლოა, მართლაც შეეხვეწა შეწყალებას გამძვინვარებულ მკვლე-ლებს. მაგრამ როცა მარცხენა იღლიის ქვეშ სატევარი ჩასცეს, ნათქვამი დასაჯერებელია, ვითომ დაეყვირებინა: „უბედურნო, შენ ერა-ნი მოკალით!..“

იგი სარეცელს დაეცა უმალვე უსულოდ დაიჩეხა და... სა-მეფისნოს წარკვეთილი თავიც ძირს დაეცა.

როგორც კი შეთქმულებმა სადიყ-ხანს ხორხელი ამბავი შეატყობი-ნეს, ეს მაშინვე სასახლეში შევარდა, მოკლულის თითებიდან ბეჭ-დები წაიძრო და კვართიანი ქვებით მოოჭვილი გვირგვინიც დაისაკუთრა, მერე, ხანის ხელმწიფის სიკვდილის ამბავი გან-

ელოდნდებოდა, თავისი ჯარი აიყოლია და თავრიზისაკენ გაქუსლა.

აღა-მაჰმად-ხანის მოულოდნელმა სიკვდილმა თავზარი დასცა მის არმიას. მთელი ბანაკი საშინელმა პანიკამ მოიცვა. ერანელთა მაღალი ოფიცრობა სასახლეში შეიჭრა და ძარცვა-გლეჯას შეუდგა. მეომრებიც მძარცველთა და მაროდიორთა ბრბოებად იქცნენ. დაშლილი არმია სხვადასხვა გზებით გარბოდა ცენტრალური ერანისაკენ.

შუშის მცხოვრებნი მშობლიურ კერებს დაუბრუნდნენ. იბრეიმ-ხანის ძმისწული, მამად-ბეგი აღა-მაჰმად-ხანის საწოლში შევარდა. მისი თავი პარკში ჩააგდო და ბელაქანში ლტოლვილ ბიძას გაუგზავნა.

იბრეიმ-ხანმა აღა-მაჰმად-ხანის თავი მიწაზე დააგდო, ფეხებით სცემა, აფურთხა და იგინა. ჭარელმა ლეკებმა არ მოიწონეს ასეთი საქციელი შუშის ხანს, მათ აღა-მაჰმადის თავი ჭარში წაიღეს და ზაქათალის მეჩეთში დაფლეს.

საქართველოს ბოროტი თავის დამდაბლებას შეძრწუნებული უცქეროდა ქიზიყელი ჭაბაშვილი...

ყარაბაღელი სომეხი ფრიდონ-ბეგ-მელიქი, სამი დღე-ღამე ცხენების ცვლით მიჰქროდა შუშიდან თბილისისაკენ. მეოთხე დღეს მან ქართველთა მეფეს და მის ტანჯულ სამეფოს ამცნო სასიხარულო ამბავი: ცოცხალთა შორის აღარ არის აღა-მაჰმად-ხან, უმსგავსი ტახტის მიტაცებელი — მბრძანებელი ერანისა, უსაშინლესი მოსისხლე ქართლოსიანთა და ჰაოსიანთა!

„აქა დაკრძალულ არიან [illegible] ქრისტიანის ცხედარი"

ბ ო ჩ ე რ ო ს ი.

„ჟამი არც ცოცხალი და არც იქნება მოკვდავთაგან ვინმე ისეთი, რომელსაც დამარცხებოდეს სიკვდილისაგან არასწავლულს რაიმე უბედურება და რაც უფრო ძლიერია მოკვდავი, მით უფრო დიდი უბედურებანი ხვდება მას წილად"

ჰ ე რ ო დ ო ტ ე.

„დაუბრუნდი, ბედის ვარსკვლავო, დაეძებ ჩემი სამშობლოს, გულს მიკლავს ფიქრები, სადღაც ჩაქრები სიწყვდიადში..."

გ რ ი გ ო ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი.

ქართველებმა მათი მოძმის ჯალათის მოულოდნელ სიკვდილს უზომო სიხარულით შეხვდნენ, — რადგან მათ ხომ ძალიან „სურვილით ბრძოლის ყოფაი აღა-მაჰმად-ხანისა მიმართ".

რა გაეწყობა, — ქართველებს კრწანისის სისხლი ადუღებული დარჩათ.

ირანში შაჰის ტახტზე დაჯდა აღა-მაჰმად-ხანის ძმისწული ბაბა-ხანი, რომელმაც პავლე პირველთან მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონდა. ამ რუსულ-სპარსულ დიპლომატიურ წიაღსვლათაგან ქართველ მეფეს ერთადერთი ნუგეშად ისღა უნდა დარჩენოდა, რომ ბაბა-ხანის ელჩმა პავლე პირველს სიტყვიერად აღუთქვა, რომ ქართლ-კახეთს ირანელები აღარ შეაწუხებდნენ. ეს იყო და ეს.

განჯიდანაც შიგმა ჭირმა შემოუტია საქართველოს წარჩინებულ-დიდებულებს.

თელავის სამეფო სასახლესაც სიკვდილი მისდგომოდა.

ხოლო პატარა კახს, მისი სიცოცხლის მერვე ათწლეულში ბო-

ლოსაც. არა სცილდებოდა ფიქრი უკვე კარს მომდგარ ყოვლისმძლეველ და ყოვლისმსახვრალ ძალაზე.

მოხუცი მეფე თელავის სასახლეში ატარებდა თავის მრავალნაყოფიერ და მრავალტანჯული სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებს. აქედან ხელმძღვანელობდა იგი დახვრეტილი და აოხრებული თბილისის აღდგენას, აქედანვე იძლეოდა მკაცრ განკარგულებებს ქართული საზღვრებისა და მორყეული ციხეების გამაგრებაზე, ხალხისა და ჯარის მზადყოფნაზე, თოფ-იარაღით, ტყვია-წამლითა და ფურაჟ-პროვიანტით მომარაგებაზე. თვითონაც კვლავ ცხენზე იყო, პირადად წინამძღოლობდა ქართულ ჯარს საქართველოს მტერთა შესამუსვრელად.

ხოლო სიკვდილი მაინც მოვიდა მიწიერთაგან უმაღლესი კაცის მოსასპობად, გენიოსისა, რომელთან ურიცხვ შებრძოლებაში მას — ყოვლისმძლე სიკვდილს — მუდამ „პასიური ბალანსი" ჰქონია.

ერთი წელი სამშობლო წყალმანკი სტანჯავდა მოხუც ხელმწიფეს. 1797 წლის დასასრული მან ლოგინში გაატარა. იმ დღეებში გიორგი ბატონიშვილი ეწვია მომაკვდავ მამას. ერეკლემ ძალიან გაიხარა; კიდევაც მოიკეთა; ფეხზედაც წამოდგა. მერე, უკვე მამა-შვილური გულწრფელობას გამოეხსნა და წინაშე ტახტის მემკვიდრე (რომელიც სულ მალე მეფედ უნდა მობრძანებულიყო) თბილისსა და ყაზახ-ბორჩალოში გაგზავნა იქაური საქმეთა სახელმძღვანელოდ.

1798 წლის 11 იანვარი გათენდა.

წუხილით შეპყრობილი თეიმურაზ ბატონიშვილი ხედავდა, როგორ მიდიოდა მისი დიდებული პაპა სიკვდილის საუფლოში. შუადღისას ერეკლემ გრძნობა სავსებით დაკარგა. სამი საათის განმავლობაში იგი უძრავად და უსულთქმოდ იდო.

მზე ჩავიდა, დაღამდა.

მეფემ თითქოს იგრძნო სამარადჟამო წყვდიადის საშინელი სუნთქვა, და მან ერთხელ კიდევ გაიბრძოლა, — ძლევამ მისგანვე მრავალგზის ძლეულ სიკვდილისად.

სარეცელიდან წამოიწია პატარა კახმა.

თეიმურაზი მივარდა; წამოდგომას არ ანებებდა. მაგრამ შეუვალი იყო მომაკვდავი ხელმწიფის უკანასკნელი სურვილი:

უკანასკნელად მოევლო თვალი აღმდგარ მეფეს უსაყვარლესი სამშობლოს ცისა და მიწისთვის.

მხრებში შეუდგნენ და გარეთ გაიყვანეს.

ერეკლე მდუმარედ გასცქეროდა წყვდიადში ჩაფლულ ქედებს.

მთელი მისი წუთისოფელი წყვდიადს ებრძოდა და მაინც წყვდიადის ჟამს ეთხოვებოდა თავის სამშობლოს.

ზნეოლოვა და არაგვის შეერთო დღენაბა (ან თუნდაც ვგრძნო) ცრემლი დაედებული მოხუცის თვალზე.

მხოლოდ ის იგრძნეს, რომ სიკვდილი უკვე საბოლოოდ იყო წვეული.

შინ შეიყვანეს და დააწვინეს.

მან თვალები დახუჭა და... დაიძინა.

უკვე სიკვდილის საუფლოში ეძინა.

მაშ, იყო 1798 წლის 11 იანვარი, როცა ერეკლე მეორე, პატარა კახად წოდებული დიდი ხელმწიფე, მიიცვალა თელავის სასახლის იმავე პალატსა და სარეცელზე, რომელშიც და რომელზეც დაიბადა იგი 1720 წლის 7 ნოემბერს!

მაშ, მოკვდა მეფე ერეკლე და საქართველოს „შეეხსნა რკინის კარია".

აღშფოთებული ხალხი მოაწყდა თელავის სასახლეს. ქართველობას თითქოს მართლა არ სჯეროდა საყვარელი მეფის სიკვდილი, თითქოს მხოლოდ ძილი მოჰგვრიდა აურაცხელ მტერთან ნაომარ და ნაჯაფარ მამას სამშობლოისას. ყველას უნდოდა მისი ხილვა, მისი დატირება, მასთან გამოთხოვება.

მეფის ცხედარი თელავის სასახლის მთავარ პალატაში ესვენა, ძოწითმოსილ ამბიონზე. ხელმარჯვნივ მისი ხელმწიფური ინსიგნიები ელაგა, ხელმარცხნივ — ღვთიურის სამკაულები. დარბაზის ერთ მხარეზე, მგლოვიარე დედოფლის უკან, თავსაბურველიანი სეფექალები იდგნენ, ხოლო მათ პირისპირ, მეორე მხარეს — კარისკაცები, გადამშვენებული კვერთხებით ხელში.

ოცდაათასი ქართველი ვაჟკაცი, საომარი აღჭურვილობით აღკაზმული, სამარადისოდ ჯარ-კრებულად უდგა ხელმწიფეს.

ეზოში ერეკლეს ცხენი იდგა, სამგლოვიაროდ მორთული, უკუღმა

ალყაზმული. იგი თავშიშველ და მიწაზე მორთხმულ მეფეზანგს ეპყრა ხელში.

სასახლიდან გამსმული ტირილი, მოთქმა, ზარი და ზრუნი ისმოდა. ტიროდა ყველა, დიდი და მცირე, ქალი და კაცი, ბავშვი და მოხუცი.

მოდიოდნენ მგლოვიარე ქართველები, ერეკლეს თანამებრძოლი ვეტერანები, მისი გმირობისა და სიჩაუქის თანაზიარნი და თვალითმხილველნი; მოდიოდნენ, მეფეს უკანასკნელად ეხლებოდნენ, უკანასკნელად ეთხოვებოდნენ.

გლოვობდა საქართველო.

მაგრამ „სახლის სადავითოის" გლოვა-გოდების წიაღში კვლავ უღრღნიდა სიძრწუნეს ძველი კითხვა: ვინ იქნება მპყრობელი და მეუფე ამა ქვეყნისა? აი, ეს მგლოვიარე დედოფალი და უფლისწულები ერთის წუთითაც არ ივიწყებდნენ სწორედ ამ ძველთაძველ, პატივმოყვარეული ყაზგით შეზმულ კითხვას: რანი ვიქნებით, ან რა გვერგება, შემდგომად ერეკლეს სიკვდილისა?

როცა თელავში გიორგი ბატონიშვილი უკვე ქართლ-კახეთის მეფედ წოდებულად შეიქმოდა, დარეჯანმა წინააღმდეგობა სხვადა და აშკარად გამოაცხადა. მე ეკატერინე მეორესავით მინდა ვიდედოფლოო. ისევე ყორღანაშვილმაც სხვადა უმადურობა გამოიჩინა ახალი მეფისადმი. გიორგი განრისხდა და „მყრალი ყორღანაშვილის" შეპყრობა ბრძანა. ლიხარი მაშინვე დედოფალთან შეცვივდა, მუხლებზე დაემხო, მის კალთას ემბორა და მფარველობა სთხოვა. დარეჯანმაც შეწყალების თხოვნა აღავლინა. გიორგიმ დათმო და ესლა სთქვა:

„რა ვქმნა, გამოვათრევინო დედოფლისა სადგომიდან მყრალი ყორღანაშვილი, შესწუხდება დედიჩემი, მოხუცი განრისხდება და იტყვიან: მეფე გიორგი ნერონი არისო: დედა შეურაცხყოო. უტევეთ, იყოს მუნ პყრობილადო!"

მერე დარეჯანმა მოითხოვა: გიორგის შემდგომ ეკლესიაში, გიორგის ცოლი კი არა, მე მომიხსენიონო. მაგრამ ამაზედაც ცივი უარი მიიღო და ისღა დარჩენოდა, ისევ დროის გამოსაბრუნებლისათვის დაეცადა. ამიერიდან „დედოფალი დარეჯანი და შვილნი მისნი, არამორჩილნი ნებისა და გიორგისა, შეეცილებოდნენ იდუმალ, რათა სიტყვითა და საქმითა აღაფუძონ შფოთი, ურჩება და უწესობა..."

ასეთი უმსგავსო საზრუნავი გაჩნდა ერეკლეს სამეფო სასახლეს, როცა მისი ცხედარი ჯერ კიდევ სავსებით არ გაცივებულიყო.

ერეკლეს გულწრფელად მისი მადლიერი ხალხი გლოვობდა, — მისი მამულიშვილური ღვაწლის დამფასებელი „დიდი და მცირე" თანამემამულენი.

მართლაც და, ქართველი ხალხის ჭეშმარიტ შვილთა გლოვის დიდ სიმბოლიკად ორი მაგალითი — ორი დატირება ერეკლე მეფისა.

ერთი მათგანი არის უბრალო „მდაბიოთა ერისაგანი", ქიზიყელი ქართველი დედაკაცი. გასაოცარი ყოფილა ქართველი ქალის ტირილი ქართველთა სათაყვანო მეფისადმი. ვინ არ დატირებია და მოთქმით მოუმღერია იმ საყოველთაო გლოვის დღეებში მეფე ერეკლეს. მაგრამ ამ „უბრალო" ქალის დატირებას ყველა დაუჩრდილავს და ყველა გადაუცილებია. „ყოველთა მიაპყრეს ყური მისდა მიერ და განუკვირდებოდათ, თუ ვითარ ერთმან სოფლელმა დედაკაცმან დატირა გვარი დიდებულისა მეფისა".

მეორე დამტირებელი კი იყო „ცოცხა ქართველთაგანი", — მეფის საყვარელი „მსაჯული", ჭეშმარიტად ქართველი დემოსთენე, სოლომონ ლიონიძე.

სოლომონის სიტყვა — „მოთქმითი ტირილი საქართველოისა მეფის ჰერაკლესის, ნეტარხსენებულისა" — იყო ჭეშმარიტი გვირგვინი ქართველი ეროვნული გლოვისა და ურვა-წუხილისა:

ჰოი, ივერიელნო, ნათესავნო ქართლოსიანნო, იგლოვე სახლო სადავითოვ!

დღეს ქვეყანა, მწუხარებას ტანჯვისა მჯდომარე, ფასდაუდებელ სისხლსა სწირავს ივერიელთა გვარისასა. დღეს ზეცა მეზურნედ და მესისხლედ დასცემია დედამიწას: ცამან წარსტაცა დედამიწას სიმდიდრე, ძლიერთა — ძალი, ბრძენთა — გონიერება, ერთა — გვირგვინი, მხედართმთავართ — მამაცსარდლობა, გვირგვინოსანთა — გვირგვინოსანი უბრწყინვალესი.

ისმინეთ ეს საშინელი თავზარდამცემი: მოკვდა ერეკლე, უდიდესი ჰერაკლესი, უძლეველი მძლეთამძლეველი მეფეთა შორის და მზისა ქვეშე!

იგლოვე, სახლო სადავითოვ!

აქამდე მეფე ერეკლე, მტერთა ჩვენთა მყარყალი, ლაშქრობდა

სამთა ქვეყანათა: ოსმალთა, სპარსთა და კავკასიელთა; დღეს კი მარტომარტო ილაშქრებს იგი ციურ მნათობთა წინააღმდეგ. ჰერკულესი და აქილევსი მოკვდავნი იყვნენ, ხოლო ესე, პატრონი ჩვენი, მეფე უკვდავი, უკვდავებითა ძალითა სძლევდეს ციურთა ძალთა და იგრე განვლის სამყაროთა ცათა.

ნათესავნო ქართლოსიანნო, თუმცა დაჰკარგეთ მამასა და სახსოვარსა მეფე-პატრონსა, გარნა კმაროდა თქვენს სადიდებლად საქმენი მისნი: ვიდრემდის ცოცხლობდა, ადიდა სახლი ქართლოსიანთა, ადიდა გვარი ქართლოსიანთა, ადიდა [illegible] ქართლოსიანთა და აღვიდა ანგელოზთა ღვთისა თანა, — გარნა აქაცა და მუნ ცოცხალ არს იგი.

რად სტირით ძენო, ობოლნო მამისაგან, ან შენ სახლო სადავითოვ?!

დიდი მეფის ალექსანდრესაგან დიდებულო სახლო, თეიმურაზ პირველისაგან ამაღლებულო სახლო, წმიდისა ქეთევან დედოფლის სისხლით ცხებულო სახლო. შენს კედლებში სანატრელი მეფე თეიმურაზ და დედოფალი თამარ ერეკლეს შობაზე იხარებდნენ. შენს საწოლში ერეკლეს სადღესასწაულო შობას ადიდებდნენ, შენს მეჯლიშში ერეკლეს ყმაწვილკაცობა ქვეყანას აკვირვებდა. მისი სიჭაბუკე ქვეყნისა ლომერი სამზერო; შენს მეჯლიშში ერეკლეს ტახტზე ჯდომა იხილვებოდა, იმისი ხელმწიფურ-დარბაისლური ხუმრობა მოითქმოდა, მისი მრავალსაგალობელი სადღეგრძელო ისმოდა.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?!

თუ ოსმალნი შეჰბედავენ შენს საყდარსა სამეფოსა, ნურას ინაღვლი, ოღონდ ერეკლე სიმრთელით ბრძანდებოდეს. მან ხომ ხერთვისის და ასპინძის ბრძოლებში ნაჭრილობი ხმალით ხონთქარის სპარსეთის ხელმწიფე ქარიმ-ხანთან საჩივარი მიაწერინა: „მეფე ერეკლე ხონთქარის ქვეყნებს მართმევს და შენ დაუშალეო". ქარიმ-ხან იტყოდა: „მეფე ერეკლე ასეთი რამ ბრძანდება, რომ ხვანთქარი ჩემთან საჩივლელად დაამუხლაო!" და მაშინვე უძლეველობის ნიშნად სახელმწიფო ხმალი მოართვა.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?!

თუ სპარსნი შეჰბედავენ შენს უმაღლეს ტახტს, ნურას ინაღვლი, ოღონდ ცოცხლობდეს საუკუნოდ ყოველ მეფეთა მარავანდედი —

მეფე ერეკლე. მან ხომ საქართველო ნადირ-ავშარისგან გამოიხსნა, ხოლო აზატ-ხან ათასი ერთით გააქცია, პრუსიის მეფე ფრიდრიხ მეორემ ასე დაწერა: „ევროპაში მე ვარო და აზიაში — ერეკლე-ქართველ-გეორგიენთ მეფე".

რად სტირი, სადავითოვ სახლო?!

ვინემდის მეფე ერეკლე საქართველოს მხედრობას წინ მიუძღვის, ვის შეუძლია შენი დამარცხება?! ვიდრემდის ერეკლეს სახელოვან სასახლეს დიდი რუსეთიდან ლაშქარი გამოჰყავს, ვის შეუძლიან შენი დამდაბლება?! როდესაც მეფე ერეკლეს ბედნიერი დროშა გაიშლება, დაღესტნელნი ლაშქრად მორბიან, ოვსნი და ჩერქეზნი მეფე ერეკლეს წინ სისხლის დათხევას ხალისობენ.

რად სტირი, სადავითოვ სახლო?!

როცა მეფე ერეკლეს ბედნიერ ტახტზე ჯდომა ეღირსა, ყოველთა წინა საუკუნეზე უფრო იდიდე, უფრო ამაღლდი, უფრო გაბედნიერდი; ცანი ქუხილით გრგვინავდნენ შენი ძალმოსილების წინაშე, სფერო დედამიწისა თრთოდა შენს ფერხთა ქვეშ.

მაგრამ, ვაი თუ შენი დიდება, მეფე ერეკლე, სამარადისოდ მიიცვალოს! ვაი თუ საქართველოს სადიდებლად გარდახურული ერეკლეს დროშის კალთები აეხვიოს! ვაითუ ზეცამდე ამაღლებული მისი თავი და დედამიწაზე დაუტეველი მისი მზერა საფლავის სიღრმეში ჩაიმარხოს.

ის ლომური თვალები, რომელთა ზევით ახედვა ცაებს აქვეითებდა, ძირს დახედვა დედამიწის გულს გაუხსნიდა, სფერო ქვეყნისა ერთს გუგაში გარემეტეოდა და ცისა და დედამიწის ორ ფურცლად კითხულობდა, — ვაითუ საუკუნოდ დაეხუროს!

ვაითუ უძლეველი ხელები, რომლისაც ხმლის ვადაზე დადება სიკვდილს მახარობლობდა, ტრფიალით სატკეპრად გულს დაეკრეფოდეს!

ვაითუ ის მაღალი და ზეცის ანგელოზთა სამწუხნობრო სახელი „მეფე ერეკლე", რომელიც ცის კალთებზე იწერებოდა და ქვეყნის მპყრობელთა ხელმწიფეთა ძილს უკარგავდა, — ამ სადღესასწაულო სახელის ცოცხლად მოხსენიებას საქართველოს ეკლესიები მოაკლებოდეს!

ცა და ქვეყანა მეფე ერეკლეს მახსოვარი არიან; მზე და მთოვარე

იმის ბედნიერ ლაშქრობებში ხანდაზმულნი არიან: დღისით მზე იყო მეწინარე სარდალი და ღამით მთოვარე; ესენი ერეკლეს გამარჯვებულ დროშას წინ მიუძღოდნენ: მტერთა სისხლით შეღებილი მთა და ბარი ერეკლეს სახელს მოუთხრობენ...

იგლოვდი დედამიწავ, რამეთუ სიმდიდრე გრძნობათა და საცნაურთა — მეფე ერეკლე — შენს სიღრმეში ჩაჰფარე!

განკრთი, განცვიფრდი, სტიროდე, ცაო, რამეთუ შენი მნათობ ვარსკვლავთა მხედველი მეფე ერეკლეს უმაღლესი თვალები საუკუნოდ დაბნელდა!

დაბნელდი მზეო, რამეთუ დაბნელებით შეგიძლია იზიარისუფლით, რამეთუ მზე მიწიერი დიდების ქართლისა — მეფე ერეკლე — შენს ბრწყინვალებას ველარა ჰხედავს!

დავკარგეთ ერნი ქრისტიანენი მეფეს, პატრონს და საზოგადო მამას, ღვისტირით ძლიერსა და მხნე მამაკაცსა. აღარა გვყავს მეფე ერეკლე: თავი — გამგებელი ერისა, ხელი — მზრდელი ობოლთა, მკლავნი — მომგერიებელნი მტერთა...

სად არის, ხელმწიფევ, შენი ხელმწიფური განგება?! რად შემოახსენ ხმალი, რომლის გამარჯვებანი რიცხვით ხსოვნას აცილდა?! რად შემოსწყვიტე სახელოვანსა დროშას, რომლისაც ჭიერში მომცურავი კალთები ქვეყანის აჩრდილებდა... სადღა მეფე, რომლის უძლეველობის ამბავი ზღვის კალთებზე იმეჭედებოდა?!

რად იდიდე, ხელმწიფეო, სახლი უმაღლესი, თუკი მას საუკუნოდ დატოვებდი?!.. სად აიწევს გვირგვინოსან შენს უმაღლეს თავს?! სად გაწყვიტე უამოდ ის ძლიერი ხელები, რომლითაც ცაში ურჩნეულთ ფრთას შესტაცებდი?! რად აუწყვეტე საყვარელ ქალებს საქალო კრძალულება, თუკი თმაგაშლილთ ატირებდი?! რად გაალაღე გული ლომებრთა მეშვეიდეთა, თუკი სიმყარე უძლეველი მოეშლებოდი?! რად გვასწავლე მხედრული ვაჟკაცობა, თუ შენს წინ სისხლს არ დაგვაქცევინებდი?!

მომკალით და მეფე ერეკლეს უმაღლესის ცხედრის ფიცრად დამდევით, რომ იმისი აანატრელი კუბო ჩემს გულზე იდგეს, მეფე ერეკლეს ძლიერი ტანი ჩემს გულზე ირღვეოდეს...

„ხელმწიფევ მფარველო, საზოგადოვ მამავ, მეფევ ირაკლი! ვის

მივსცე შენის უმაღლესის თავისა და ტანის ტრფიალება?! ვის დროშას ვემსახურო?! ვინ შევიყვარო?! ვისთვის მოვკვდე?! ვისთვის ვიცოცხლო შენს უკან სიცოცხლე საზრახავად განმწარებულმან?!“

ორმოცი დღის გლოვის შემდეგ საქართველოს უკანასკნელი დიდი ხელმწიფის ცხედარი თელავიდან მცხეთაში გადაასვენეს.

სვეტიცხოველში, საქართველოს სამეუფო პანთეონში, დაკრძალეს „ცხელი გული საქართველოისა“.

კრწანისიდან მცხეთისაკენ სამას არაგველთა აჩრდილნი მიეშურებოდნენ. პატარა კახთან სათათბიროდ მიისწრაფოდნენ...

მინაწერი

განვლო სამმა წელმა.

აღესრულა საქართველოს უკანასკნელი დიდი ხელმწიფის ნაოცნებარი: მისი ქვეყანა რუსეთს შეუერთდა.

ქართველი ხალხი დიდაბუდიან ამოგდებას და გადაშენებას გადარჩა.

985
34
521

შენიშვნები

გვ. 10. პ ო ლ ი ს ი — „ქალაქი" ნიშნავს, ძველ საბერძნეთში ყოველი ქალაქი იმავე დროს ცალკე დამოუკიდებელი სახელმწიფოც იყო (ქალაქ-სახელმწიფო). ყოველ მათგანს თავისი საკუთარი სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური ორგანიზაცია ჰქონდა. პოლისში შედიოდა არა მარტო საკუთრივ „ქალაქქალაქის" მოსახლეობა, არამედ მის გარშემო სოფლის ყველა სასოფლო დასახლებაც. მაგალითად, ათენის პოლისში შედიოდა მთელი ატიკის მოსახლეობა, სპარტაში — ლაკონიის მოსახლეობა, თებეში — ბეოტიის მოსახლეობა და ა. შ.

ა ვ ტ ო ნ ო მ ი ა — საკუთარი კანონმდებლობა (ვინმე კონსტიტუცია).

ა ვ ტ ა რ კ ი ა — „თვითდაკმაყოფილებას" ნიშნავს; იგულისხმება საკუთარი, „თვითდამაკმაყოფილებელი", სამეურნეო-ეკონომიური ცხოვრება.

გვ. 12. ა თ ე ნ ი — საბერძნეთის პოლისთა შორის ყველაზე მოწინავე ქალაქ-სახელმწიფო; შუა საბერძნეთის ერთ-ერთ ოლქში — ატიკაში. ქალაქის ცენტრში აღმართული იყო აკროპოლისი, ვაჭრ-სამოქალაქო და პოლიტიკურ-რელიგიური ცენტრი, სახელგანთქმული პართენონის ტაძრით. ათენის პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი წყობილება ძველი მონათმფლობელური დემოკრატიის ნიმუშად ითვლება. ათენის უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანო იყო ეკლესია — სახალხო კრება. უმაღლეს სამოქალაქო და სამოსამართლო ორგანოს წარმოადგენდა არეოპაგი — უხუცესთა საბჭო, რომელიც სასამართლო სხდომებს ატარებდა არესის (ომის ღმერთი) ბორცვზე (აკროპოლისის მთავარ შესასვლელთან) და ამიტომაც ეწოდებოდა ამ პოლიტიკურ ორგანოს არეოპაგი. უმაღლეს აღმასრულებელ ხელისუფლებას განახორციელებდა კოლეგიალური ორგანო არქონტები — ცხრა არქონტის შემადგენლობით: არქონტ-ეპონიმი (უფროსი, რომლის სახელითაც აღინიშნებოდა წელთაღრიცხვა), არქონტ-ბასილევსი (რელიგიის მოწყობა-ზედამხედველი), არქონტ-პოლემარქოსი (მხედართმთავარი) და ექვსი არქონტ-თესმოთეტი (სამოსამართლო საქმეთა გამგებლები). დიდი უფლებები ჰქონდა სტრატეგოსთა კოლეგიას, ათი სტრატეგოსის (სარდლის) შემადგენლობით. ისინი ცალ-ცალკე სარდლობდნენ ცალკე ფილეთა (ოლქების) გამოყვანილ ლაშქარს, ხოლო ბრძოლის დროს რიგრიგობით მთავარსარდლობდნენ მთელ არმიას.

ს პ ა რ ტ ა — მეორე დიდმნიშვნელოვანი ქალაქ-სახელმწიფო ათენის გვერდით. მდებარეობდა პელოპონესის (სამხრეთ საბერძნეთი) სამხრეთ-აღმოსავლეთ ოლქში — ლაკონიკაში (აქედან — „ლაკონიური"), მდინარე ევროტის ზემო წელზე. სპარტას მეტსახელად ლაკედემონს ეძახდნენ. სპარტის პოლიტიკური წყობილება თვითონ სპარტელებისათვის დემოკრატიული იყო, ხოლო დაპყრობილი მოსახლეობისათვის (მონა-ჰილოტები და პერიეკები) ოლიგარქიული. სპარტელთა (ანუ როგორც თვითონ ეძახდნენ — „თანასწორთა სპარტიატთა თემის") უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოს წარმოადგენდა აპელა — სახალხო კრება. მის გვერდით იყო უხუცესთა საბჭო გერუსია — ოცდარვა გერონტის (გერონტ-მოხუცები) შემადგენლობით. ცალკე არსებობდა სამოქალაქო-საკონტროლო ორგანო ეფორატი, ხუთი ეფორის შემადგენლობით. აღმასრულებელ ხელისუფლებას სათავეში ედგა ორი მეფე; ერთი წარმართავდა უმაღლესი მსაჯულის და რელიგიის მეთაურის ფუნქციას, ხოლო ომის დროს — მთავარსარდალი. მეფეთა უფლებები სპარტაში ძლიერ შეზღუდული იყო ეფორების, გერუსიისა და აპელას მიერ. ისინი ამავე დროს გერუსიის წევრებიც იყვნენ. სპარტელები რიცხვით მცირენი იყვნენ (9—10 ათასამდე) და შეიარაღებულ მეტ დაპყრობილ მოსახლეობაზე ბატონობდნენ. ამის გამო ისინი ახერხებდნენ ძლიერ სამხედრო ორგანიზაციაზე დაყრდნობით. სპარტელთა ცხოვრება სიყრმიდან სიკვდილამდე მკაცრად სამხედრო ყაიდაზე წარმოებდა. სახელგანთქმული „სპარტანული აღზრდა" ზნეობრივ ფიზიკურად დახელოვნებული მეომრების აღზრდას ისახავდა მიზნად. ასეთი იყო: მთელი მამაკაცი მოსახლეობა სპარტელებისა ყველაზე საუკეთესო მეომრები იყვნენ — მეომრები, ბავშვობიდან უმაღლესად გაწვრთნილნი.

გვ. 15. ჰ ა რ მ ო დ ი ო ს ი და ა რ ი ს ტ ო გ ე ი ტ ო ს ი — ათენის სახალხო გმირები, ჭაბუკები, რომლებმაც შეეწირნენ ტირანიის წინააღმდეგ ბრძოლას. ისტორიული თქმულებით მონაწილეობდნენ ცნობილი ტირანის, პისისტრატეს ვაჟის — ჰიპიასის და ჰიპარქეს 514 წელს (ძვ. წ.) მათ წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებაში ჰარმოდიოსისა და არისტოგეიტონის მეთაურობით. შეთქმულებმა მხოლოდ უმცროსი ტირანის, ჰიპარქეს მოკვლა, ხოლო ჰიპია შეთქმულთა სასტიკად გაუსწორდა. მისი ბრძანებით ჰარმოდიოსი და არისტოგეიტონი წამებით დახოცეს. 510 წელს (ძვ. წ.) ათენელებმა ტირანია მაინც დაამხეს. ჰიპია სპარსეთში გაიქცა. ათენელებმა ჰარმოდიოსსა და არისტოგეიტონს აკროპოლისზე ძეგლები დაუდგეს. მათი სახელები თავისუფლებისათვის ბრძოლის სიმბოლოებად იქცნენ; მათზე მღეროდნენ, ლექსებს წერდნენ, მისტერიებს აწყობდნენ.

გვ. 25. პ ი ს ი ს ტ რ ა ტ ი დ ე ბ ი — პისისტრატეს ძენი, იგივე ჰიპია და ჰიპარქე.

„ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ი ს ა თ ე ნ ი ს პ ო ლ ი ტ ი ა" — ასეთი თხზულება ჩვენამდე ფრაგმენტების სახით მოაღწია ...

გვ. 26. ა კ ა დ ე მ ი ა — ლეგენდარული გმირის, აკადემოსის სახელობის ბაღი ათენის ჩრდილო-დასავლეთ გარეუბანში, ჭადრებისა და ზეთისხილის ხეივნებით. აქ შემდეგში თავის მოწაფეებს აწვრთნიდა ფილოსოფოსი პლატონი. ბერძნული „აკადემიკოსი" სწორედ პლატონის მოწაფეებს ეწოდება.

ლიკეიონი — აპოლონ ლიკეიელის სახელობის ბაღი ათენის ჩრდილო-აღმოსავლეთ გარეუბანში. აქ შემდეგომში თავის მოძღვრებას ასწავლიდა არისტოტელე.

გიმნასიონი — სასწავლებელი ძველ საბერძნეთში. აქ სწავლობდნენ სრულუფლებიანი ბერძნები 16-დან 18 წლამდე (დაწყებითი სწავლების შემდეგომ). სწავლა სახელმწიფოს ხარჯზე იყო. იწყებოდა ფიზიკური აღზრდით და სრულდებოდა მეცნიერება-ხელოვნების დარგთა შესწავლით.

კინოსარგი — ჰერაკლესადმი მიძღვნილი ადგილი ათენის ჩრდილო-აღმოსავლეთ გარეუბანში (ლიკეიონის მეზობლად); აქ იყო ერთ-ერთი გიმნასიონი.

გვ. 28. ჰოპლიტური ლაშქარი — მძიმედ შეიარაღებული ქვეითი ჯარი. ჰოპლიტი-მეომარი აღჭურვილი იყო შუბით, მახვილით, ფარით. მუზარადით, ჯავშნით, სამკლავეებით და საბარკულებით. საუკეთესო ჰოპლიტურ ლაშქრად ითვლებოდა სპარტელთა ჯარი.

გვ. 29. პელტასტი — მსროლელი.

გვ. 38. დელფოს ორაკული — იგივე პითია, ღმერთ აპოლონის ქურუმი ქალი, მთელს მსოფლიოში განთქმული მკითხავი. იჯდა და მკითხაობდა შუა საბერძნეთის ოლქში, ფოკიდაში, ქალაქ დელფოში, პარნასის მთის კალთაზე აღმართულ აპოლონის ტაძარში.

გვ. 43. მოგვები — სპარსელი ქურუმები.

გვ. 62. ამფიქტიონები — რელიგიური კავშირის, ამფიქტიონიის წევრები, რომელთა ფუნქციებში შედიოდა ტაძრის უფლებათა და ქონებათა დაცვა და ცალკეულ რელიგიურ დღესასწაულთა ორგანიზაცია.

გვ. 65. ტელამონი და აიაქსი — მამა-შვილი, კუნძულ სალამინის ლეგენდარული მეფენი და სახელოვანი გმირნი. ტელამონი თავის ძმასთან, პელევსთან ერთად არგონავტთა კოლხური ლაშქრობის მონაწილე იყო, აიაქსი კი შემდეგომ ტროის ომში მონაწილეობდა თავის ბიძაშვილთან, პელევსის ძე აქილევსთან ერთად.

შინაარსი

წიგნი პირველი

სამასი სპარტელი

თავი პირველი

თერმოპილემდე

„მიწა და წყალი“ 9
მარათონი 12
მილტიადეს აღსასრული 22
თემისტოკლე და არისტიდე 25

თავი მეორე

თერმოპილე

ქსერქსე 32
როგორ მოდიოდნენ აზიელები 34
როგორ ხვდებოდნენ ევროპელები 37
ჯარის გროვება 40
პირველი სისხლი ზღვაზე 42
ბრძოლა არტემისიონთან 45
ორი ბანაკი თერმოპილესთან 47
პირველი სისხლი ხმელეთზე 50
აპოთეოზი 53

თავი მესამე

თერმოპილეს შემდგომ

სამარხულები სიბრძნეთის გულში 61
სალამინი 63
სალამინის შემდეგომ 70

წიგნი მეორე

სამასი არაგველი

თავი პირველი

კრწანისამდე

ორი რეალობა 79
თოფის სროლა სასახლის აივნიდან . . . 82
„ნუ შეუშვებ, მეფევ!" 86
იქედნე 93
საბედისწერო წლის დასაწყისი 102
ტრაგედია ახლოვდება 106

თავი მეორე

კრწანისი

შვიდი სექტემბერი 110
რვა სექტემბერი 113
ცხრა სექტემბერი 114
ათი სექტემბერი 117
ამოთელვა 123

თავი მესამე

კრწანისის შემდგომ

Vae victis! 133
ისევ სამხარი 141
იქედნის აღსასრული 145
პატარა კახის აღსასრული 152
შენიშვნები 161

რედაქტორი ლ. გოგოხია, მხატვარი დ. ხოსიტაშვილი. მხატვრული რედაქტორი გ. ლოლაძე, ტექნიკური რედაქტორი ბ. ათაიანი, კონტროლიორ-კორექტორი ლ. კალანდარიშვილი, კორექტორი მ. ლედლიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 15/XII-71 წ. ქაღალდის ზომა 60×84¹/₁₆. ნაბეჭდი თაბახი 13,05, სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 7,51 ტირაჟი 20.000 უე 11920 შეკვ. № 0192

ფასი 50 კაპ.

გამომცემლობა „ნაკადული", თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. № 5

Издательство «Накадули» Тбилиси. ул. Марджанишвили № 5

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს ბეჭდვითი სიტყვის სახელმწიფო კომიტეტის მთავარპოლიგრაფმრეწველობის სტამბა № 5, ქ. ქუთაისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი № 11.

Типография № 5 Главполиграфпрома Государственного комитета Совета Министров Грузинской ССР по печати, г. Кутаиси, проспект И. Чавчавадзе № 11.